

20 lat.

**Samorządu
Województwa
Mazowieckiego**

**SAMORZĄD
MECENASEM
KULTURY**

**SAMORZĄDOWE INSTYTUCJE KULTURY
WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI**

**SAMORZĄDOWE INSTYTUCJE KULTURY
WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI**

SAMORZĄD MECENASEM KULTURY

**SAMORZĄDOWE INSTYTUCJE KULTURY
WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI**

**SELF-GOVERNMENT CULTURAL INSTITUTIONS
AND THE CHALLENGES OF THE CONTEMPORARY WORLD**

Redakcja naukowa
Beata Michalec i Tadeusz Skoczek

Warszawa 2019

Recenzenci:

prof. dr hab. Marek Marian Drozdowski

prof. dr hab. Zbigniew Judycki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

ISBN 978-83-65439-84-0

Stowarzyszenie Dom Polski SARMACJA

ISBN 978-83-956361-0-3

20^{lat} MAZOWSZE

Muzeum Niepodległości w Warszawie jest instytucją kultury
Samorządu Województwa Mazowieckiego

SPIS TREŚCI

s. 9

BEATA MICHAŁEC

PRZEDMOWA

PREFACE

s. 15

FRANCISZEK KAMPKA

KULTURA I WSPÓLNOTA: MIĘDZY BUNKREM A AZYLEM

CULTURE AND COMMUNITY: BETWEEN A BUNKER AND AN ASYLUM

s. 37

ARTUR BUCZYŃSKI

SAMORZĄD JAKO KREATOR KULTURY

LOCAL GOVERNMENT AS A CREATOR OF CULTURE

s. 55

JAN ENGELGARD

MIĘDZY HISTORIĄ A WSPÓŁCZESNOŚCIĄ – X PAWILON CYTADELI WARSZAWSKIEJ

W POLITYCE KULTURALNEJ SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

BETWEEN PAST AND PRESENT – THE TENTH PAVILION OF THE WARSAW CITADEL

IN THE CULTURAL POLICY OF LOCAL GOVERNMENT OF THE MAZOVIAN PROVINCE

s. 81

EWA JANCZAR

PRZYNCYPIA SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO I INFRASTRUKTURY INFORMACJI

PRZESTRZENNEJ W DZIAŁALNOŚCI SAMORZĄDOWYCH JEDNOSTEK KULTURY

THE PRINCIPLES OF AN INFORMATION SOCIETY AND OF SPATIAL DATA INFRASTRUCTURE

FOR SELF GOVERNMENT CULTURAL INSTITUTIONS

s. 107

JOANNA GIERCZYŃSKA

MUZEUM WIĘZIENIA PAWIAK: RELIKT – CMENTARZ – POMNIK

– INSTYTUCJA ODDZIAŁYWANIA SPOŁECZNEGO W OBLICZU WYZWAŃ PRZYSZŁOŚCI

MUSEUM OF PAWIAK PRISON: RELIC – CEMETERY – MONUMENT

– SOCIAL IMPACT INSTITUTION FACING THE CHALLENGES OF THE FUTURE

s. 121

SŁAWOMIR KORDACZUK

PRZYJACIELE MUZEUM.

KTO MOŻE WSPOMÓC DZIAŁALNOŚĆ SAMORZĄDOWEJ INSTYTUCJI KULTURY?

FRIENDS OF THE MUSEUM.

WHO CAN SUPPORT THE ACTIVITY OF A LOCAL GOVERNMENT CULTURAL INSTITUTION?

s. 151

JANUSZ GMITRUK

DZIEDZICTWO POKOLEŃ DLA PRZYSZŁOŚCI – HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ

HERITAGE OF GENERATIONS FOR THE FUTURE – PAST AND PRESENT

s. 197

MONIKA SALAMON-MIŁOBOSZEWSKA

MUZEUM JAKO „TRZECIE MIEJSCE”.

DOŚWIADCZENIA MUZEUM ROMANTYZMU W OPINOGÓRZE

MUSEUM AS THE „THIRD PLACE”.

EXPERIENCES OF MUSEUM OF ROMANTICISM IN OPINOGÓRA

s. 223

LEONARD SOBIERAJ

CO NOWEGO W MUZEUM MAZOWIECKIM W PŁOCKU?
SKANSEN OSADNICTWA NADWIŚLAŃSKIEGO W WIĄCZEMINIE POLSKIM ORAZ
WYSTAWA STAŁA „SZTUKA DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO ART DÉCO”

WHAT'S NEW IN THE MAZOVIAN MUSEUM IN PŁOCK?

THE VISTULA SETTLEMENT HERITAGE PARK IN WIĄCZEMIN POLSKI AND
A PERMANENT EXHIBITION „ART DÉCO – THE ART OF THE INTERWAR PERIOD”

s. 243

TADEUSZ SKOCZEK

NOWE TCHNIENIE.

REWITALIZACJA PAŁACU PRZEBENDOWSKICH/RADZIWIŁŁÓW

A BREATH OF FRESH AIR.

REVITALISING THE PRZEBENDOWSKI/RADZIWIŁŁ PALACE

PRZEDMOWA

W Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej odbyła się, 12 września 2019 roku, trzecia konferencja z cyklu „Samorząd mecenasem kultury”. Podczas tego spotkania, pod nazwą „Samorządowe instytucje kultury wobec wyzwań współczesności”, poruszono tematy związane z dorobkiem instytucji kultury na Mazowszu.

Wydarzenie to zorganizowane zostało przez Muzeum Niepodległości w Warszawie wspólnie z Fundacją im. Władysława Orkana, Ludowym Towarzystwem Naukowo-Kulturalnym, Stowarzyszeniem Dom Polski SARMACJA, Towarzystwem Przyjaciół Warszawy, Związkiem Powiatów Polskich oraz z uczelniami: Szkołą Główną Gospodarstwa Wiejskiego, Uniwersytetem Kardynała Stefana Wyszyńskiego i Uniwersytetem Jagiellońskim.

Spotkanie poświęcono zaprezentowaniu dotychczasowego dorobku mazowieckich instytucji kultury w dziedzinie organizacji, inwestycji i rozwoju struktur w instytucjach kultury na Mazowszu. Wydarzenie rozpoczął prof. dr hab. Franciszek Kampka (SGGW) wystąpieniem pt. „Kultura i wspólnota: między bunkrem a azyłem” wskazując różnice między tymi dwiema postawami wobec roli kultury we współczesnym świecie. Prelekcje w większości dotyczyły zakończonych lub realizowanych w instytucjach działań podnoszących efektywność pracy, atrakcyjność miejsc i rozbudowę oferty dla gości a finansowanych ze środków pochodzących z samorządów.

W konferencji wzięli udział przedstawiciele muzeów podległych Samorządowi Mazowsza, a także samorządowcy-praktycy. Podczas spotkania uczestnicy mogli wysłuchać między innymi wystąpień dyrektorów z Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce, Muzeum Regionalnego w Siedlcach czy Muzeum Mazowieckiego w Płocku. Oczywiście nie zabrakło też wystąpienia dyrektora Muzeum Niepodległości w Warszawie, dr. Tadeusza Skoczka, który opowiadał o rewitalizacji Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów.

Projekt „Dostosowanie Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych w tym dla osób niepełnosprawnych” pozwolił nadać zabytkowej zabudowie Pałacu Przebendowskich szereg funkcjonalności, jakie powinna posiadać nowoczesna instytucja muzealna. W wyniku inwestycji budynek jest w pełni dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych, a ich potrzeby zostaną także uwzględnione w przyszłości w ramach planowanego do wdrożenia, bardzo bogatego i ambitnego programu kulturalno-edukacyjnego, skupionego wokół tematów „Ponad granicami” i „Wychowanie do niepodległości”.

Wśród prelegentów znaleźli się samorządowcy: Jadwiga Zakrzewska Przewodnicząca Komisji Kultury i Dziedzictwa

Narodowego Sejmiku Województwa Mazowieckiego, Ewa Janczar Zastępca Dyrektora Departamentu Cyfryzacji, Geodezji i Kartografii Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, Artur Buczyński Wiceburmistrz Dzielnicy Wilanów m. st. Warszawy, Agnieszka Szmulewicz Dyrektor Centrum Kultury i Aktywności Dzielnicy Targówek.

Prezentowana publikacja pokonferencyjna jest próbą połączenia głosu dwóch środowisk: grona zawodowych muzealników oraz przedstawicieli samorządu terytorialnego. Autorzy poszczególnych artykułów zauważają, że jedną z funkcji administracji samorządowej jest realizacja zadań mających na celu zapewnienie dostępu do kultury, jej trwania i pogłębiania. Administracja samorządowa została specjalnie do tego celu wyposażona w wiele szczególnych rozwiązań, które w założeniu mają jej pomóc w realizacji tego zadania. Autorzy wskazują, że realizowane projekty nie są oderwane od rzeczywistości i oczekiwań społeczności lokalnych.

O tym czy samorządowe instytucje kultury służą komercjalizacji, czy też wypełniają misję społeczną pisze dr Janusz Gmitruk dyrektor Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Zakład Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne to placówki o charakterze *stricte* ludowym, lecz działające autonomicznie wobec politycznych struktur organizacyjnych ruchu ludowego – są bezcenną skarbnicą wiedzy o jego dziejach i tradycjach, a także o miejscu i znaczeniu chłopów-ludowców w najnowszych dziejach Polski.

Prezentujemy także w niniejszej monografii artykuły takie jak: *Muzeum jako „trzecie miejsce”*. *Doświadczenia Muzeum Romantyzmu w Opinogórze* Moniki Salamon-Miłoboszewskiej; *Między historią a współczesnością – X Pawilon Cytadeli Warszawskiej w polityce kulturalnej Samorządu Województwa Mazowieckiego* Jana Engelgarda; *Muzeum Więzienia Pawiak:*

relikt – cmentarz – pomnik – instytucja oddziaływania społecznego w obliczu wyzwań przyszłości Joanny Gierczyńskiej; *Przyjaciele muzeum. Kto może wspomóc działalność samorządowej instytucji kultury?* Sławomira Kordaczuka; *Co nowego w Muzeum Mazowieckim w Płocku? Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Wiączeminie Polskim oraz wystawa stała „Sztuka dwudziestolecia międzywojennego art déco”* Leonarda Sobieraja.

Muzeum Mazowieckie w Płocku jest dobrym przykładem jak można łączyć historię ze współczesnością. Proces tworzenia nowych kolekcji, uzupełniania istniejących, powstawania przestrzeni wystawienniczych i wystaw stałych musi być dobrze przemyślany, przystający do dotychczasowych „osiągnięć” muzeum. Nowe wyzwania muszą być dostosowane do możliwości placówki w kontekście potencjału kadry naukowej, zdolności organizacyjnych oraz pozyskiwania obiektów i środków finansowych.

Polecamy także uwadze dwa artykuły samorządowców-praktyków, którzy wyodrębniają relacje pomiędzy kulturą i ekonomią, granice komercjalizacji kultury, sposoby oceny działalności kulturalnej oraz zwracają uwagę na sposób zarządzania instytucjami kultury. W artykule *Principia społeczeństwa informacyjnego i infrastruktury informacji przestrzennej w działalności samorządowych jednostek kultury* dr inż. Ewa Janczar przedstawia możliwość zastosowania danych przestrzennych i systemów informacji przestrzennej jako integratora dla gromadzenia, zarządzania, wizualizacji obrazu muzealiów i pozyskiwania z nich informacji oraz wiedzy. Wskazuje możliwe obszary zastosowań, korzyści dla jednostek kultury oraz ich interesariuszy, a także kierunki działań dla pokonania barier w wykorzystywaniu systemów informacji przestrzennej w muzealnictwie.

Zaś Artur Buczyński w artykule *Samorząd jako kreator kultury* omawia przygotowania struktur samorządowych na przykładzie m.st. Warszawy, a w szczególności Dzielnicy Wilanów,

do sprawowania funkcji kreatora kultury. Autor przedstawia poglądy dotyczące kwestii kultury i roli samorządu, a także cele i zadania warszawskiej administracji w tym aspekcie. Prezentuje pogląd, że w świadomości władz samorządowych kultura nie powinna dostarczać jedynie rozrywki, ale powinien być to obszar o znaczeniu strategicznym dla rozwoju lokalnej społeczności.

Analizy poszczególnych artykułów, konfrontacje odmiennych poglądów niewątpliwie przyczyniają się do powiększenia wiedzy na temat tych jeszcze do niedawna bardzo słabo rozpoznanych zjawisk, wobec których stają samorządowe instytucje kultury będące niezbędnym elementem i faktycznym dostarczycielem usług z zakresu kultury na rzecz społeczności samorządowej.

dr Beata Michalec

Zastępca Dyrektora ds. Programowych
Muzeum Niepodległości w Warszawie

DR HAB. FRANCISZEK KAMPKA (PROF. SGGW)

Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ORCID 0000-0002-4564-514X

KULTURA I WSPÓLNOTA: MIĘDZY BUNKREM A AZYLEM

CULTURE AND COMMUNITY: BETWEEN A BUNKER AND AN ASYLUM

Słowa kluczowe:

samorząd, kultura, wspólnota, spotkanie

Streszczenie:

Celem tekstu jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób władze samorządowe, poprzez wspieranie działalności kulturalnej, mogą przyczyniać się do budowania wspólnoty lokalnej. Autor omawia różne sposoby rozumienia kultury, następnie posługując się metaforą bunkru i azylu, murów i mostów przedstawia dwa możliwe sposoby kształtowania relacji we wspólnocie lokalnej.

Keywords:

local government, culture, community, meeting

Summary:

The text aims at answering the question of how the local government can contribute to building the local community by supporting cultural activities. The author discusses various definitions of culture and then, using the metaphor of a bunker, asylum, walls and bridges, presents two alternatives for building relations within a local community.

1. WPROWADZENIE

Człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem dzięki kulturze. To, co dla starożytnych Greków było oczywistością – że możemy osiągać pełnię człowieczeństwa jedynie w społeczności, we wspólnocie – dzisiaj jest prawdą, którą warto przypominać. Warto też pytać, w jakim stopniu samorząd terytorialny, burmistrzowie i prezydenci polskich miast rozumieją to i mogą w swoich działaniach wychodzić naprzeciw potrzebom wynikającym z faktu, że człowiek sam w sobie jest niepełny? Potrzebuje zarówno samotności, jak i wspólnoty. Każdy człowiek chce, aby zauważono jego odrębność, ale pragnie jednocześnie należeć do grupy, wnosząc w nią swój osobisty wkład. Dlatego z jednej strony otwiera się na innych, pociągany przez wspólne wartości, z drugiej zaś zachowuje swoją niepowtarzalność i wolność, pozostając „światem samym w sobie”. Należy pytać, na ile władze samorządowe „sprzyjają zakorzenianiu się postaw otwartości, szacunku dla odmiennych poglądów i wartości demokratycznego państwa prawa w lokalnych społecznościach? Czy może jednak aktywność samorządowców skoncentrowana jest tylko na modernizacji i rozbudowie materialnej infrastruktury służącej mieszkańcom? A sfera kultury obywatelskiej, relacji wewnątrz społeczeństwa, relacji społeczeństwo obywatelskie – władza samorządowa jest nieistotną bądź drugorzędną sferą aktywności liderów?” – pisał tak Paweł Adamowicz, który przez wiele lat zarządzania Gdańskiem uświadamiał sobie, że „«miasto to więcej niż jego zakłady pracy, parki, ulice i wieżowce [...] przede wszystkim to potencjał duchowy, zapisany w umysłach mieszkańców...», a rozwój kultury w dużej mierze decyduje o atrakcyjności miasta, o jego kreatywności i możliwościach dalszego rozwoju”¹.

---

¹ P. Adamowicz, *Gdańsk jako wspólnota*, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2018, s. 14–15.

W niniejszym tekście posługuję się metaforami: bunkru i azylu, murów i mostów, aby przedstawić dwie możliwe koncepcje kształtowania lokalnej wspólnoty – jako kultury odrzucenia bądź kultury spotkania.

2. KULTURA PODSTAWĄ WSPÓLNOTY

W artykule siódmym Ustawy o samorządzie gminnym czytamy, że do zadań własnych gminy należy „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty (...) W szczególności zadania własne samorządu obejmują także sprawy: kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków; kultury fizycznej, turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych”². Podobnie powiat, zgodnie z artykułem czwartym Ustawy o samorządzie powiatowym, wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, kultury fizycznej i turystyki. W pierwszych artykułach tej ustawy zawarto kilka istotnych uwag dotyczących wszystkich podmiotów, których celem jest prowadzenie działalności kulturalnej. Warto zwrócić uwagę, że taka aktywność jest również podejmowana przez inne podmioty (szkoły, placówki wsparcia dziennego, zakłady karne), których podstawowa działalność skupia się jednak na innych celach, na przykład oświatowych, wychowawczo-opiekuńczych, przeciwdziałaniu przemocy czy resocjalizacyjnych³. Te ramy prawne pokazują z jednej strony wielość możliwości wspierania przez władze samorządowe kultury, ale z drugiej strony świadczą także o ogromie odpowiedzialności i trudnościach wyboru, które działania należy wesprzeć w pierwszej kolejności.

Kultura (z łac. *colere*, uprawa, dbać, pielęgnować, kształcenie) to termin wieloznaczny, odmiennie definiowany przez

---

² Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

³ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.

przedstawicieli różnych dyscyplin. Najczęściej jest rozumiana jako całokształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa, jest to zatem ogół wytworów ludzi, zarówno materialnych, jak i niematerialnych: duchowych, symbolicznych, takich jak wzory myślenia i zachowania. Kultura – tłumaczył Zbigniew Herbert – „to nie jest, jak to się na ogół w naszych zinstytucjonalizowanych czasach przypuszcza, masa książek, filmów, obrazów i symfonii, którymi administruje zatroskany pan, zwany ministrem. Kultura to także sposób, w jaki współżyjemy z ludźmi i w jaki położony zwraca się do podwładnego, stosunek do starców (...). A także, co jest chyba najważniejsze, budowanie wartości, dla których warto żyć”⁴. Stąd wynika wspólnotwórcza moc kultury, którą opisywał Cyceron, przedstawiając filozofię, będącą początkiem „uprawy duszy”:

Czymże bez ciebie bylibyśmy nie tylko my, ale czym byłoby w ogóle ludzkie życie? Tyś pozakładała miasta, ty rozproszonych ludzi powołałaś do życia społecznego, ty zespoliłaś ich między sobą najpierw przez wspólne osiedla, później przez małżeństwa, a wreszcie przez wspólnotę mowy i pisma. Tyś wynalazczynią praw, nauczycielką dobrych obyczajów i ładu⁵.

Takie przedstawienie kultury bliskie wydaje się definicji cywilizacji, jednak można te dwa pojęcia przeciwstawić sobie:

Dzięki cywilizacji zdobywamy świat podporządkowując go sobie, dzięki kulturze zbliżamy się do niego przez jego uświęcenie i ukochanie. Cywilizacja to władza nad światem, a kultura to miłość do świata⁶.

Antoni Kępiński zarówno kulturę jak i cywilizację rozumie jako sposoby poznawania świata.

---

⁴ Z. Herbert, *Jeśli masz drogi dwie....*, rozmowa Krystyny Nastulanki, „Polityka” 1972, nr 6.

⁵ M. T. Cicero, *Rozmowy tuskulańskie*, ks. 5, przeł. J. Śmigaj, [w:] M. T. Cicero, *Pisma filozoficzne*, t. 3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961, s. 685.

⁶ A. Kępiński, *Lęk*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002, s. 217.

Jeden polega na podporządkowaniu, na władzy, a drugi – na zbliżaniu się, na miłości. Poznanie drugiego człowieka nie mieści się w pierwszym (cywilizacyjnym) sposobie, poznać go możemy tylko przez zbliżenie, a nie przez podporządkowanie. Prawdopodobnie te trudności poznawcze sprawiają, że wobec świata społecznego czujemy się w końcu mniej pewni niż wobec reszty naszego otoczenia. Drugi człowiek zawsze pozostaje dla nas tajemnicą, nie możemy nim zawładnąć, tak jak nam udało się już zawładnąć reszta świata⁷.

Każda kultura, by być trwałą, potrzebuje transcendentnej perspektywy, wykraczającej poza „tu i teraz”, potrzebuje duchowej głębi. Co za tym idzie, fundament, na którym budowana jest kultura, stanowi szacunek do siebie, do innych ludzi, do innych kultur. Jeśli religia jest istotnym elementem kultury, to brak szacunku dla religii jest brakiem szacunku dla kultury. Ten brak szacunku w dzisiejszych czasach może przyjmować różne formy, od wyśmiewania rzekomego zacofania po utożsamienie wyznawców z terrorystami. Znakiem słabości kultury są zamknięte świątynie: zamknięte, gdy nie ma w nich wiernych, z obawy przed złoziejami i zamknięte, gdy trwają w nich nabożeństwa, z obawy przed atakami szaleńców z bronią.

Oderwanie człowieka od przyrody, redukcja ludzkich spraw do wymiarów czysto biologicznych lub ograniczanie potrzeb człowieka jedynie do rozrywki i użycia, to przykłady innych błędnych tropów, ślepych uliczek w myśleniu o kulturze. „Życie pozbawione kultury to życie bez głębi, bez tajemnicy, bez ducha, życie zdeterminowane jedynie użyciem i konsumpcją, życie płytkie” – mówił Jan Paweł II tłumacząc, że każda próba budowania społeczeństwa pozbawionego duchowej głębi prowadzi prędzej czy później do ruin kolejnej wieży Babel, kolejnych podziałów i konfliktów⁸.

---

⁷ Ibidem.

⁸ Jan Paweł II, Przemówienie na Hradczanach *Spotykamy się dziś na ruinach wieży Babel*, Praga, 21 kwietnia 1990 roku, nr 9, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. XI, Wydawnictwo M, Kraków 2008, s. 784.

Współczesny człowiek poddawany jest presji osiągnięć, słyszy zewsząd motywacyjne zachęty, by dążył do sukcesu, prestiżu społecznego i władzy. Zetknięcie z kulturą – rozumianą jako działalność artystyczna, lub samodzielne podjęcie takiej aktywności, pozwala człowiekowi wysłuchać innych głosów – głosu własnego ja, głosów innych, proszących o uwagę i akceptację. Przeżycie artystyczne często wymaga wejścia w samotność, szukania wyciszenia i skupienia uwagi. Już tylko przez to jest czymś cennym i wyjątkowym w medialnym zgiełku codzienności XXI wieku.

Władze samorządowe, zobowiązane do wspierania aktywności artystycznej różnych grup społecznych, w rzeczywistości mogą dać w ten sposób mieszkańcom narzędzie, które pozwoli im poczuć się sobą, wyrazić siebie, zostać usłyszonym i zaakceptowanym. Tego potrzebują wszyscy ludzie, ale są trzy grupy, dla których to doświadczenie jest szczególnie ważne: młodzież, osoby starsze i osoby z grup marginalizowanych, na przykład imigranci. Miłość i poczucie bezpieczeństwa, być kochanym i móc dawać coś innym – to najbardziej podstawowe potrzeby każdego człowieka. Sztuka pozwala im je zaspakajać.

Skoro, jak twierdził już Tomasz z Akwinu, to kultura odróżnia człowieka od wszelkich innych stworzeń i jest tworzona przez człowieka, dlatego ważne jest pytanie samego siebie o to, w jakiej kulturze chcemy żyć, jaką chcemy współtworzyć, nawet jeśli będzie wiązało się to z koniecznością zmiany sposobu myślenia i podjęcia wymagających działań. Przeciwwstawienie kultury i natury kładzie nacisk na to, że człowiek może nauczyć się określonych zachowań, kultura nie jest determinowana, jest tworzona, jest efektem wolnych wyborów i świadomych działań. W końcu łaciński źródłosłów kultury nieprzypadkowo kieruje nas w stronę „kształcenia umysłu”.

Obojętnie czy myślimy o kulturze duchowej, społecznej czy politycznej, zawsze mamy do czynienia z dwoma jej poziomami. Po pierwsze są to przekonania, normy, systemy wartości,

a po drugie – konkretne przejawy tych przekonań, czy w zachowaniach, sposobie ubierania się, mówienia, w wytworach materialnych.

Bizuteria, jaką nosimy, słowa, którymi się witamy, baśnie, które opowiadamy dzieciom lub bajki z YouTube’a, które im puszczaamy na dobranoc – to wszystko elementy kultury. Zmieniają się one w czasie, a przede wszystkim są zewnętrznym wyrazem tego, co uważamy za ważne, pożądane, właściwie. Te przekonania również ewoluują, a działalność publicznych i prywatnych instytucji kultury wpływa na ich kształtowanie.

Kultura w dużym stopniu podtrzymywana jest przez nawyki poszczególnych członków społeczeństwa⁹, utrwała się (i zmienia) także przez drobiazgi, nie tylko w wyniku wielkich zmian, rewolucji czy odgórných zarządzeń. Dlatego to, co dzieje się na poziomie gminy, w najbliższym otoczeniu, jest tak ważne. Jeśli nawykiem stanie się wspólne świętowanie i zapraszanie wszystkich grup, nawet odmiennych obyczajowo, może to niepostrzeżenie zmienić kulturę danej społeczności. Kultura gościnności to nie tylko organizowane przez miasto pikniki, ale także sytuacja, w której matka nie boi się zostawić na pięć minut dziecka w piaskownicy przed blokiem pod okiem sąsiadki – imigrantki.

Kultura jest wspólnym dobrem i wspólnym wysiłkiem. Jeśli mówimy o kulturze narodowej, to nie jesteśmy nawet w stanie określić liczby pokoleń, które trudziły się, by budować narodową tożsamość, zwyczaję czy język. W ujęciu socjologicznym, na przykład u Talcotta Parsonsa czy Ralpa Lintona¹⁰ mocno podkreślany jest także aspekt norm, wzorów i modeli, które w procesie socjalizacji uczymy się naśladować i dzięki którym budujemy trwałe wspólnoty.

---

⁹ Zob. R. Benedict, *Wzory kultury*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2002.

¹⁰ T. Parsons, *System społeczny*, przeł. M. Kaczmarczyk, Zakład Wydawniczy »Nomos«, Kraków 2009, s. 14–15; R. Linton, *Kulturowe podstawy osobowości*, przeł. A. Jasińska-Kania, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 48.

Samorząd jest wspólnotą, której spoiwem są przekonania, dlatego przedstawiciele instytucji kultury muszą być świadomi, że są oni w jakimś stopniu odpowiedzialni za wszystko, co się dzieje w obrębie tej wspólnoty. Przedstawiciele instytucji kultury nie mogą zamykać się w sobie, powinni oni z właściwą sobie wolnością przemawiać do wolności wszystkich. Tylko w ten sposób można podtrzymywać i wyzwalać moralną siłę wspólnoty, zdolną kształtować przyszłość i pokazywać wartości ważne dla danej wspólnoty. Człowiek doświadczający wolności, mogący w pełni uczestniczyć w kulturze swojej wspólnoty, mogący ją współtworzyć i kształtować, ma poczucie sensu życia i zdarzeń, w których uczestniczy.

Wspólnota (łac. *communio*) to zbiorowość lub grupa społeczna, którą łączy silna wewnętrzna więź, w której relacje oparte są na silnej identyfikacji i zaangażowaniu emocjonalnym, poczucie przynależności rodzi się ze wspólnoty wartości i celów. Przyjrzyjmy się nieco poetyckiemu opisowi wspólnoty, jakim Zygmunt Bauman otwiera swoją książkę jej poświęconą:

Wspólnota to przede wszystkim „ciepłe” miejsce, przytulne i wygodne. Jest jak dach, pod którym chronimy się przed ulewnym deszczem, jak kominek, przy którym w mroźny dzień grzejemy dłonie. Tam, na ulicy, czyhają wszelkiego rodzaju niebezpieczeństwa; gdy wychodzimy, musimy być czujni, uważać, z kim rozmawiamy i kto z nami rozmawia, w każdej chwili mieć się na baczności. Wewnątrz wspólnoty, możemy się odprężyć – jesteśmy bezpieczni, żadnych gróźb czających się w ciemnych kątach (...). We wspólnocie wszyscy dobrze nawzajem się rozumiemy, wierzymy w to, co słyszymy, na ogół czujemy się swojsko i rzadko kiedy jesteśmy zaskakiwani czy bywamy zbici z tropu. Nigdy nie jesteśmy sobie całkiem obcy. Możemy się sprzeczać, lecz są to sprzeczki przyjacielskie: jak na przyjaciół przystało, staramy się, by nasza więź była jeszcze ściślej niż dotąd, ale ponieważ wszyscy jednakowo kierujemy się tym samym pragnieniem polepszenia naszego współżycia, to bywa, że sprzecamy się,

jak najlepiej do tego doprowadzić. Nigdy jednak nie życzymy sobie źle i możemy być pewni, że wszyscy wokół życzą nam dobrze¹¹.

To poczucie wzajemnej życzliwości i możliwość otrzymania wsparcia w trudnościach jest kluczowe. Oprócz tego, poczucie bezpieczeństwa, którego doświadczamy we wspólnocie, wyrasta także z poczucia akceptacji i wzajemnego szacunku, przekonania o dobrych intencjach, które pozwala przyznać się do błędu bez lęku przed odrzuceniem, a przede wszystkim z pewnością, że inni pomogą nam w potrzebie, tak jak my pomożemy im¹². I choć życie we wspólnocie jest dla człowieka naturalne, to trzeba się go wciąż uczyć, tak jak wciąż trzeba się uczyć miłości. Odpowiedzialność samorządowców za kształt wspólnoty jest niezaprzeczalna.

3. BUNKIER – MURY – KULTURA ODRZUCENIA

Metafora bunkra to metafora kultury odrzucenia, która odpycha innego, przecina więzi najgłębsze i najprawdziwsze, sprawiając ostatecznie, że rozczłonkowuje się i rozpada całe społeczeństwo, rodząc przemoc i śmierć. Jest to zatem w konsekwencji kultura przemocy – zresztą bunkier potrzebny jest tylko w czasie wojny.

Nasze człowieczeństwo bardzo się wzbogaca, kiedy żyjemy wśród innych. To izolacja i wrogość szkodzi nam. Mentalność bunkra rodzi nieufność, nie pozwala cieszyć się z faktu bycia z innymi. Bunkier oznacza możliwość wyczerpania się niezbędnych do życia zasobów. Może zabraknąć jedzenia, wody, powietrza. Jeśli takie myślenie zaczyna przenikać lokalną wspólnotę, rośnie przekonanie, że jedynym racjonalnym działaniem jest dbałość o własne

---

¹¹ Z. Bauman, *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*, przeł. J. Margański, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008, s. 6.

¹² *Ibidem*, s. 6–7.

interesy, dobro wspólne schodzi na dalszy plan, a inni postrzegani są w najlepszym wypadku jako konkurenci.

Więcej ryzykujemy, gdy zamykamy się w bunkrze, gdy się izolujemy, niż wtedy kiedy otwieramy się na drugiego człowieka. Paradoks polega na tym, że to nie tylko inni potrzebują nas, ale to również my potrzebujemy innych. Role, jakie pełni każdy z nas w ramach funkcjonowania samorządu nie mogą być izolowane. Kiedy jakaś grupa ludzi znajduje się w bunkrze, jest odizolowana, kiedy dokonuje działań siłowych, działań bez poparcia społecznego, kiedy decyzje podejmują nieliczni, nie licząc się z punktem spojrzenia innych, to porządek społeczny gminy, samorządu jest zagrożony, a ludzie żyjący w nim cierpią.

Człowiek nie jest samowystarczalny. Potrzebuje innych ludzi nie tylko by zaspokajać podstawowe potrzeby, ale przede wszystkim, by móc funkcjonować jako świadoma, wolna i twórcza jednostka. Bunkier to miejsce odizolowania, gdzie rodzi się wrogość do innych. Współcześnie często pojawia się pytanie, jak to się dzieje, że jest tylu ludzi samotnych i nieszczęśliwych w świecie wypełnionym ludźmi. Jako przyczyny tego stanu rzeczy wymienia się zazwyczaj indywidualizm i konkurencję, które wspierane przez mit niezależności, tworzą fundament współczesności.

Budowniczymi bunkra często bywali despoci, o których Alexis de Tocqueville pisze, że:

z natury swojej są tchórzliwi, w izolowaniu ludzi od siebie widzą najpełniejszą rękojmię własnej trwałości i zwykle dokładają wszelkich starań, by ludzi dzielić. Ze wszystkich ludzkich wad egoizm najbardziej im sprzyja: despota łatwo wybacza rządzącym, iż go nie kochają, byleby tylko nie kochali się między sobą. Nie wymaga od nich pomocy w rządzeniu państwem; wystarczy, żeby nie dążyli do przejęcia władzy. Ludzi, którzy pragną połączyć swe wysiłki dla tworzenia wspólnego dobra, uważa się za duchy wicherzycielskie i niespokojne, a przeinaczając właściwy sens słów dobrymi obywatelami nazywa się tych, którzy zamykają się we własnych czterech ścianach¹³.

---

¹³ A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, przeł. M. Król, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 342.

Dietrich Bonhoeffer, opisuje despotę w jeszcze bardziej dramatycznych słowach. Pisze na krótko przed śmiercią, że

tyran gardzący ludźmi łatwo wykorzystuje to, co w sercach ludzkich podłe, podsyci i nadaje temu imię: lęk nazywa odpowiedzialnością, żądzę – gorliwością, brak samodzielności – solidarnością, brutalność – władczą cechą panów. I tak, kokietując słabości ludzkie, podłość wciąż od nowa płodzi się i mnoży, a najgłębsza pogarda dla człowieka, święcie zaklinając się na swą miłość do człowieka, uprawia swój ciemny proceder. Im bardziej człowiek jest podły, tym gorliwszym i podatniejszym narzędziem jest w rękach tyrana. Garstkę prawych ludzi obrzuca się błotem – ich odwagę nazywa się podburzaniem, ich prawość – faryzeizmem, ich samodzielność – samowolą, ich szlachetność – wyniosłością. Tyran, gardzący człowiekiem, bierze popularność za oznakę miłości ludu, a swoją utajoną głęboką nieufność ukrywa za złodziejskimi słowami o prawdziwej wspólnotcie. Wobec tłumu mówi, że do niego należy, lecz w gruncie rzeczy z odraźającą próżnością sławi sam siebie i lekceważy prawa wszystkich innych. (...) Jego najświętsza powaga jest niecną grą, jego pocziwa opiekuńcza troska jest najbezczelniejszym cynizmem. A przecież z im większą pogardą dla ludzi szuka ich względów, tym pewniej wzbudza ubóstwienie swojej osoby przez tłum. Pogarda dla ludzi i robienie z nich bożyszczą leżą tuż obok siebie¹⁴.

Cyniczne wykorzystywanie napięć i konfliktów, które naturalnie powstają w ludzkich społecznościach, wielokrotnie używane było przez polityków, by realizować ich partykularne cele.

Zawsze byłoby wielkim błędem przeciwstawianie wspólnoty indywidualnej osobie. Jednakże ani kolektywizm, ani indywidualizm nie oddają prawdziwej wielkości jednostki, ani też wielkości wspólnoty. Tylko wtedy, gdy jednostka, jako jednostka i jako niezastępowalna osoba, uzyskuje pełne uznanie i afirmację, możliwe staje się zrozumienie prawdziwej wartości jedności i wspólnoty¹⁵.

---

¹⁴ D. Bonhoeffer, *Wybór pism*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1970, s. 161–162.

¹⁵ J. Seifert, *Przedmowa do wydania polskiego*, przeł. C. Porębski, [w:] D. von Hildebrand, *Metafizyka wspólnoty. Rozważanie nad istotą i wartością wspólnoty*, przeł. J. Zychowicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012, s. 22.

Zamykamy się w bunkrze, gdy tracimy nadzieję, gdy nie mamy już sił i chęci działać, a jedynie bronimy się, czy wręcz przeczekujemy. Taka postawa bywa efektem głębokiego rozczarowania i zgorzknienia. Vaclav Havel przestrzegał, że człowiek zgorzkniały, tracący wiarę w świat i ludzi, zaczyna wierzyć „że wszystkie zasady moralne, wzniosłe cele i ideały są tylko naiwną utopią, należy więc pogodzić się z tym, że świat jest »taki, jaki jest«, to znaczy niezmiennie podły”, choć „to nie podłość świata doprowadza człowieka do rezygnacji (...), to jego rezygnacja doprowadza go do teorii o podłości świata”¹⁶.

Człowiek napęlnia się goryczą, psuje się od wewnątrz, jeśli opanowuje go zawiść i rozwija się w nim nienawiść. Przewyciężanie postawy mieszkańców bunkra oznacza czasem, że trzeba zaprzestać rozpamiętywania dawnych win i krzywd. Umiejętność wybaczenia własnych i cudzych błędów staje się nierzadko punktem wyjścia do budowania nowej wspólnoty. Oczywiście warunkiem jest uznanie poczucia krzywdy i jednoznaczne nazwanie przewin.

4. AZYL – MOSTY – KULTURA SPOTKANIA

Przeciwieństwem bunkra jest azyl. Azyl (łac.: *asylum*, z gr.: *ásylon* – wolny od grabieży; nietykalny) to bezpieczne miejsce odosobnienia, ucieczki, schronienia, zwłaszcza dla osób ściganych przez prawo. Azyl jest to więc przestrzeń bezpieczeństwa, przestrzeń nadziei – słowo to oznaczało miejsce, gdzie uciekinier czy przestępca mógł się schronić. Tworzyć azyl to usuwać bariery, które jeszcze dziś dzielą świat.

Jeśli azyl rozumiemy jako kulturę spotkania, to zakładamy, że każdy człowiek ma godność, niepowtarzalność, jest wartością samą w sobie, kimś, kogo napotykamy i kogo warto jest poznać. To założenie oparte jest jednak na wzajemności – nie ma w nim miejsca na wykluczanych innych, na gorszą odmienność.

---

¹⁶ V. Havel, *Siła bezsilnych i inne eseje*, Agora, Warszawa 2011, s. 23.

Każdy z nas jest jedyny w swoim rodzaju, niepowtarzalny jest zestaw cech, którymi zostaliśmy obdarzeni i niepowtarzalny jest zestaw doświadczeń, jakie w toku życia zbieramy. Nie ma dwóch identycznych kolei losu, ludzie nie przypominają taśmowej produkcji, nie są reprodukcjami genialnych dzieł, lecz każdy jest oryginałem, tym właśnie genialnym dziełem. Kolejne założenie, jakie możemy przyjąć, to przekonanie o celowości naszych losów, przekonanie, że życie nie jest serią przypadków, ale czemuś służy, jest wnoszeniem wielkiej wartości do wspólnoty, w której żyjemy. Widać to szczególnie wyraźnie na przykładzie losów wielkich ludzi – gdy czytamy czy słyszymy o ich osiągnięciach, ich droga wydaje nam się prosta i oczywista, tymczasem, gdy prześledzimy ją uważniej, zobaczymy równie wiele upadków, błędów, ślepych uliczek i zwątpień, jak w codzienności najzwyklejszego człowieka. Jedyna różnica polega na nieustępliwości w dążeniu do celu, wytrwałości i ciągłej gotowości podjęcia kolejnej próby.

W tym kontekście ciekawe i aktualne wydaje się spostrzeżenie naszego wybitnego dziewiętnastowiecznego myśliciela, Maurycego Mochnackiego, który – analizując przyczyny upadku powstania listopadowego – stwierdził, że dla zjednoczonego, solidarnego narodu nie istnieje problem możliwości bądź niemożności zrealizowania określonych celów; jeżeli naród nie osiąga tych wartości, do których dąży, to nie dlatego, że osiągnąć ich nie może, ale dlatego, że osiągnąć ich nie umie. Spostrzeżenie to – jakkolwiek na wskroś romantyczne – wydaje się słuszne w odniesieniu do wszelkich dynamicznych, prawidłowo funkcjonujących społeczności. Wartościowym aspektem uwagi Mochnackiego jest bowiem przesunięcie akcentu z siły – fizycznej czy materialnej – na mniej efektowną, lecz bardziej efektywną umiejętność sprawnego realizowania założonych celów¹⁷. Takie rozłożenie akcentów wydaje się słuszne w odniesieniu do każdej rzeczywistości społecznej, w tym także do samorządów.

---

¹⁷ B. Łagowski, *Filozofia polityczna Maurycego Mochnackiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1981, s. 8.

Pojęcie azylu w prawie międzynarodowym związane jest także z prześladowaniami, jakich doświadczał we własnym kraju szukający schronienia cudzoziemiec. Azyl oznacza miejsce, w którym przekonania polityczne czy społeczne niczym nie grożą, a żadne cechy danego człowieka (rasa, płeć, religia) nie wywołują natychmiastowej agresji i chęci jego eliminacji. Jeśli wpisujemy słowo „azyl” do internetowej wyszukiwarki, wśród wyników pojawi się wiele typu: azyl dla ptaków, dla królików, dla psów. Oznacza to, że my jako ludzie stwarzamy też azyl dla słabszych, zależnych od nas, którzy nie mogą sobie sami poradzić.

To rozumienie słowa azyl bardzo mocno łączy się z kulturą, wartością wspólnoty, wsparcia, jakie otrzymują wszyscy jej członkowie. Bezpieczeństwo, akceptacja i ochrona – to kluczowe cechy azylu. Czy takim azylem mogą stać się instytucje kultury? Czy władze samorządowe dysponują jakimikolwiek narzędziami, by czuwać nad takim ich funkcjonowaniem?

Azyl to przestrzeń bezpieczeństwa i patrzenia w przyszłość z nadzieją. Nie jest formą eskapizmu ani myślenia życzeniowego. Nadzieja i bezpieczeństwo jest kluczem w rozumieniu przyszłości. Jesteśmy za bardzo przyzwyczajeni – do czego przyczynia się także dyskurs medialny – do dostrzegania elementów negatywnych, konfliktów, cierpień, zagrożeń i katastrof. A tymczasem trzeba dostrzegać aspekty pozytywne, choć nie znaczy to, że mamy pozostawić obecny świat takim, jaki jest.

Przedmiotem nadziei są rozmaite trudne przedsięwzięcia i wysiłki wiodące do zdobycia jakichś dóbr czy osiągnięć. Nadzieja ludzka broni tu przed zniechęceniem i cofaniem się, wzmaga własne siły i szuka pomocy postronnej.

Nasza nadzieja spoczywa zawsze w nowym, które przynosi ze sobą każde pokolenie; ale właśnie dlatego, że tylko na tym możemy opierać nasze nadzieje, niweczymy wszystko, kiedy my, starzy, próbujemy roztaczać nad tym, co nowe, kontrolę dyktującą,

jak ma ono wyglądać. Właśnie w imię tego, co w każdym dziecku nowe i rewolucyjne, edukacja musi być konserwatywna; musi chronić tę nowość i wprowadzać ją do starego świata, który niezależnie od tego, jak rewolucyjne podejmuje działania, jest zawsze z punktu widzenia kolejnej generacji przestarzały i bliski zniszczenia¹⁸.

Dlatego także ważne jest słuchanie młodych. Z punktu widzenia samorządowców, oddanie władzy – jakkolwiek rozumiane – młodym może wydawać się ryzykowne. Ale jeśli nie uwzględnimy ich punktu widzenia, na przykład w strategii rozwoju gminy, tak naprawdę autorytarnie narzucamy im ramy przyszłości, w której to oni będą żyć. Młodzi mają swoje wady, bywają zapalczywi, idą raczej za porywem serca niż głosem rozsądku, ale jednocześnie mają w sobie energię i odwagę oraz niezachwianą wiarę w człowieka, w to, czego może on dokonać i jak wiele może zmienić. Wiara ta słabnie z czasem, osłabiając jednocześnie determinację do zmian.

Mądrością starszych jest pokazywanie młodym, jak wyciągać wnioski. Jak pouczał Epiktet:

Jeżeli jednak bodaj raz jeden doznasz porażki i powiesz sobie: Jutro murowane zwycięstwo! – i jak to się raz i drugi powtórzy, wiedz, że z biegiem czasu tak podupadniesz na siłach, tak się na zło staniesz podatny, że później ani się nie spostrzeżesz, jak się dopuścisz występku, co więcej – zaczniesz wynajdywać usprawiedliwienie dla swoich niecnych uczynków¹⁹.

5. ZAKOŃCZENIE

Pluralizm kultur jest faktem, a człowiek jest istotą w drodze. Nie można sformułować jednego ponadczasowego modelu

---

¹⁸ H. Arendt, *Między czasem minionym a przyszłym*, przeł. M. Godyń, W. Madej, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2011, s. 232.

¹⁹ Epiktet, *Diatryby; Encheiridion z dodaniem Fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, przeł. L. Joachimowicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961, s. 173.

człowieczeństwa i nie ma absolutnego, niezależnego od doświadczeń systemu wartości. Co z tego wynika? Że nikt tak naprawdę nie może wyręczyć człowieka w poszukiwaniach, nikt nie może dać mu jednej gotowej odpowiedzi. Dlatego instytucje kultury zawsze powinny być raczej przestrzenią, w której można wspólnie poszukiwać, zastanawiać się, pytać, porównywać, niż ogłaszać, zarządzać czy bezkrytycznie przyjmować. Nieprzypadkowo w tylu opisach spektakli czy wystaw znajdujemy sformułowania typu: jest to próba pokazania..., zaproszenie do dyskusji etc.

Nadzieja, że ludzie w swoich wzajemnych odniesieniach będą się w coraz większej mierze kierować ideałem prawdziwie powszechnego braterstwa jest równie uprawniona jak pesymizm. Jest jednak bardziej twórcza i owocna.

Bezценne są wszystkie wysiłki na rzecz tworzenia klimatu wzajemnej solidarności. Wspieranie tego, co służy budowaniu i umacnianiu zaufania w lokalnych samorządach. Wszystko to bowiem pomaga przezwyciężać stare podziały i zapobiega tworzeniu nowych. Co pomaga w tworzeniu wspólnoty? Na pewno neutralność ideologiczna i szacunek dla demokratycznych norm i procedur, traktowanie godności człowieka jako źródła praw oraz uznanie wartości pluralizmu. Wymaga to oczywiście wysiłku, budowanie porozumienia jest trudne a przełamywanie uprzedzeń i lęków bywa długotrwałe.

Jan Paweł II przed Bramą Brandenburską mówił, że „ze strachu przed wolnością ideologowie zamienili bramę w mur”²⁰, tymczasem człowiek jest powołany do wolności, a jako wolny jest zobowiązany do prawdy. Ludzka wolność zaś przeżywana może być tylko w solidarności z innymi ludźmi. Wolność może realizować się tylko w takim otoczeniu, w którym wszyscy są przekonani o jej wartości i prawie do niej. Człowiek jest odpowiedzialny za wolność przed innymi ludźmi. „Wolności jednostki

---

²⁰ Jan Paweł II, Przemówienie pożegnalne przed Bramą Brandenburską *Człowiek jest powołany do wolności*, Berlin 23 czerwca 1996, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. XI, Wydawnictwo M, Kraków 2008, s. 177.

nie da się oddzielić od wolności wszystkich innych ludzi. Wolność jest w niebezpieczeństwie tam, gdzie ludzie ograniczają swe spojrzenie tylko do kręgu własnego życia i nie są gotowi angażować się bezinteresownie na rzecz innych. Natomiast wolność przeżywana solidarnie wyraża się w działaniu na rzecz sprawiedliwości w dziedzinie politycznej i społecznej i kieruje wzrok ku wolności innych”²¹ – mówił papież. Co więcej, wolność wymaga także gotowości do poniesienia ofiary, zapłacenia za nią wysokiej ceny. Wolność wymaga czujności, każdy jest za nią odpowiedzialny. Przywołanie papieskich słów wypowiedzianych zaledwie kilka lat po zjednoczeniu Niemiec jest uzasadnione także szczególnym znaczeniem Berlina dla kultury. Jest to miasto pełne artystów i instytucji sztuki, w których prezentowane i rozwijane są wielorakie tradycje i style. Otwartość i różnorodność możliwa jest tylko w przestrzeni wolności, ta zaś – jak przypomina Jan Paweł II – mocno związana jest z doświadczeniem miłości. „Jeśli ktoś doświadczył miłości, doświadczył również wolności. Człowiek w miłości przekracza siebie samego, wyzwala się, ponieważ zależy mu na innym człowieku, ponieważ pragnie, by życie drugiego człowieka było udane. Padają wówczas bariery egoizmu i człowiek odnajduje radość wspólnego działania dla wyższych celów”. Papież, mówiąc o wyzwaniach stojących przed Europą, posłużył się metaforą domu:

Nowy dom europejski, o którym mówimy, (...) potrzebuje przede wszystkim powietrza do oddychania, otwartych okien, przez które będzie mógł wtargnąć duch pokoju i duch wolności. Dlatego również Europa potrzebuje ludzi umiejących otwierać bramy, to znaczy bronić wolności poprzez solidarność i odpowiedzialność²².

Wolność w zakresie kultury obowiązuje tylko w granicach wynikających z konieczności istnienia uporządkowanego i pokojowego

---

²¹ Ibidem, s. 178.

²² Ibidem.

współzycia we wspólnocie lokalnej. Nie oznacza więc ona żadnego przyzwolenia dla społecznie nieakceptowalnych i nietolerancyjnych zachowań. Trzeba jednak pamiętać, że żadna wspólnota nie jest czymś ostatecznie ukształtowanym. Wolność przysługuje ludziom nie dlatego, że posiadają już prawdę, ale dlatego, że do niej dążą. W tym sensie nie możemy mówić o punkcie dojścia, po którym miałyby nastąpić stabilizacja. Społeczność jest żywa, gdy się zmienia i rozwija. Nie ma dla niej stanu doskonałego i formy ostatecznej.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz P., *Gdańsk jako wspólnota*, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2018.
- Arendt H., *Między czasem minionym a przyszłym*, przeł. M. Godyń, W. Madej, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2011.
- Bauman Z., *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*, przeł. J. Margański, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.
- Benedict R., *Wzory kultury*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2002.
- Bonhoeffer D., *Wybór pism*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1970.
- Cicero M. T., *Rozmowy tuskulańskie*, ks. 5, przeł. J. Śmigaj, [w:] Marcus Tullius Cicero, *Pisma filozoficzne*, t. 3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.
- Epiktet, *Diatryby; Encheiridion z dodaniem Fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, przeł. L. Joachimowicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.
- Havel V., *Siła bezsilnych i inne eseje*, Agora, Warszawa 2011.
- Herbert Z., *Jeśli masz drogi dwie....*, rozmowa Krystyny Nastulanki, „Polityka” 1972, nr 6.
- Jan Paweł II, Przemówienie na Hradczanach *Spotykamy się dziś na ruinach wieży Babel*, Praga, 21 kwietnia 1990 roku, nr 9, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. XI, Wydawnictwo M, Kraków 2008, s. 779–784.
- Jan Paweł II, Przemówienie pożegnalne przed Bramą Brandenburską *Człowiek jest powołany do wolności*, Berlin 23 czerwca 1996, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. XI, Wydawnictwo M, Kraków 2008, s. 176–179.
- Kępiński A., *Lęk*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002.
- Linton R., *Kulturowe podstawy osobowości*, przeł. A. Jasińska-Kania, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Łagowski B., *Filozofia polityczna Maurycego Mochnackiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1981.
- Parsons T., *System społeczny*, przeł. M. Kaczmarczyk, Zakład Wydawniczy »Nomos«, Kraków 2009.
- Seifert J., *Przedmowa do wydania polskiego*, przeł. C. Porębski, [w:] Dietrich von Hildebrand, *Metafizyka wspólnoty. Rozważanie nad istotą*

i wartością wspólnoty, przeł. J. Zychowicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012, s. 13–29.

- de Tocqueville A., *O demokracji w Ameryce*, przeł. M. Król, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

BIOGRAM

Dr hab. Franciszek Kampka, prof. SGGW – socjolog, teolog i etyk, profesor na Wydziale Nauk Społecznych SGGW. Jego zainteresowania badawcze skupiają się na problematyce założeń antropologiczno-filozoficznych oraz aksjologiczno-etycznych w naukach społecznych. Obecnie jego badania koncentrują się na zagadnieniach związanych z socjologią ryzyka i socjologią codzienności. Jest autorem książek: *Istota i zadania związków zawodowych w świetle dokumentów społecznych Kościoła* (1990), *Antropologiczne i społeczne podstawy ładu gospodarczego w świetle nauczania Kościoła* (1995), *Etyka biznesu – kompas czy kajdany?* (2016), *Etyka polityki – między wolnością a solidarnością* (2017), a także redaktorem książek, m.in. *Współczesne oblicza religii* (2008) i *Ryzyko – między kulturą strachu a kalkulowaną niepewnością* (2011).

MGR ARTUR BUCZYŃSKI

Zastępca Burmistrza
Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy

SAMORZĄD JAKO KREATOR KULTURY

LOCAL GOVERNMENT AS A CREATOR OF CULTURE

Słowa kluczowe:

kultura, samorząd, wydarzenie kulturalne, Dzielnica Wilanów, m.st. Warszawa

Streszczenie:

Przemiany ustrojowe, jakie zaszły po 1989 roku, doprowadziły do znaczących przekształceń wielu płaszczyzn życia społecznego. W ślad za przemianami ekonomicznymi i wraz z postępującymi przeobrażeniami w przestrzeni informacyjnej zmieniała się także kultura, która w większym niż w przeszłości stopniu nabrała charakteru masowości i dominacji tzw. prostych i niewyszukanych form. Zmieniały się środki i formy przekazu, dostęp do wydarzeń kulturalnych, a także stosunek społeczeństwa do kultury jako takiej. Zwiększyła się również możliwość aktywnej partycypacji widzów w przedsięwzięciach kulturalnych,

którzy jednocześnie stali się odbiorcami bardziej wymagającymi jeśli chodzi o spektakularność widowisk. Zachodzące przemiany stanowią dziś realne wyzwanie dla instytucji odpowiedzialnych za krzewienie kultury, w tym także administracji szczebla samorządowego, która wobec swojego umiejscowienia strukturalnego wydaje się najlepiej rozumieć i odczuwać potrzeby społeczności lokalnej. Niniejszy artykuł stanowi próbę zaprezentowania przygotowania struktur samorządowych na przykładzie m.st. Warszawy, a w szczególności Dzielnicy Wilanów, do sprawowania funkcji kreatora kultury. Autor przedstawia poglądy dotyczące kwestii kultury i roli samorządu, a także cele i zadania warszawskiej administracji w tym aspekcie. Prezentuje pogląd, że w świadomości władz samorządowych kultura nie powinna dostarczać jedynie rozrywki, ale powinien być to obszar o znaczeniu strategicznym dla rozwoju lokalnej społeczności. Ważną częścią rozważań jest przedstawienie projektów realizowanych przez Dzielnicę Wilanów. Pozwala to na ukazanie szerokiego spektrum działań realizowanych przez samorząd. Autor podkreśla, że jakkolwiek rola samorządu jako kreatora kultury jest nie do przecenienia, to w procesie tym powinny uczestniczyć struktury państwowe i samorządowe wszystkich szczebli.

Keywords

culture, local government, cultural event, Wilanów District of the capital city of Warsaw

Summary

The political changes which occurred after 1989 have led to a major transformation of many areas of public life. In the wake of economic changes and transformation in communications, culture followed suit, which, to a greater extent than in the past, gained a mass character with the domination of simple and unsophisticated forms. The media, access to cultural events, and the society's attitude to culture as such have also changed. Moreover, the ability of the audience to actively participate in cultural undertakings has improved. At the same time these audiences became more demanding and started to expect more spectacular shows. Today the ongoing changes pose a real challenge for institutions responsible for promoting culture, including local government administration, which is well positioned to accurately identify and understand the needs of the local community. This article attempts to discuss the readiness of local government units, based on the example of the capital city of Warsaw, in particular Wilanów District, to play the role of a culture creator. The author presents views on the issue of culture and the role of the local government, as well as goals and tasks of Warsaw's public administration in this respect. In the author's opinion, contrary to what the local authorities think, culture should not only be a source of entertainment, but also an area of strategic importance to the development of the local community. An important part of the author's considerations includes presentation of the projects implemented by Wilanów district. This allows for presenting a broad spectrum of activities carried out by the local government. The author emphasizes that while the role of the local government as a creator of culture is not to be underestimated, central and local government institutions of all levels should participate in the process.

WSTĘP

Warszawa to blisko dwumilionowe dynamiczne, pełne energii i szybko rozwijające się miasto, gwarantujące swoim mieszkańcom wysoki poziom życia. Stolica Polski znalazła się na 19 miejscu wśród najbogatszych regionów UE z PKB *per capita* wyrażonym w parytecie siły nabywczej wynoszącym 152% średniej unijnej. Tym samym przegoniliśmy pod tym względem m.in. Wiedeń i Salzburg¹. Wilanów to jedna z najpiękniejszych dzielnic Warszawy obejmująca dyplomatyczną dzielnicę willową, nowoczesne osiedle mieszkaniowe o powierzchni blisko 170 ha oraz rozległe tereny nowoczesnej, ekskluzywnej zabudowy jednorodzinnej. Wilanów to też Wisła i tereny do niej przyległe. Piękna przyroda wilanowskich Zawad, Kępy Zawadowskiej czy Powsina powoduje, że jest to również dzielnica pełna zieleni. Dzielnica posiada unikatową atmosferę cichego, ale bardzo nowoczesnego przedmieścia przyciągającego mieszkańców mających poczucie i potrzebę wpływu na rozwój i kształt swojego miasta oraz najbliższego otoczenia, przejawiające się w obywatelskiej spontaniczności i podejmowaniu obywatelskich inicjatyw, a także pełnego oraz świadomego zaangażowania w sprawy ekologii, przestrzennego zagospodarowania terenu, kierunków rozwoju infrastruktury drogowej, oferty sportowej i oczywiście kulturalnej².

W tym miejscu nasuwa się pytanie. Czy dzisiejsza Warszawa to miasto, w jakim chcielibyśmy mieszkać? Jak wygląda Warszawa naszych marzeń? W naszych myślach pojawia się na pewno miasto nowoczesne – także technologicznie, lepiej projektowane, estetyczne, przyjazne i promujące ekologiczny styl życia. Takie, w którym komunikacja miejska pozwala nam

---

¹ Dane EUROSTAT. Szerzej: www.warszawa.naszemiasto.pl/pkb-warszawy-stolica-wsrod-najbogatszych-regionow-unii/ar/c3-5013296 [dostęp 09.09.2019].

² <https://www.wilanow.pl/> [dostęp 09.09.2019].

na pozostawienie samochodu w domu, takie w którym z przyjemnością spaceruje się po jej ulicach i jeździ po niej rowerem. To pierwsze myśli większości z nas. Ale Warszawa naszych marzeń to także promieniujące centrum kultury. Do Warszawy, o jakiej marzymy, chce się przyjeżdżać i chce się w niej zostać, gdyż jest interesującym miejscem do życia. Umie pokazać swoją unikatowość, historię i swoje kulturalne osiągnięcia. Warszawa ciepło i przyjaźnie wita gości oraz nowych mieszkańców. Promuje różnorodność, jest ciekawa innych i otwarta na odmienności. Jest miastem odwiedzanym przez wielu turystów i jako ważne miejsce rozwoju sektora kreatywnego, pracowników z całego świata. Wypełnia nową treścią ideę europejskiego miasta kultury. Wymarzona Warszawa jest miastem, które nawiązując do swojej tradycji inteligenckiej i intelektualnej, z sukcesem odświeżyło czy też zredefiniowało swego rodzaju modę na codzienne obcowanie z kulturą. Warszawa, o jakiej marzymy, jest miastem, którego mieszkańcy – wychodząc z domu lub w nim pozostając – lubią spędzać czas z kulturą, uczestnicząc w niej lub ją tworząc. Jest miastem, w którego różnorodnej ofercie każdy znajduje coś dla siebie; w którym stworzone są warunki do nieskrępowanej twórczości i w którym docenia się kulturę w różnych jej przejawach.

Czy te marzenia są jednak łatwe do spełnienia? Szybkie tempo życia stolicy, brak czasu „społeczeństwa na dorobku”, niezadawalający poziom edukacji i animacji kulturalnej (w szkole i poza nią), a także przemiany w modelu uczestnictwa w kulturze (np. przeniesienie twórczości do internetu, nowe techniki komunikacyjne, zacieranie granicy między kulturą „wysoką” a „niską”) wpływają na zmiany potrzeb i oczekiwań odbiorców. Utrudnione jest również skuteczne i atrakcyjne informowanie potencjalnych uczestników o wydarzeniach kulturalnych, zwłaszcza w obszarze tzw. kultury wysokiej. Największym jednak problemem jest *de facto* sama organizacja i wsparcie projektów

kulturalnych, które nie zawsze mogą być realizowane samodzielnie i oddolnie przez ruchy obywatelskie ze względu na ograniczenia finansowe.

ZADANIA I CELE SAMORZĄDU NA PRZYKŁADZIE M.ST. WARSZAWY

Blisko 30 lat istnienia samorządu terytorialnego w Polsce to czas głębokich przemian w dziedzinie polityki kulturalnej. Po 1990 r. wiele obowiązków i zadań w tym obszarze, spoczywających do tej pory na instytucjach centralnych, zostało przekazanych samorządom³. Wraz z rosnącą rolą samorządów stanęły one przed wyzwaniem równoważenia dwóch postaw – z jednej strony postrzegania kultury jako panaceum i narzędzia do budowania kapitału społecznego, z drugiej zaś traktowania jej jako celu samego w sobie⁴. Wobec braków budżetowych i rosnących oczekiwań mieszkańców w przedmiocie rozbudowy, na przykład infrastruktury, dla włodarzy miast kusząca jest ponadto redukcja wydatków kulturalnych⁵ i zastępowanie wysublimowanych wydarzeń niekomercyjnych tanimi i masowymi pseudokulturalnymi eventami. Należy podkreślić jednak, że Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej nakłada na samorzady pewne obowiązki. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym gminy⁶. Zgodnie z ustawą o samorządzie gminnym to samorząd powinien zapewnić pomieszczenia i pieniądze na prowadzenie działalności instytucji kultury. Realizacja obowiązków samorządu przybierać może postać organizowania lub wspierania takiej

---

³ B. Kuchmacz, *Organizacja instytucji kultury w gospodarce lokalnej*, [w:] *Samorząd Terytorialny, organizacja, funkcjonowanie, kierunki rozwoju*, pod. red. A. Kulczyk-Dynowskiej, P. Laskowskiego, Wałbrzych 2017, s. 87.

⁴ <https://www.nck.pl/szkolenia-i-rozwoj/projekty/kultura-samorzadowa-25-> [dostęp 09.09.2019].

⁵ Redukcja wydatków i obniżanie zakładanych planów wydatków następuje w wielu samorządach. Szerzej: M. Modzelewska, T. Kukołowicz, *Finansowanie kultury przez samorzady. Plany, wykonania i realizacja wydatków na kulturę*, Warszawa 2016, passim.

⁶ Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. z 2012 r. poz. 406, z 2014 r. poz. 423 ze zm.).

działalności. Samorządy organizują kulturę zwłaszcza poprzez powołane przez siebie instytucje kultury, tj. biblioteki czy domy kultury. Wspieranie działalności kulturalnej przyjmować może natomiast postać m.in. dotacji, nagród i stypendiów⁷.

Działalność Warszawy daleko jednak wykracza poza te suche zapisy i nie ogranicza się tylko do pomocy finansowej. Warszawski samorząd dostrzega potrzebę rozwijania kultury na różnych polach i aktywnie realizuje projekty zarówno na poziomie ogólnomiejskim, jak i dzielnicowym. Dodatkowo wspiera wiele inicjatyw organizacyjnie i finansowo. Dlaczego element wsparcia samorządu wydaje się niezbędny? Tylko pomoc znaczącego, światłego mecenasa kultury, jakim jest samorząd wspierany przez sektor prywatny spowoduje, że oferta kulturalna będzie interesująca, różnorodna, na wysokim poziomie, adresowana do osób o różnych gustach i potrzebach. Będzie ofertą obejmującą również przestrzeń i wsparcie dla eksperymentalnych, ryzykownych projektów, dla nisz oraz dla atrakcyjnego kultywowania form klasycznych. W tym celu Warszawa, a także Dzielnica Wilanów, intensywnie realizuje program rozwoju kultury w Warszawie do 2030 r. „Miasto kultury i obywateli”. Warszawski Program Rozwoju Kultury wyznacza kierunki polityki kulturalnej Miasta, której głównym zadaniem jest podniesienie rangi i roli kultury w rozwoju Warszawy.

Priorytetami programu są:

- rozwój nieskrępowanej twórczości i rozszerzanie oferty kulturalnej, którym towarzyszy rozwój infrastruktury kulturalnej (obejmującej istniejące lub nowe miejsca kultury),
- zwiększanie uczestnictwa w kulturze mieszkańców całej Warszawy, z czym wiąże się rozwijanie edukacji kulturalnej oraz wspieranie aktywności społecznej, a także wykorzystanie nowych technologii,

---

⁷ B. Suchodolski, *Organizowanie i wspieranie działalności kulturalnej przez jednostkę samorządu terytorialnego na przykładzie Miasta Lublin*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2015, nr 104, s. 219–220.

- budowanie wizerunku Warszawy jako europejskiego miasta kultury, które kształtuje swą współczesną tożsamość i docenia swoje korzenie⁸.

Tym samym miasto postawiło sobie ambitne zadanie, by kultura w Warszawie była:

- otwarta – będąca częścią światowej sieci wymiany idei, dostępna dla różnych grup społecznych i tworzona przez różne grupy, uwzględnia potrzeby wykluczonych i mniejszości,
- nowoczesna i kreatywna – wykorzystująca nowe technologie, stawiająca na eksperyment i innowacje, proponująca nowe rozwiązania, wyznaczająca nowe horyzonty i trendy,
- różnorodna – obejmująca różne dziedziny, gatunki, style, nisze; uwzględniająca wielokulturowość,
- aktywizująca mieszkańców – przyczyniająca się do zaangażowania mieszkańców w sprawy otoczenia; stymulująca indywidualny rozwój, kompetencje kulturowe i twórcze,
- budująca tożsamość miasta – wpisująca się w otwartą i szeroką debatę na temat tożsamości i wizerunku Warszawy; szanująca dziedzictwo kulturowe; przyczyniająca się do identyfikacji mieszkańców z miastem,
- efektywnie zarządzana – opierająca się na przejrzystych procedurach i jednoznacznych interpretacjach prawnych; racjonalnie i efektywnie wykorzystująca środki publiczne; będąca dobrej jakości; uwzględniająca wartości społeczne i artystyczne⁹.

Priorytety i cele są jasne, ale jednocześnie niełatwe do osiągnięcia. Wymagają kreatywności, ciężkiej pracy i odpowiedniego finansowania. Dzielnica Wilanów od wielu lat jest prekursorem działań mających na celu kreowanie wydarzeń

---

⁸ Miasto kultury i obywateli. Program rozwoju kultury w Warszawie do roku 2020. Założenia, Załącznik do Uchwały nr XXXIV/839/2012 Rady m.st. Warszawy z dnia 29.03.2012 r., s. 5–6.

⁹ Ibidem, s. 7–8.

kulturalnych zdolnych przyciągnąć nie tylko przedstawiciele niepełna 40 tys. społeczności, ale także mieszkańców Warszawy, innych miast czy nawet osób z zagranicy. Na działalność kulturalną przeznaczane jest w Wilanowie corocznie blisko 10 mln zł.¹⁰ W Wilanowie funkcjonuje ponadto szereg instytucji kulturalnych, aktywnie wspieranych przez Urząd Dzielnicy. Rozumiejąc ich potrzeby i trudności w realizowaniu ambitnych projektów, corocznie są one dotowane. Wymienić warto tu chociażby Centrum Kultury Wilanów z dotacją ponad 5 mln zł¹¹ rocznie, czy też Wilanowską Bibliotekę z dotacjami sięgającymi rocznie 3 mln zł.¹²

Biblioteka Publiczna stanowi lokalne centrum kultury i niewątpliwie wpływa na rozwój życia kulturalnego wilanowskiej społeczności. Od stycznia 2015 r. funkcjonuje w nowej siedzibie przy ul. Kolegiackiej 3. Oprócz książek, filmów i audiobooków w Bibliotece na Kolegiackiej można również wypożyczać gry planszowe i muzykę. Dzięki dotacji zbiory nieustannie wzbogacane są o literaturę w językach: włoskim, hiszpańskim, francuskim, rosyjskim, niemieckim i oczywiście angielskim, a także o audiobooki w języku angielskim. Biblioteka zapewnia również dostęp do e-learningowych kursów językowych oraz czytelnicy ebooków i zagranicznych czasopism. Poza zaspokajaniem i rozwijaniem potrzeb czytelniczych, wspomaganie systemu edukacji i wychowania oraz upowszechnianiem wiedzy i informacji, Biblioteka podejmuje szereg innych inicjatyw kulturalnych, tj. wystawy, pokazy filmów, warsztaty czy wykłady¹³.

Jednak głównym ośrodkiem kultury w Dzielnicy Wilanów jest Centrum Kultury Wilanów (CKW). Placówka funkcjonuje w sześciu miejscach:

---

¹⁰ W 2019 r. – 9 249 453 zł, w 2018 r. – 9 092 773,39 zł – dane: Urząd Dzielnicy Wilanów.

¹¹ W 2019 r. dotacja 5 078 400 zł.

¹² W 2019 r. dotacja 3 031 000 zł.

¹³ <https://bibliotekawilanowska.pl/>[dostęp 09.09.2019].

- Centrum Kultury Wilanów przy ul. Kolegiackiej – ośrodek edukacji artystycznej i animacji społeczno-kulturalnej zlokalizowany w samym sercu królewskiego Wilanowa.
- Międzypokoleniowe Centrum Edukacji – przestrzeń spotkań i realizacji międzypokoleniowych działań twórczych.
- Filia w Alto Wilanów – miejsce stworzone z myślą o rozwoju i edukacji kulturalnej „najmłodszej części” Wilanowa.
- Filia w Powsinie – na skraju tradycji i nowoczesności.
- Dom Pracy Twórczej – mieszcząca się w ponad 100-letnim budynku starej plebanii pracownia etnograficzna, w której ożywiamy dawne zwyczaje wiejskie, organizujemy unikalne na skalę warszawską wydarzenia etnograficzne i odkrywamy wilanowskie talenty.
- Filia na Zawadach – najmłodsza placówka Centrum Kultury Wilanów, działająca od września 2018 r.¹⁴

CKW współtworzone jest przez ludzi z artystycznym zacięciem i głowami pełnymi pomysłów. Dzięki nim możliwe jest przedstawienie mieszkańcom bogatej oferty zajęć edukacyjno-artystycznych oraz wydarzeń towarzyszących – koncertów, spektakli, wystaw. Wydarzenia kulturalne dedykowane są do wszystkich grup społecznych i dostosowane do wszystkich grup wiekowych. Wśród imprez realizowanych w ostatnich latach przez CKW, przy wsparciu samorządu, wskazać można dziesiątki projektów, które sprawiają, że Wilanów przewyższa ofertą kulturalną inne warszawskie dzielnice, a często i całe miasta. CKW zaprasza na koncerty znanych i docenianych artystów. W Wilanowie śpiewali m.in. Stanisława Celińska, Grzegorz Turnau czy zespół Raz Dwa Trzy. Wszystkie te koncerty przyciągnęły tłumy widzów. Innym ciekawym wydarzeniem kulturalnym finansowanym przez CKW i Urząd Dzielnicy było requiem „Totus Tuus – CałyM Twój” w wykonaniu Mazowieckiego Teatru Muzycznego.

---

¹⁴ <http://kulturawilanow.pl/>[dostęp 09.09.2019].

Przytoczone projekty to tylko niewielka część realizowanych przy wsparciu Samorządu. Oddają jednak szerokie spectrum jakie prezentują, ich charakter, a także dążenie do realizacji wspomnianego na wstępie Warszawskiego Programu Rozwoju Kultury. A na tym nie kończy się rola samorządu, w tym przypadku Dzielnicy Wilanów, jako kreatora kultury. Ogromną rolę w tym względzie odgrywają struktury podporządkowane bezpośrednio Burmistrzowi, a dedykowane m.in. do krzewienia i rozwijania projektów kulturalnych. Wiodącą rolę w tym względzie odgrywa w Urzędzie Dzielnicy Wydział Komunikacji Społecznej i Promocji dla Dzielnicy Wilanów oraz Wydział Kultury i Sportu¹⁵.

PROJEKTY KULTURALNE REALIZOWANE W WILANOWIE.

Urząd Dzielnicy Wilanów w latach 2018–2019 r. dotował m.in. następujące projekty¹⁶:

1. Projekt „Niepodległa w kuchni, modzie i tańcu”, który był cyklem trzech warsztatów z historii obyczajowej Polski po odzyskaniu przez Rzeczpospolitą niepodległości w 1918 roku. Przeprowadzone zostały tematyczne warsztaty cukiernicze, modowe i taneczne. Przybliżyliśmy i zainteresowaliśmy odbiorców historią powstania Polski po 123 latach zaborów. Pokazaliśmy codzienne życie Polaków w odrodzonej Ojczyźnie. Podczas warsztatów cukierniczych przygotowywany został Tort Nieodległościowy według dawnych, przedwojennych receptur. Warsztaty modowe dały nam sposobność, by poznać tworzenie wykrojów ubrań domowych, pracowniczo-zawodowych i towarzyskich. Trzecie warsztaty były nauką tańca towarzyskiego z okresu międzywojennego. Całość zakończył Bal Niepodległościowy w Centrum Kultury Wilanów, na który

---

¹⁵ <https://www.wilanow.pl/2012-12-05-15-03-23/wydzialy-dla-dzielnicy/wydzialy/> [dostęp 09.09.2019].

¹⁶ Opracowano na podstawie danych Urzędu Dzielnicy Wilanów.

uczestnicy warsztatów przybyli w stosownych strojach oddających klimat II RP .

2. „Kulturalny Wilanów” to zeszłoroczny projekt, którego celem było upowszechnienie sztuki i kultury, a także aktywizacja społeczna poprzez sztukę rodzin, dzieci, seniorów i osób z niepełnosprawnościami. Jego celem była integracja mieszkańców dzielnicy poprzez sztukę i kulturę. W jego ramach zorganizowano m.in. konkurs plastyczny o tematyce historycznej, skierowany do 3 grup: rodzin z dziećmi/dzieci, seniorów, osób z niepełnosprawnością. Prace nadsyłane na konkurs były wykonane przeróżnymi technikami, a konkurs był poprzedzony serią wycieczek do instytucji kultury i sztuki na terenie Dzielnicy, a także warsztatami terapeutycznymi. Powstał również bogaty katalog z pracami laureatów konkursu.
3. Niezwykle modne i popularne w ostatnim czasie stały się pokazy plenerowe filmów. W 2019 r. w Wilanowie zorganizowano 6 bezpłatnych pokazów filmowych. W ramach projekcji zaprezentowano filmy o wysokich walorach artystycznych, wyselekcjonowane przez członków Fundacji Rozwoju Kinematografii, przy współpracy z Fundacją Obserwatorium i Stowarzyszeniem Inicjatywa „Razem”. Do organizacji projekcji został wykorzystany ekran pneumatyczny o szerokości ponad 5 metrów, nowoczesny projektor i głośniki o odpowiedniej mocy, a także miejsca siedzące – 100 leżaków.
4. Tegoroczny cykl otwartych spektakli plenerowych teatru pantomimy oraz warsztatów adresowanych do dzieci i ich opiekunów to m.in. prezentacja 3 spektakli pt.: „Ważne Sprawy” w ogólnodostępnych przestrzeniach oraz przeprowadzenie 3 warsztatów teatru pantomimy następujących po spektaklu. Przedstawienie „Ważne Sprawy”, produkcji Fundacji Sztuka Ciała, powstał w 2014 roku dzięki dofinansowaniu Miasta Stołecznego Warszawy. Jego bohaterowie to czwórka rodzeństwa, która została w domu bez nadzoru rodziców. Sytuacja

ta jest początkiem wielu przygód, które rozgrywają się na pograniczu rzeczywistości i dziecięcej wyobraźni. Przedstawienie w swoim wyrazie jest radosne, inspirowane rosyjską klaunadą, w której nacisk kładzie się na zbudowanie komicznych charakterów oraz prostych, konfliktowych sytuacji rozwiązywanych w twórczy, nieoczekiwany sposób. Głównymi środkami wyrazu są tu, prezentowane na wysokim poziomie, teatr ruchu oraz pantomima. Podczas warsztatów można dowiedzieć się czym jest teatr pantomimy, zapoznać się z jego podstawowymi technikami i iluzjami, a także od razu użyć ich w prostych zadaniach aktorskich. Projekt umożliwi widzom – dzieciom i ich opiekunom – obcowanie z profesjonalnym spektaklem teatralnym, który w dodatku znajduje się dosłownie na wyciągnięcie ręki – nie trzeba wybrać się do specjalnej instytucji – to teatr przyjeżdża do widza. Sprzyja to budowaniu pozytywnych skojarzeń związanych z teatrem, zwłaszcza pantomimą – odbieraniem tej sztuki jako dostępnej, wzbudzającej żywe emocje, pobudzającej kreatywność oraz ekspresję własnych pomysłów, co w długofalowej perspektywie wpływa na zwiększenie uczestnictwa w kulturze.

5. Kultura plażowa – koncerty integrujące dla mieszkańców Wilanowa to kolejny projekt mający konsolidować różne grupy odbiorców. W jego ramach zaplanowano cykl 2 koncertów zakładających aktywny udział publiczności. Pierwszy został zorganizowany podczas Dni Wilanowa (plaża Wilanów), drugi w Międzypokoleniowym Centrum Edukacji w ramach Dni Seniora (wrzesień 2019 r.). Pierwszy koncert „Zwierz(e)niec” to wydarzenie kierowane do najmłodszych odbiorców. Mieli oni okazję poznać piosenki polskich kompozytorów muzyki klasycznej XX wieku w aranżacji na wiolonczelę, drobne instrumenty melodyczne i perkusyjne, a także głos estradowy z elementami improwizacji i gry aktorskiej. Wśród nich wymienić można utwory Witolda Lutosławskiego (pisane

pod pseudonimem Derwid, np. *Kotek, Cyrk jedzie* czy liczne piosenki ze *Śpiewnika dla dzieci* Zygmunta Noskowskiego (np. *Żuczek, Derkacz*). Wiodącym tematem wrześniowego koncertu była kultura popularna XX-lecia międzywojennego oraz czasów powojennych przedstawiona poprzez muzyczno-nostalgiczne spotkanie lokalnej społeczności. Główną grupą docelową spotkania są wilanowscy seniorzy. Utwory muzyczne były pretekstem do rozmowy z publicznością na temat obyczajów, sposobu życia i atmosfery czasów między- i powojennych.

Do flagowych projektów Urzędu należy organizacja Dni Wilanowa oraz Królewskiego Festiwalu Światła. Coroczne Dni Wilanowa obfitują w szereg kulturalnych eventów. W tym roku poza koncertami gwiazd (Natalia Nykiel, Michał Szpak, Andrzej Piaseczny) w Wilanowie mieliśmy okazję spotkać się z kulturą pod wieloma postaciami – zaplanowano przedstawienia teatralne, spektakle, wystawy, czytanie bajek, spotkania z pisarzami, warsztaty scrapbookingu, imprezy animacyjno-kulturalne. W celu dotarcia do wymagającego odbiorcy Urząd Dzielnicy Wilanów wraz z CKW zorganizował w plenerze musical „Skrzypek na dachu” w wykonaniu aktorów i solistów Teatru Muzycznego w Łodzi. Ogromne zainteresowanie widzów (szacujemy, że w spektaklu uczestniczyło około 1300 osób) potwierdziło, że kultura wysoka jest mile widziana w Dzielnicy Wilanów.

Królewski Festiwal Światła to nie tylko wyjątkowa atmosfera, bajkowa sceneria i ożywianie przestrzeni miejskiej poprzez światło, ale przede wszystkim sztuka z pogranicza teatru i performance. Całe przedsięwzięcie to szereg atrakcji kulturalnych – Ogród Światła w nowej odsłonie, mappingi na fasadzie Pałacu w Wilanowie i Kościoła św. Anny, iluminacje na Plaży Wilanów, pokaz światło-dźwięk na fasadzie Ratusza czy teatr ognia i moc atrakcji dla dzieci. W ślad za tymi najbardziej spektakularnymi imprezami idą kolejne przygotowywane przez wymienione

wydziały. Między innymi w sali widowiskowej Urzędu Dzielnicy odbywają się przedstawienia dla dzieci, wernisaże, recitale, pokazy i projekcje. Spektrum oferty kulturalnej jest bardzo szerokie i dostosowane do każdego odbiorcy. Niezmiernie ważne wydaje się również, że dostęp do tych wszystkich wydarzeń jest bezpłatny, co gwarantuje możliwość uczestnictwa wszystkich potencjalnych zainteresowanych obcowaniem z kulturą.

Mówiąc o kulturze w Wilanowie, nie sposób nie wspomnieć o szeregu innych miejsc, z których warto wymienić chociażby Centrum Opatrzności Bożej i Pałacu w Wilanowie, Muzeum Pałacu Króla Jana III, Parku Kultury w Powsinie czy Muzeum Plakatu. Ze wszystkimi tymi instytucjami samorząd bardzo blisko współpracuje i w miarę możliwości wspiera. Dzięki temu możliwe jest uzyskanie efektu dodatkowej synergii pozwalającej na osiągnięcie znakomitych rezultatów. Bez samorządu byłoby to w wielu wypadkach mocno utrudnione lub nawet nieosiągalne.

PODSUMOWANIE

Warszawski samorząd skutecznie realizuje swój program rozwoju kultury na co dowodem jest zajęcie 4 miejsca w 2017 r. w rankingu 100 największych polskich miast „Kreatorzy rozwoju kultury miejskiej” opracowanym przez ekspertów Fundacji Res Publica¹⁷ oraz 4 miejsca w Polsce, wśród zamożnych miast na prawach powiatu, w rankingu Narodowego Centrum Kultury obrazującego zaangażowanie samorządów w kulturę¹⁸. Warszawa jest świadoma korzyści jakie płyną z kultury dla miasta i jego społeczności, która rozwija się jako dobrze skomponowane społeczeństwo obywatelskie. W ujęciu globalnym często jednak nie doceniamy kultury i nie zauważamy, że może ona w znaczący sposób wpłynąć na jakość życia obywateli w wymiarze intelektualnym,

---

¹⁷ <https://nck.pl/badania/raporty/ranking-kreatorzy-rozwoju-kultury-miejskiej>[dostęp 09.09.2019].

¹⁸ Ranking gmin 2018, NCK, 2018, s. 5.

materialnym, społecznym i ekonomicznym. Jest także narzędziem tworzenia więzi społecznych i zakorzenienia. To wszystko przekłada się na zwiększanie kapitału społecznego i kreatywnego, a zatem wzrost konkurencyjności Warszawy w globalizującym się świecie. Oczywiście kultura nie odpowie na wszystkie wyzwania, choć jej rola w budowaniu miasta może być większa niż obecnie. Jako część życia społecznego podlega tym samym, niekiedy przeciwstawnym, globalnym procesom i zależy od różnorodnych interesów będących poza zasięgiem lokalnym. W dzisiejszym świecie, w którym także wydarzenia kulturalne nastawione są na komercyjny zysk, władze miast i gmin muszą zdać sobie sprawę, że to na nich dziś spoczywa odpowiedzialność za kulturę (zwłaszcza tzw. wysoką) w Polsce. Przyznać należy również, że choć rola samorządu jako kreatora kultury jest nie do przecenienia to warszawskie rozwiązania nie zastąpią reformy na poziomie krajowym. Mogą stać się wzorem i inspiracją dla innych miast, budując pozycję Warszawy jako prekursora zmian, ale do tego potrzebne są środki budżetowe. W przypadku postawienia samorządów przed wyborem pomiędzy zaspokojeniem podstawowych potrzeb mieszkańców a kreowaniem kultury, wybór może być niekorzystny dla tej ostatniej. Nie należy zapominać również o zasadzie sprawowania bezstronnego mecenatu¹⁹.

---

¹⁹ Szerzej A. Potocki, *Zależność samorządowych instytucji kultury w aspekcie prawnoporównawczym*, „Political Dialogues” 2017, nr 22.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

- Miasto kultury i obywateli. Program rozwoju kultury w Warszawie do roku 2020. Założenia, Załącznik do Uchwały nr XXXIV/839/2012 Rady m.st. Warszawy z dnia 29.03.2012 r.
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. z 2012 r. poz. 406, z 2014 r. poz. 423 ze zm.).

Opracowania

- Bieniaszewska A., Czarnocki G., *Realizowanie zadań w dziedzinie kultury za pośrednictwem instytucji kultury w aspekcie wyników kontroli RIO*, „Finanse Komunalne” 2008, nr 10.
- Czarnecki K., *Dotacje dla samorządowych instytucji kultury i dotacje celowe z budżetu państwa na działania w dziedzinie kultury prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego*, [w:] *Dotacje i subwencje w systemie finansowym samorządu terytorialnego*, red. A. Borodo, Toruń 2013.
- Frankiewicz A., *Znaczenie prawne regulacji dziedzictwa narodowego i dóbr kultury w rozdziale I Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, nr 88.
- Gajewski S., Jakubowski A., *Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Gołat R., *Podstawy prawa kultury*, Poznań 2006.
- Hołda J., *Wolność twórczości w publicznych instytucjach kultury*, [w:] *Swoboda wypowiedzi w działalności artystycznej*, red. D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka, Warszawa 2014.
- Ignerska M., *Ogarnij miasto Warszawa. Miejski przewodnik subiektywny*, Warszawa 2014.
- Kosińska A.M., *Kulturalne prawa człowieka. Regulacje normatywne i ich realizacja*, Lublin 2014.
- Kuchmacz B., *Organizacja instytucji kultury w gospodarce lokalnej*, [w:] *Samorząd Terytorialny, organizacja, funkcjonowanie, kierunki rozwoju*, red. A. Kulczyk-Dynowska, P. Laskowski, Wałbrzych 2017.
- Modzelewska M., Kukołowicz T., *Finansowanie kultury przez samorządy. Plany, wykonania i realizacja wydatków na kulturę*, Warszawa 2016.

- Potocki A., *Zależność samorządowych instytucji kultury w aspekcie prawnoporównawczym*, „Political Dialogues” 2017, nr 22.
- Ranking gmin 2018, NCK, 2018.
- Suchodolski B., *Organizowanie i wspieranie działalności kulturalnej przez jednostkę samorządu terytorialnego na przykładzie Miasta Lublin*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2015, nr 104.
- Wytrążek W., *Realizacja zadań samorządu terytorialnego w sferze kultury*, [w:] *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Lublin 2013.

Strony internetowe

- <http://kulturawilanow.pl/>
- <https://bibliotekawilanowska.pl/>
- <https://nck.pl/badania/raporty/ranking-kreatorzy-rozwoju-kultury-miejskiej>
- <https://www.wilanow.pl/>
- www.warszawa.naszemiasto.pl/pkb-warszawy-stolica-wsrod-najbogatszych-regionow-unii/ar/c3-5013296

BIOGRAM

Artur Buczyński – absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Ukończył studia podyplomowe w: Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie – Zarządzanie w Administracji Publicznej; Szkole Głównej Handlowej w Warszawie – Menedżer Turystyki; Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie – Zarządzanie środkami i projektami Unii Europejskiej. W poprzednich kadencjach radny Województwa Mazowieckiego i Rady Powiatu Piaseczyńskiego. Członek Komitetu Honorowego Roku Chopinowskiego przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Prezes Oddziału Sadyba – Wilanów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W latach 2007–2010 – Zastępca Burmistrza Dzielnicy Praga Północ m.st. Warszawy. Od roku 2010 Zastępca Burmistrza Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy, gdzie sprawuje bezpośredni nadzór nad Wydziałami: Kultury i Sportu, Informatyki, Infrastruktury, Komunikacji Społecznej i Promocji, Oświaty i Wychowania, Spraw Społecznych i Świadczeń oraz koordynuje współpracę z delegaturą Biura Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego (ZK-D), a także wykonuje czynności nadzoru nad działalnością Dzielnicowego Biura Finansów Oświaty-Wilanów m.st. Warszawy, Centrum Kultury Wilanów, Biblioteki Publicznej w Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy, Ośrodka Pomocy Społecznej Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy, Centrum Sportu Wilanów.

MGR JAN ENGELGARD

Kierownik Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej
Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie

MIĘDZY HISTORIĄ A WSPÓŁCZESNOŚCIĄ

– X PAWILON CYTADELI WARSZAWSKIEJ W POLITYCE KULTURALNEJ
SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

BETWEEN PAST AND PRESENT

– THE TENTH PAVILION OF THE WARSAW CITADEL IN THE CULTURAL POLICY
OF LOCAL GOVERNMENT OF THE MAZOVIAN PROVINCE

Słowa kluczowe:

Cytadela Warszawska, X Pawilon, dziedzictwo kulturowe, rewitalizacja, Województwo Mazowieckie, Regionalny Programu Operacyjny Województwa Mazowieckiego 2007– 2013, Zarząd Województwa Mazowieckiego, Mazowiecka Jednostka Wdrażania Programów Unijnych, Studium Wykonalności, Centralny Magazyn Zbiorów, wystawy

Streszczenie:

Artykuł omawia znaczenie historyczne budynku X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej i jego degradację w latach poprzedzających remont. Wejście Polski do Unii Europejskiej umożliwiło sfinansowanie rewitalizacji X Pawilonu

i przyległych budynków (XI Pawilonu, Działobitni i Bramy Bielańskiej). Jednym z priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2007–2013 była „renowacja budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym, m.in. zlokalizowanych w strefie ochrony konserwatorskiej, w tym prace konserwatorskie, odnowienie fasad i dachów budynków wraz z zagospodarowaniem przyległego”. Na te prace przyznano Muzeum Niepodległości 14 902 050,28 złotych, a w ramach następnego RPO (2014–2019) – 4 919 180,00 zł. Dzięki tym inwestycjom Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej zwiększyło dostępność i atrakcyjność. Była to realizacja polityki kulturalnej Województwa Mazowieckiego.

Keywords:

Warsaw Citadel, 10th Pavilion, cultural heritage, revitalization, Masovian Voivodeship, Regional Operational Program of the Mazowieckie Voivodship 2007–2013, Mazowieckie Voivodship Board, Mazowiecka Unit for the Implementation of EU Programs, Feasibility Study, Central Collection Warehouse, exhibitions

Summary:

The article discusses the historical significance of the building of the 10th Warsaw Citadel Pavilion and its degradation in the years preceding the renovation. Poland's accession to the European Union made it possible to finance the revitalization of the 10th Pavilion and adjacent buildings (11th Pavilion, Department and Bielanska Gate). One of the priorities of the Regional Operational Program of the Mazowieckie Voivodship 2007–2013 was “renovation of buildings of architectural value and historical significance, including located in the conservation protection zone, including conservation works, renovation of the facades and roofs of buildings along with the development of the adjacent”. The Museum of Independence was granted PLN 14,902,050.28 for this work, and under the next RPO (2014–2019) – PLN 4,919 180.00. Thanks to these investments, the Museum of the 10th Pavilion of the Warsaw Citadel has increased accessibility and attractiveness. It was the implementation of the cultural policy of the Mazowieckie Voivodeship.

Wybudowania z lat 30. XIX wieku Cytadela Aleksandrowska zapisała się na trwałe w historii narodu polskiego. Od samego początku kojarzona była z represjami, jakie dotknęły Polskę i Polaków po przegranej wojnie 1831 roku, a tu istotną rolę pełnił X Pawilon, w którym od 1835 roku mieściło się centralne więzienie śledcze. Szczególne znaczenie symboliczne miało uwięzienie i stracenie Romualda Traugutta (5 sierpnia 1864) i innych członków Rządu Narodowego, a potem pobyt w tym miejscu takich więźniów, jak Roman Dmowski, Bolesław Hirszfeld, Józef Piłsudski, Maria Piłsudska, Walery Sławek, Stefan Starzyński, Bolesław Wysłouch, Jan Ludwik Popławski, Wacław Sieroszewski, Adam Asnyk, Stefan Okrzeja czy Józef Montwiłł-Mirecki.

Tuż po odzyskaniu Niepodległości X Pawilon, mimo że nie było tu jeszcze Muzeum – stał się miejscem pamięci. Jak pisał Jarosław Jaksólski, pracownik Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej:

Już w 1919 r. padła pierwsza propozycja upamiętnienia miejsca straceń więźniów X Pawilonu i utworzenia w jego murach muzeum. Na razie bez skutku, gdyż nadal obiekt traktowany był zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem, ale Ministerstwo Spraw Wojskowych powołało Komisję do spraw Pamiątek Narodowych w Cytadeli Warszawskiej. Zaczęto gromadzić materiały związane z dziejami X Pawilonu. W 1922 r. powstało Towarzystwo Ochrony Zabytków Cytadeli Warszawskiej z siedzibą w Cytadeli, w skład której wchodziły osoby cywilne i wojskowe. Do zadań Towarzystwa należało nadzorowanie prac konserwatorskich, opieka nad zabytkami, oprowadzanie wycieczek i gromadzenie pamiątek. Do sprawy powrócono w 1928 r., kiedy to 12 listopada Marszałek Sejmu Ignacy Daszyński wmurował w celach tablice upamiętniające Romualda Traugutta, Stefana Okrzeję, Józefa Montwiłła-Mireckiego i Józefa Piłsudskiego. W 1932 r. Zarząd Główny Stowarzyszenia Byłych Więźniów Politycznych zwrócił się z prośbą do dowódcy Korpusu nr I o przekazanie niezamieszkałej części X Pawilonu, w której chciano utworzyć muzeum pamiątek po więźniach ruchu niepodległościowego i przemian społecznych.

Jednak de facto do 1939 r. nie doszło do utworzenia muzeum. Przez cały ten okres opiekę nad X Pawilonem sprawowały organy wojskowe¹.

Dopiero w latach 60. XX wieku, w 1962 roku, Ministerstwo Kultury i Sztuki zarządzeniem nr 87 z 24 sierpnia oddawało X Pawilon wraz z przyległym terenem na potrzeby przyszłego muzeum. 22 stycznia 1963 r., w setną rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego, dokonano otwarcia Muzeum X Pawilonu. Stałą ekspozycję pt. „Więźniowie X Pawilonu w latach 1834–1925” otwarto 28 września 1969 roku. Przez te lata Muzeum X Pawilonu pełniło także rolę wykraczającą poza jego teren. Cytadela, jako obiekt wojskowy, była niedostępna dla zwiedzających, dlatego odwiedzający X Pawilon mogli zapoznać się z historią całego obiektu².

Istotnym ograniczeniem w latach 1963–1989 było zawężenie narracji historycznej do dziejów rewolucyjnego ruchu robotniczego, z ograniczeniem lub przemilczeniem informacji o więźniach z innych obozów politycznych, choć eksponowano okres 1863 roku. Dopiero po 1990 roku otworzyła się możliwość pełnej prezentacji historii tego obiektu. Bardzo istotnym wydarzeniem było wpisanie całej Cytadeli Warszawskiej na listę pomników historii. Na mocy Zarządzenia Prezydenta RP z 8 września 1994 roku uznano za pomnik historii „Warszawę – historyczny zespół miasta z traktem królewskim”, a w jego obrębie także „Cytadelę Warszawską z terenami zielonymi wokół murów i park od północnej strony Cytadeli”³. Wpisanie na listę pomników historii oznaczało, że obiekt podlega szczególnej ochronie państwa. Otwierało to drogę do opracowania planów renowacji i modernizacji X i XI Pawilonu i przyległego terenu.

¹J. Jaskólski, *Historia i symbolika X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, „Zesłaniec” 2015, nr 63, s. 9.

²Ibidem.

³Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii, „Monitor Polski”, nr 50.

Jak napisano w „Studium Wykonalności” do projektu „Poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury obiektów Muzeum Niepodległości w Warszawie poprzez rewitalizację i modernizację oddziału – Cytadeli Warszawskiej – w szczególności X Pawilonu, XI Pawilonu, Bramy Bielańskiej i dziedzińca” (Warszawa 2012):

Brak środków na konieczne remonty doprowadził do stanu, w którym obiekty Muzeum znajdują się w bardzo złym stanie technicznym. W listopadzie 2003 roku przeprowadzono przegląd techniczny i konserwatorski budynku X i XI Pawilonu.

W trakcie przeglądu stwierdzono m.in., że:

- instalacja elektryczna oraz tablice rozdzielcze nie spełniają wymagań technicznych i kwalifikują się do wymiany,
- stan elewacji zewnętrznej budynku znajduje się w złym stanie technicznym: występują ślady zawilgocenia, które powodowały wykwyty soli w części fundamentowej i częściach wyższych ścian, co skutkowało odpadaniem tynków zewnętrznych oraz erozją murów ceglanych,
- w złym stanie znajduje się stolarka okienna: w większości wymaga wymiany,
- konieczne jest wykonanie gruntownych napraw dachu, z uwagi na pojawiające się przecieki.

Muzeum nie ma możliwości eksponowania zbiorów nie tylko fizycznie, ale i w wersji cyfrowej, przez co zmniejsza się atrakcyjność oferty, a tym samym grupa odbiorców. Obecnie nie posiadamy odpowiedniego zaplecza technicznego, aby w ten sposób uatrakcyjnić sposób prezentacji⁴.

---

⁴ *Studium Wykonalności. Tytuł projektu: „Poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury obiektów Muzeum Niepodległości w Warszawie poprzez rewitalizację i modernizację oddziału – Cytadeli Warszawskiej – w szczególności X Pawilonu, XI Pawilonu, Bramy Bielańskiej i dziedzińca”, Warszawa lipiec 2012, s. 6.*

Mając na uwadze znaczenie obiektu, jakim jest dla polskiej tożsamości historycznej X Pawilon Cytadeli Warszawskiej – jego gruntowna modernizacja była nieodzowna. Trwające od początku XXI wieku prace koncepcyjne i dokonywane przeglądy techniczne świadczyły o tym jednoznacznie. Co prawda oryginalne wnętrza budziły wśród zwiedzających także pozytywne opinie, ze względu na charakterystyczną atmosferę tego miejsca, zachowującego swój XIX-wieczny koloryt, jednak współczesne wymagania stawiane budynkom muzealnym nie pozostawiały wyboru – X i XI Pawilon musiały być gruntownie zrewitalizowane.

Problemem był brak środków dostępnych w budżecie organizatora, którym od 1999 roku był Samorząd Województwa Mazowieckiego. Sytuacja uległa radykalnej zmianie wraz z akcesją Polski do Unii Europejskiej (2004) i uruchomieniem Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2007–2013. Program ten (RPO WM) został przygotowany na podstawie Rozporządzenia Rady (WE) nr 1083/2006 z dnia 11 lipca 2006 r. ustanawiającego przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności i uchylającego rozporządzenie (WE) nr 1260/1999, Dz. Urz. UE L 210 z 31.07.2006, z późn. zm.).

Jednym z priorytetów Programu była „renowacja budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym, m.in. zlokalizowanych w strefie ochrony konserwatorskiej, w tym prace konserwatorskie, odnowienie fasad i dachów budynków wraz z zagospodarowaniem przyległego”⁵. Muzeum Niepodległości podpisało z Mazowiecką Jednostką Wdrażania Programów Unijnych (MJWPU) w czerwcu 2012 pre-umowę na finansowanie Projektu. Pozytywna ocena wniosku o dofinansowanie pozwoliła na podpisanie ostatecznej umowy. Koszt całego Projektu został

---

⁵ *Szczegółowy opis priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2007–2013 (uszczegółowienie RPO WM)*, Warszawa, lipiec 2012, s. 177.

zaplanowany na 14 902 050,28 złotych, przy czym współfinansowanie z RPO WM 2007–2013 w ramach Priorytetu VI (Działanie 6.1 Kultura) wyniosło 10 323 159,90 zł, a środki własne Samorządu Województwa Mazowieckiego 4 555 301,68 zł.⁶

Projekt wpisywał się założenia polityki kulturalnej Województwa Mazowieckiego. Wiesław Raboszuk, wicemarszałek Województwa Mazowieckiego, pisał:

Województwo Mazowieckie jest organizatorem dla 28 wojewódzkich samorządowych instytucji kultury (IK). Są wśród nich teatry, muzea, biblioteka oraz instytucje muzyczne. Jednostki te tworzą ludzie pełni pasji i pomysłów, którzy poza środkami przekazywanymi im przez Samorząd poszukują wsparcia zewnętrznego. Szansą dla tych instytucji stało się przystąpienie Polski do Unii Europejskiej i udostępnienie środków europejskich przeznaczonych na rozwój kultury. Mazowieckie IK chętnie aplikują o te fundusze, szczególnie ma to odzwierciedlenie w inwestycjach zrealizowanych w ramach RPO WM w Priorytecie VI. Ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego skorzystało 16 IK, z czego dofinansowanie uzyskało 21 projektów na łączną kwotę 200 mln zł. W ramach Działania 6.1 zrealizowano 8 projektów, a 5 jest w trakcie realizacji. W Działaniu 6.2 instytucje zrealizowały 2 projekty, zaś 6 wymaga zakończenia.

Ze względu na strategiczne znaczenie projektów dla regionu, aż 8 propozycji IK zostało umieszczonych w Indykatorywnym Wykazie Indywidualnych Projektów Kluczowych RPO WM 2007–2013 (IWIPK). Projekty realizowane przez mazowieckie IK są to przedsięwzięcia mające na celu wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla wzrostu atrakcyjności regionu poprzez rozwój sektora turystyki i kultury w miastach oraz na obszarach wiejskich. Realizowane inwestycje to w dużej mierze działania rewitalizacyjne, renowacyjne oraz modernizacyjne, odnoszące się często do historycznych obiektów wraz z ich otoczeniem. IK w swoich projektach nastawione są również na tworzenie i rozwój systemów e-informacji kulturalnej i turystycznej oraz

---

⁶ <http://mazowia.eu/media-wydarzenia/wybrane-obiekty-muzeum-niepodleglosci-czeka-wielki-remont.html> [dostęp 10.09.2019].

udostępnianie nieodpłatnych materiałów i publikacji w celu lepszego dotarcia do szerszego grona odbiorców. Dzięki środkom unijnym instytucje mają możliwość rozszerzyć promowanie utworzonych produktów⁷.

Zarząd Województwa Mazowieckiego przyjął 13 listopada 2012 roku uchwałę w sprawie zatwierdzenia dofinansowania projektu Muzeum Niepodległości w Warszawie pn. „Kompleksowa poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury obiektów Muzeum Niepodległości w Warszawie poprzez rewitalizację i modernizację oddziału – Cytadeli Warszawskiej – w szczególności X Pawilonu, XI Pawilonu, Bramy Bielańskiej i dziedzińca”⁸.

Realizacja Projektu rozpoczęła się w kwietniu 2013. Zasadnicze prace remontowe przeprowadziła firma Skanska, która w ramach zadania wyremontowała kompleks obiektów wchodzących w skład Muzeum X Pawilonu. Inwestycja objęła kompleksową wymianę pokrycia dachowego Pawilonu X i Pawilonu XI Cytadeli, w tym remont kominów, więźby dachowej, wymianę deskowania, ry-nien, rur spustowych, pokrycia z blachy na tytanowo-cynkową oraz impregnację elementów drewnianych. W ramach zleconych prac Skanska odtworzyła także elewację obydwu Pawilonów poprzez skucie skorodowanych biologicznie tynków oraz wykonanie uzupełnień muru i przemurowań, wzmocnienie pęknięć, uzupełnienie tynków w technologii tynków renowacyjnych WTA i wykonanie laserunkowych powłok malarskich. Odtworzono też stolar-kę zewnętrzną z zachowaniem krat międzyokiennych. Ponadto, wykonano izolację przeciwwilgociową poziomą i pionową ścian

---

⁷ W. Raboszuk, *Fundusze unijne na rzecz mazowieckiej kultury*, [w:] *Cytadela Warszawska. X i XI Pawilon – Brama Bielańska. Ochrona dziedzictwa kulturowego. Perspektywy rozwoju*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2014, s. 19.

⁸ <http://www.rpo.mazowia.eu/aktualnosci/uchwala-w-sprawie-zatwierdzenia-do-dofinansowania-projektu-muzeum-niepodleglosci-w-warszawie-pn-kompleksowa-poprawa-oferty-kulturalnej-i-wzrost-dostepnosci-do-kultury-objektow-muzeum-niepodleglosci-w-warszawie-poprzez-rewitalizacje-i-modernizacje-oddzialu.html> [dostęp 10.09.2019].

fundamentowych metodą iniekcji ciśnieniowej. Prace prowadzono pod nadzorem konserwatora zabytków⁹.

Obok generalnego remontu budynku X i XI pawilonu wykonano następujące prace: remont wnętrza Bramy Bielańskiej – 100 m², użytkowane na potrzeby Galerii Brama Bielańska, remont pomieszczeń XI Pawilonu – 281,6 m², modernizacja sali audiowizualnej w X Pawilonie – 58 m² (62 fotele kinowe, projektor, system klimatyzacji), renowację Galerii malarstwa Aleksandra Sochaczewskiego na I piętrze w X Pawilonie – 600 m².

W ramach realizacji projektu przystosowano budynek X Pawilonu do wymogów stawianych takim obiektom przez Prawo Budowlane oraz przepisy dotyczące przystosowania wystaw dla osób niepełnosprawnych (w tym przypadku chodziło o stałą wystawę „Galeria malarstwa Aleksandra Sochaczewskiego) w budynku X Pawilonu. W „Studium wykonalności” zawarto ogólne wytyczne w sprawie osób niepełnosprawnych: „Jednocześnie obiekt X Pawilonu (ekspozycja) powinien zostać dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie odpowiedniego przystosowania wejścia do Muzeum, toalet itp.”¹⁰

Realizując te wytyczne projekt budowlany zakładał oddanie do użytku toalet dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach – ogółem powstały trzy takie pomieszczenia – w skrzydle zachodnim, przy wejściu głównym i w skrzydle wschodnim budynku. Spełniają one wszystkie wymagane parametry i w sposób znaczący ułatwiły zwiedzającym niepełnosprawnym komfortowe korzystanie z Muzeum. Dodatkowo w ciągach wystawienniczych zniwelowano progi (na parterze i na I piętrze ekspozycji), co umożliwia bezproblemowe poruszanie się wózków inwalidzkich. Jedynym problemem dla tej kategorii niepełnosprawnych jest pokonanie progu przy wejściu do budynku (wejście główne i boczne na parterze), co rozwiązano poprzez

---

⁹ <https://www.skanska.pl/oferta/realizacje/57832/Muzeum-X-Pawilonu-Cytadeli-Warszawskiej> [dostęp 23.09.2019].

¹⁰ *Studium Wykonalności...*, op. cit., s. 5.

wyposażenie Muzeum w przenośne pochylnie dla wózków inwalidzkich. Dotychczasowa praktyka pokazuje, że rozwiązanie to spełnia stawiane mu wymagania.

W czasie trwania prac remontowych X Pawilon i plac budowy odwiedzali członkowie Komisji Kultury Sejmiku Województwa Mazowieckiego, członkowie Zarządu Województwa i marszałek Województwa Mazowieckiego. W dniu 24 października 2014 roku na stronie mazovia.pl ukazała się informacja następującej treści:

Już niedługo miłośnicy historii będą mogli zwiedzać odnowione wnętrza warszawskiej Cytadeli. Rewitalizacja Cytadeli możliwa jest dzięki środkom z Unii Europejskiej, które Zarząd Województwa Mazowieckiego przyznał projektowi. Muzeum Niepodległości do końca roku zakończy projekt pn.: „Kompleksowa poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury obiektów Muzeum Niepodległości w Warszawie poprzez rewitalizację i modernizację oddziału Cytadeli Warszawskiej, w szczególności X Pawilonu, XI Pawilonu, Bramy Bielańskiej i dziedzińca.

Aby zaprezentować zmiany rewitalizacyjne, przedstawić plany na przyszłość oraz przybliżyć nowe możliwości prezentacji oferty kulturalnej Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej po zakończeniu realizacji projektu, zorganizowano konferencję pn. „Cytadela Warszawska. Ochrona dziedzictwa kulturowego – perspektywy rozwoju”. – Cytadela Warszawska, będąca jednym z najważniejszych świadectw walk i cierpień narodu polskiego w epoce zaborów już dawno wymagała gruntownego remontu – stwierdził wicemarszałek Wiesław Raboszuk – Jednak jej rewitalizacja nie byłaby możliwa, gdyby nie podjęta przez Zarząd Województwa Mazowieckiego decyzja o wpisaniu projektu na listę projektów kluczowych i dofinansowaniu z Unii Europejskiej. Bardzo ważne jest, żeby kultywować pamięć o przeszłości i dbać o miejsca, które są jej symbolem¹¹.

Prawie natychmiast po zakończeniu realizacji Projektu – przystąpiono do drugiej fazy rewitalizacji Muzeum X Pawilonu.

---

¹¹ <https://www.mazovia.pl/aktualnosci/art,4746,krok-od-otwarcia-cytadeli-warszawskiej.html> [dostęp 23.09.2019].

W związku z ogłoszeniem naboru wniosków o przyznanie dofinansowania z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2014–2020 (Działanie 5.3. Dziedzictwo kulturowe) Muzeum 30 czerwca 2016 roku złożyło wniosek o sfinansowanie projektu „Zwiększenie dostępności do kultury i zachowanie dziedzictwa narodowego poprzez poszerzenie oferty wystawieniowej oraz stworzenie Centralnego Magazynu Zbiorów Muzeum Niepodległości”. 27 lutego 2017 otrzymaliśmy oficjalną informację z Mazowieckiej Jednostki Wdrażania Projektów Unijnych, że wniosek złożony przez Muzeum przeszedł pomyślnie etap oceny formalnej i merytorycznej, w związku z czym przyznano nam dofinansowanie w wysokości 3 054 426,01 złotych¹².

W marcu 2017 roku nastąpiło podpisanie umowy na nadzór autorski nad montażem wyposażenia do magazynów zbiorów, magazynów książek i czasopism w budynkach X i XI Pawilonu oraz do pracowni naukowych w X Pawilonie a także adaptację pomieszczeń w X i XI Pawilonach na potrzeby stanowisk pracy, w tym wykonanie posadzek i dostawę wyposażenia oraz ogłoszono przetarg na dostawę i montaż wyposażenia magazynów zbiorów, magazynów książek i czasopism, archiwum zakładowego, pracowni naukowych oraz stanowisk pracy w budynkach Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej – Oddziału Muzeum Niepodległości. W maju 2017 roku podpisano umowę z Województwem Mazowieckim na dofinansowanie wkładu własnego projektu. W efekcie całkowita wartość projektu wyniosła 4 919 180,00 zł.

Ostatnim etapem prac nad Projektem była realizacja wystawy stałej „Więźniowie X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej”. Przetarg na projekt i realizację wystawy ogłoszono w październiku 2017 roku, a umowę z wykonawcą podpisano w lutym 2018.

---

¹² <https://www.funduszedlamazowska.eu/aktualnosci/wsparcie-unijne-dla-muzeum-niepodleglosci-i-muzeum-warszawy/> [dostęp 23.09.2019].

Jak napisano w części wstępnej scenariusza wystawy opracowanej przez zespół pod kierownictwem dr. Tadeusza Skoczka, dyrektora Muzeum Niepodległości:

Ekspozycja główna zatytułowana „Więźniowie X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej” ma być poświęcona przede wszystkim więźniom tego obiektu, ukazanym na tle historii Cytadeli i historii Warszawy. Celem jest ukazanie nie tylko więziennej, lecz także policyjnej i strategicznej funkcji tej twierdzy, i w szerszym kontekście – na tle historii Królestwa Polskiego najważniejszych wydarzeń, wątków i problemów (powstania, konspiracje itp.) i związanej z tym polityki represyjnej, co w sumie miało decydujący wpływ na ilość i klasyfikację więźniów w poszczególnych okresach. Ekspozycja ma podkreślać znaczenie i wręcz wyjątkowość tego miejsca w historii Polski. Zdecydowana większość więźniów Cytadeli to osoby walczące o niepodległość: działacze kolejnych organizacji konspiracyjnych, uczestnicy powstań narodowych, działacze partii politycznych, uczestnicy różnego rodzaju wystąpień antycarskich, działający na ziemiach Królestwa Polskiego¹³.

Wystawa łączy ze sobą nowoczesny przekaz muzealny (kioski multimedialne, animacje komputerowe, odtwarzanie wspomnień więźniów) z zachowaniem oryginalności i historyczności miejsca (cele Romualda Traugutta, Mariana Dubieckiego, Józefa Piłsudskiego, Honorata Koźmińskiego). Jej atrakcyjność wzmacnia zaprezentowanie zwiedzającym oryginalnych pamiątek znajdujących się w zbiorach Muzeum Niepodległości (biżuteria patriotyczna z XIX wieku, połączany łańcuch sędziego gubernialnego z II poł. XIX wieku, zegarek Romualda Traugutta, szczątki szubienicy stojącej za Bramą Straceń w latach 1906–1915, maszyny drukarskie z początku XX wieku), w tym dzieł sztuki (rzeźby Xawerego Dunikowskiego i Alfonsa Karnego). Uzupełnieniem wystawy stałej jest wystawa plenerowa „Spacer Historyczny” składająca się z siedmiu tablic informujących o historii znajdujących się wokół X Pawilonu miejsc. Prezentacja nowej wystawy stałej

---

¹³ *Więźniowie X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Scenariusz wystawy*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2018, s. 9.

nastąpiła w przeddzień 100. rocznicy odzyskania Niepodległości – 9 listopada 2018 roku, a Projekt zakończono 30 listopada tego roku.

Ważnym wydarzeniem towarzyszącym realizacji Projektu było poświęcenie „celi pamięci” błogosławionego Honorata Koźmińskiego, którą zlokalizowano na I piętrze. Nastąpiło to 6 maja 2017 roku, a aktu poświęcenia celi dokonał bp Antoni Pacyfik Dydycz (nieoficjalnego otwarcia „celi pamięci” dokonał Adam Struzik 14 maja 2014 roku). 7 lutego 2018 roku odbyło się w X Pawilonie posiedzenie rady Muzeum Niepodległości, podczas którego Adam Struzik, Marszałek Województwa Mazowieckiego, zwiedził gotowe już pomieszczenia magazynu zbiorów i biblioteki.

Ogółem w trakcie prac prowadzonych w latach 2017–2018 zrealizowano: wystawę stałą „Więźniowie X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej” – 550 m², Galerię Rzeźby i Galerię Jednego Obiektu w X Pawilonie – 42 m², magazyn nr 1 na parterze X Pawilonu – 109 m², magazyn nr 2 na I piętrze X Pawilonu – 260,73 m², magazyn książek na I piętrze X Pawilonu – 109,3 m², magazyn czasopism na I piętrze X Pawilonu – 161 m², Archiwum Zakładowe na półpiętrze X Pawilonu – 20 m², pracownię naukowe na parterze X Pawilonu – 33 m², wyposażenie magazynu rzeźby w XI Pawilonie – 64 m²¹⁴.

Realizacja obu projektów rewitalizacyjnych i inwestycyjnych na terenie Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej była z jednej strony zgodna z założeniami polityki kulturalnej Województwa Mazowieckiego, z drugiej wychodziła naprzeciw wyzwaniom, jakie niesie ze sobą budowa na terenie Cytadeli dwóch muzeów – Muzeum Historii Polski i Muzeum Wojska Polskiego. Kiedy przystępowano do realizacji pierwszego projektu, nie było to jeszcze wiadome. Przekształcenie Cytadeli w „Cytadelę Muzeów” (w którą wchodzi jeszcze istniejące Muzeum Katyńskie)

---

¹⁴ Notatka dotycząca zrealizowanych i planowanych projektów remontowych w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej (sporządził Jan Engelgard).

stawia przed Muzeum X Pawilonu nowe zadania i wyzwania. Jest z jednej strony pewnym zagrożeniem (ogrom przedsięwzięcia mogący skutkować swego rodzaju zmarginalizowaniem X Pawilonu), z drugiej jednak szansą. Napływ dużej ilości zwiedzających, łatwość dostępu (nowa brama wjazdowa i pojemne parkingi), przy wykorzystaniu potencjału historycznego X Pawilonu – może przynieść ogromne korzyści, np. znaczące zwiększenie frekwencji. Zrealizowane już inwestycje przygotowujące Muzeum X Pawilonu do wyzwań XXI wieku – pozwalają patrzeć w przyszłość z optymizmem, a także spokojnie planować dalsze prace – w tym remont pomieszczeń Działobitni i renowację zabytkowego muru pomiędzy Działobitnią a Bramą Straceń.

Fot. 1. Prace remontowe w budynku XI Pawilonu.

Fot. 2. Prace konserwacyjne przy murze zewnętrznym przed wjazdem do Bramy Bielańskiej.

Fot. 3. Rekonstrukcja brukowanej ulicy Trojaka przy X Pawilonie.

Fot. 4. Układanie bruku na Drodze Straceń.

Fot. 5. Prace remontowe w budynku XI Pawilonu.

Fot 6. Prace remontowe przy głównym wejściu do budynku X Pawilonu.

Fot 7. Budynek X Pawilonu po renowacji i zagospodarowaniu dziedzińca.

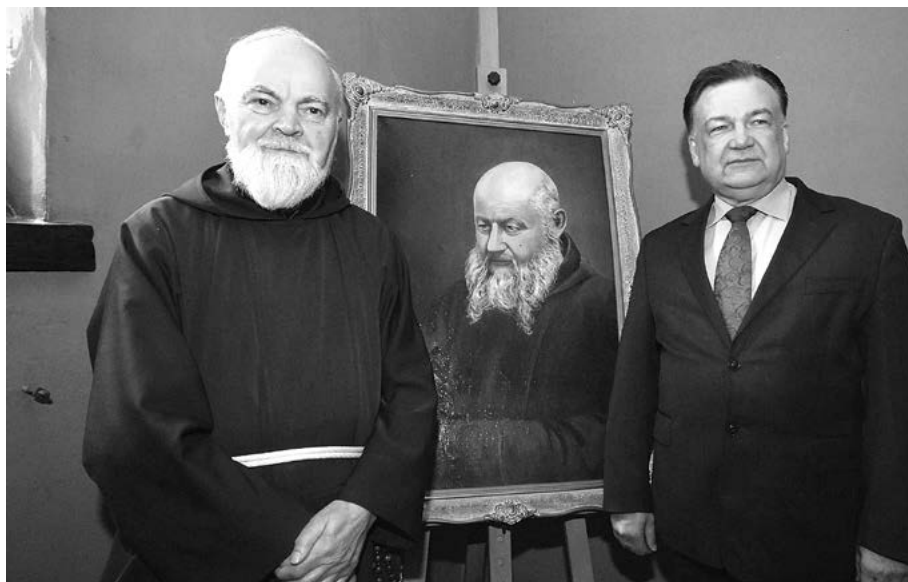
Fot. 8. Brama Bielańska po renowacji.

Fot. 9. Dziedziniec X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej po renowacji.

Fot. 10. Adam Struzik, Marszałek Województwa Mazowieckiego podczas wizyty na terenie Muzeum X Pawilonu.

Fot. 11. Uroczyste otwarcie celi poświęconej bł. Honoratowi Koźmińskiemu. Ojciec Gabriel OFMCap i Adam Struzik, Marszałek Województwa Mazowieckiego.

Fot. 12. Noc Muzeów (2019) w zmodernizowanej wystawie „Więżniowie X Pawilonu”.

Fot. 13. Jedna z wizyt radnych miejskich i wojewódzkich oraz urzędników Urzędu Marszałkowskiego na placu budowy. Oprowadza inż. Marek Belczyk.

Fot. 14. Fragment zmodernizowanej wystawy stałej „Więźniowie X Pawilonu”.

Fot. 15. Fragment zmodernizowanej wystawy stałej „Więźniowie X Pawilonu”.

Fot. 16. – Adam Struzik, Marszałek Województwa Mazowieckiego podczas wizyty w nowych pomieszczeniach centralnego magazynu zbiorów w X Pawilonie. Obok – Łukasz Żywek z Działu Zbiorów.

Fot. 17. Galeria Malarstwa Historycznego w X Pawilonie.

BIBLIOGRAFIA:

- Artymowski S., *Nowe spojrzenie na Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, [w:] „Niepodległość i Pamięć” 2015, nr 2 (50).
- Belczyk M., *Rewitalizacja X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, [w:] „Niepodległość i Pamięć” 2014, nr 3–4 (47–48).
- *Cytadela Warszawska. X i XI Pawilon – Brama Bielańska. Ochrona dziedzictwa kulturowego. Perspektywy rozwoju*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2014.
- Jaskólski J., *Historia i symbolika X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, „Zesłaniec” 2015, nr 63.
- *Krok od otwarcia Cytadeli Warszawskiej*, <https://www.mazovia.pl/aktualnosci/art,4746,krok-od-otwarcia-cytadeli-warszawskiej.html> [dostęp 23.09.2019].
- *Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, <https://www.skanska.pl/oferta/realizacje/57832/Muzeum-X-Pawilonu-Cytadeli-Warszawskiej> [dostęp 23.09.2019].
- *Szczegółowy opis priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2007–2013 (uszczegółowienie RPO WM)*, Warszawa, lipiec 2012.
- *Studium Wykonalności. Tytuł projektu: „Poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury obiektów Muzeum Niepodległości w Warszawie poprzez rewitalizację i modernizację oddziału – Cytadeli Warszawskiej – w szczególności X Pawilonu, XI Pawilonu, Bramy Bielańskiej i dziedzińca”*, Warszawa lipiec 2012.
- *Pawilon X Cytadeli Warszawskiej w nowej odsłonie*, <https://www.mazovia.pl/aktualnosci/art,7150,pawilon-x-cytadeli-warszawskiej-w-nowej-odslonie.html> [dostęp 23.09.2019].
- Raboszuk W., *Fundusze unijne na rzecz mazowieckiej kultury*, [w:] *Cytadela Warszawska. X i XI Pawilon – Brama Bielańska. Ochrona dziedzictwa kulturowego. Perspektywy rozwoju*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2014.
- Wyszyńska J., *Raport końcowy – zwiększenie dostępności do kultury i zachowanie dziedzictwa narodowego poprzez poszerzenie oferty wystawienniczej oraz stworzenie centralnego magazynu zbiorów Muzeum*

Niepodległości, Warszawa 2018.

- *Więźniowie X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Scenariusz wystawy*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2018.
- Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii, „Monitor Polski”, nr 50.

BIOGRAM

Jan Engelgard – historyk, pracownik Muzeum Niepodległości – Kierownik Działu Historii (od 2007 do 2015 roku) i kierownik Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej (oddział Muzeum Niepodległości – od 2015 roku). W latach 2003–2006 – z-ca Dyrektora Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, w latach 2006–2007 – członek Zarządu Województwa Mazowieckiego. Brał udział w pracach nad dokumentem „Polityka kulturalna Województwa Mazowieckiego”. Autor kilku książek, w tym albumu *Roman Dmowski 1864–1939*. Jest autorem scenariusza wystaw planszowych „Roman Dmowski 1864–1939”, „Gorzka chwała – powstanie 1863”, „Generał Józef Haller i jego żołnierze”, „Polska – droga do Niepodległości” (w języku rosyjskim) i współautorem wystawy „Ignacy Jan Paderewski (1860–1941) – Polak, Europejczyk, mąż stanu i artysta”.

DR INŻ. EWA JANCZAR

ORCID - 0000-0003-2364-7723

Zastępca Dyrektora Departamentu Cyfryzacji, Geodezji i Kartografii

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego w Warszawie

Rewolucja przemysłowa naszych czasów jest cyfrowa...¹

**PRYNCPYIA SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO
I INFRASTRUKTURY INFORMACJI PRZESTRZENNEJ
W DZIAŁALNOŚCI SAMORZĄDOWYCH JEDNOSTEK KULTURY**

**THE PRINCIPLES OF AN INFORMATION SOCIETY
AND OF SPATIAL DATA INFRASTRUCTURE
FOR SELF GOVERNMENT CULTURAL INSTITUTIONS**

Słowa kluczowe:

dane przestrzenne, interoperacyjność, harmonizacja, elektroniczna administracja, INSPIRE, GIS, obiekty dziedzictwa kulturowego, muzea

Streszczenie:

Rozwój społeczeństwa informacyjnego jest faktem. Cyfryzacja, nowe technologie, dostępność do danych, w tym danych przestrzennych i ich wykładniczy przyrost, w połączeniu ze zmianami społecznymi oraz podnoszeniem kompetencji informacyjnych i informatycznych mieszkańców, przedsiębiorców

¹ *European e-Government Action Plan 2016–2020*, Digital Single Market, European Commission.

i pracowników, powodują wzrost możliwości zastosowania danych przestrzennych i technologii geoinformacyjnych w różnych dziedzinach. Artykuł przedstawia możliwość zastosowania danych przestrzennych i systemów informacji przestrzennej jako integratora dla gromadzenia, zarządzania, wizualizacji obrazu muzealiów² i pozyskiwania z nich informacji oraz wiedzy. Wskazuje możliwe obszary zastosowań, korzyści dla jednostek kultury oraz ich interesariuszy, wyznacza kierunki działań dla pokonania barier w wykorzystywaniu systemów informacji przestrzennej w muzealnictwie.

Keywords:

spatial data, interoperability, harmonisation, electronic administration, INSPIRE, GIS, cultural heritage sites, museum collections

Summary:

It is now reality that we are becoming an information society. Digitalisation, new technologies, access to and exponential growth of data (including spatial data), combined with social changes and improving IT skills of entrepreneurs, employees and people in general – all of these contribute to a growing range of applications of spatial data and geographic information technologies in various domains. The article presents the possibility to use spatial data and spatial information systems as an integration tool for assembling, managing, and visualising museum collections and gathering information and knowledge therefrom. Also indicated herein are their potential applications and benefits for cultural institutions and their stakeholders, and courses of action to overcome obstacles in the employment of spatial information systems in museums.

---

² Dla potrzeb niniejszej pracy, w celu zachowania lepszej czytelności, dla wszystkich obiektów dziedzictwa kulturowego (niezależnie od ich kategorii, rodzaju, czy stanowią pojedynczy eksponat czy ich grupę, czy dotyczą budynku, parku, stanowiska archeologicznego itp.) autorka używa sformułowania „muzealium”.

1. INFRASTRUKTURA INFORMACJI PRZESTRZENNEJ W SPOŁECZEŃSTWIE INFORMACYJNYM

Dzisiejsza rzeczywistość jest zdominowana przez dane i systemy informatyczne oraz coraz nowsze technologie, rozwiązania i możliwości, ale również problemy, które one ujawniają.

Dane są kluczowym atutem gospodarki cyfrowej, a znaczna ich część pochodzi z sektora publicznego. Ważne jest, aby obywatele i przedsiębiorstwa w UE mieli łatwy dostęp do danych publicznych i finansowanych ze środków publicznych, aby w pełni wykorzystać potencjał innowacyjny takich danych³.

Społeczeństwo informacyjne to społeczeństwo, które wykorzystuje w różnych sferach swojej aktywności przede wszystkim dane, z których eksploruje informacje i wiedzę. Społeczeństwo, które stosuje masową komunikację oraz, na coraz większą skalę, komputeryzację i robotyzację, oraz któremu towarzyszą wysoko rozwinięte i dostosowane do potrzeb elektroniczne usługi. W tak rozwiniętym społeczeństwie kluczowe są: dostęp do danych oraz poszukiwanie informacji, które oparte jest na eksploracji ich potencjału informacyjnego, czyli poszukiwaniu przy pomocy analiz nowych, znaczących, pożytecznych, dotychczas nieznanych informacji (Litwin i in. 2010). W społeczeństwie informacyjnym dane i wynikające z nich informacje, a w dalszej kolejności wiedza oraz towarzyszące im technologie, umiejętności informacyjne i informatyczne, są podstawowym czynnikiem rozwoju. Na dane składają się zarówno dane przestrzenne⁴, jak również dane nieposiadające swojego odniesienia przestrzennego.

³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1024 z dnia 20 czerwca 2019 r. w sprawie otwartych danych i ponownego wykorzystywania informacji sektora publicznego.

⁴ Za Leksykonem Geoinformatycznym Polskiego Towarzystwa Informatyki Przestrzennej – „dane przestrzenne to dane dotyczące obiektów przestrzennych w tym zjawisk i procesów znajdujących się lub zachodzących w przyjętym układzie współrzędnych. Za Ustawą o infrastrukturze informacji przestrzennej – dane przestrzenne to dane odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do określonego położenia lub obszaru geograficznego”.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego wpływa na gospodarkę i życie społeczne. Szacuje się, że 1% wzrost wskaźnika rozwoju cyfryzacji (w tym, w zakresie technologii telekomunikacyjnych i usług cyfrowych) powoduje średni wzrost PKB na mieszkańca o 0,13%. Dziesięciopunktowy wzrost tego wskaźnika przekłada się na 0,26% wzrost PKB na mieszkańca. Jednocześnie, im wyższy rozwój gospodarczy, tym większy udział cyfryzacji we wzroście gospodarczym⁵.

Pod względem ucyfrowienia, wg wskaźnika The Digital Economy and Society Index – DESI 2019 obejmującego:

- poziom rozwoju infrastruktury cyfrowej,
- dostęp do łączności,
- umiejętność kapitału ludzkiego,
- intensywność wykorzystania Internetu,
- zakres wdrażania technologii cyfrowych przez przedsiębiorstwa,
- wykorzystania cyfrowych usług publicznych,

Polska gospodarka lokuje się na 25 pozycji spośród 28 wszystkich krajów UE⁶.

Rynek danych, w tym danych przestrzennych, rośnie wykładniczo⁷, do czego przyczynia się rozwój technik informacyjnych i prawodawstwo Unii Europejskiej oraz możliwość pozyskiwania środków finansowych z poziomu Unii Europejskiej (Gaździcki, 2013). Ostatnie dziesięciolecie stanowiło okres intensywnego rozwoju danych przestrzennych i produktów geoinformacyjnych we współpracy wszystkich poziomów administracji publicznej z udziałem organizacji międzynarodowych, organizacji pozarządowych oraz środowisk zawodowych (Gaździcki, 2017). Stopniowo rozszerza się publiczna świadomość w zakresie możliwości ich wykorzystywania. Z danych przestrzennych korzystają

---

⁵ *Social and economic impact of digital transformation on the economy*, Katz, International Telecommunication Union, 2017.

⁶ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi> [dostęp 27 września 2019 r.].

⁷ Na podstawie *GIS Market in Europe 2012–2016*, TechNavio.

obecnie: administracja publiczna, przedsiębiorcy, naukowcy, obywatele. W wielu jednostkach, organizacjach i instytucjach istnieją zbiory danych przestrzennych, gromadzone w różnorodny sposób, powstających w wyniku potrzeb doraźnych lub tymczasowych (Lewandowicz i inni, 2012). Jak zauważa Gaździcki (2013), nadrzędnym celem szeroko rozumianych produktów geoinformacyjnych jest dostarczanie wiedzy stanowiącej przedmiot zainteresowania jej interesariuszy. Istnieje duży zasób danych przestrzennych użytecznych dla samorządów terytorialnych (Białousz, 2013). Wszystkie decyzje wymagają danych, a decyzje podejmują ludzie. Istnieje potrzeba dookreślenia relacji między ludźmi, a danymi. Prawa, ograniczenia i odpowiedzialność, wpływając na relacje ludzi i danych, stają się coraz bardziej złożone. Określenie relacji pomiędzy danymi, a ludźmi i decyzjami, jest elementem infrastruktury informacji przestrzennej. W otoczeniu społeczeństwa informacyjnego i wykorzystywania danych i eksploracji ich potencjału informacyjnego jako kluczowego fundamentu tego społeczeństwa, działa infrastruktura informacji przestrzennej INSPIRE⁸, która jest narzędziem porządkującym zarządzanie i udostępnianie danych przestrzennych⁹ na poziomie Unii Europejskiej.

Infrastruktura informacji przestrzennej¹⁰ rozumiana jest jako

opisane metadanymi zbiory danych przestrzennych oraz dotyczące ich usługi, środki techniczne, procesy i procedury, które są stosowane i udostępniane przez współtworzące infrastrukturę informacji przestrzennej organy administracji oraz osoby trzecie¹¹.

Innymi słowy infrastruktura informacji przestrzennej stanowi połączenie co najmniej danych, metadanych i usług danych,

⁸ Dyrektywa 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiająca infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (INSPIRE), <http://data.europa.eu/eli/dir/2007/2/oj>, [dostęp 27 września 2019 r.].

⁹ W zakresie tematów danych przestrzennych określonych w załącznikach do Dyrektywy INSPIRE.
¹⁰ INSPIRE.

¹¹ Art. 3 Ustawy z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej.

za pomocą których udostępniane są dane wchodzące w jej skład.

Dla zakresu informacyjnego¹², który obejmuje, ustala jednolite zasady działania. Infrastruktura INSPIRE została utworzona na poziomie UE dla danych mogących wspierać zagadnienia ochrony środowiska. Oparta jest na kilku fundamentalnych zasadach takich jak: interoperacyjność¹³ i otwartość danych, którą zapewniają usługi danych przestrzennych w sposób zharmonizowany¹⁴ odpowiadających za możliwość wzajemnej wymiany i współużytkowania danych. Przez zastosowanie standaryzacji dla danych i usług danych przestrzennych, wchodzących w jej skład, zapewnia nieograniczone możliwości analityczne i eksplorację wiedzy. Jej interoperacyjność odbywa się co najmniej na poziomie znaczeniowym, organizacyjnym i technicznym.

Pryncypia infrastruktury informacji przestrzennej odnoszą się zarówno do sposobu gromadzenia, zarządzania jak i udostępniania danych przestrzennych¹⁵ i definiowane są następująco:

- przechowywanie, udostępnianie i utrzymywanie danych przestrzennych odbywać się powinno na najbardziej odpowiednim poziomie,
- zapewniona jest, poprzez proces harmonizacji, możliwość łączenia danych przestrzennych i usług z różnych źródeł w całej Unii Europejskiej tak, aby możliwe było współdzielenie danych przestrzennych pomiędzy wielu użytkowników i aplikacji,

¹² Zakres tematyczny objęty oddziaływaniem infrastruktury informacji przestrzennej został zdefiniowany na poziomie UE przez Dyrektywę 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiającą infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (INSPIRE). Jej implementacja do polskiego porządku prawnego odbyła się poprzez Ustawę z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej.

¹³ Na podstawie art. 3 Ustawy z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej rozumianej jako „możliwość łączenia zbiorów danych przestrzennych oraz współdziałania usług danych przestrzennych, bez powtarzalnej interwencji manualnej, w taki sposób, aby wynik był spójny, a wartość dodana zbiorów i usług danych przestrzennych została zwiększona”.

¹⁴ Na podstawie art. 2 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne rozumie się przez to „działania o charakterze prawnym, technicznym i organizacyjnym, mające na celu doprowadzenie do wzajemnej spójności tych zbiorów oraz ich przystosowanie do wspólnego i łącznego wykorzystywania”.

¹⁵ W odniesieniu do tematów danych przestrzennych wymienionych w załącznikach do Dyrektywy INSPIRE.

- dane przestrzenne zebrane na jednym poziomie i przez jeden organ administracji publicznej będą dostępne na różnych poziomach administracji publicznej i dla różnych jednostek administracji publicznej, dzięki procesowi interoperacyjności,
- zapewnienie otwartości danych i usług danych przestrzennych poprzez nieograniczone i powszechne ich wykorzystywanie,
- zapewnienie łatwości ich wyszukiwania, oceniania przydatności dla konkretnego celu i poznawania warunków ich wykorzystywania poprzez zastosowanie metadanych¹⁶.

Zasady te odnoszą się do wybranych tematów danych przestrzennych, określonych w załącznikach do Dyrektywy INSPIRE. Co prawda wprost wśród tematów danych przestrzennych i towarzyszących im usług służących udostępnianiu nie można odnaleźć zagadnień związanych z samorządowymi jednostkami kultury to jednak wyżej wymienione zasady INSPIRE, z powodu ich racjonalności i efektywności zarządzania, wydatkowania środków finansowych oraz wymiany i współużytkowania szeroko rozumianych danych, m.in. w związku z Dyrektywą o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego¹⁷, mogą mieć szerokie zastosowanie w działalności jednostek kultury.

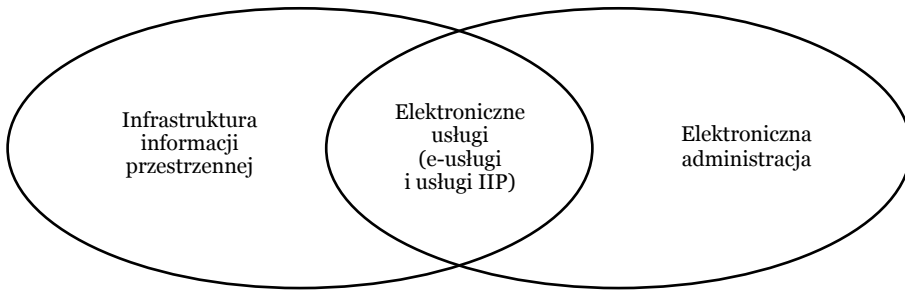
2. INTEROPERACYJNOŚĆ E-USŁUG

Istotnym czynnikiem w funkcjonowaniu społeczeństwa informacyjnego mają elektroniczne usługi. Aby była możliwość efektywnego korzystania z e-usług, istotna jest ich adekwatność do potrzeb odbiorców. W tym celu Komisja Europejska określiła

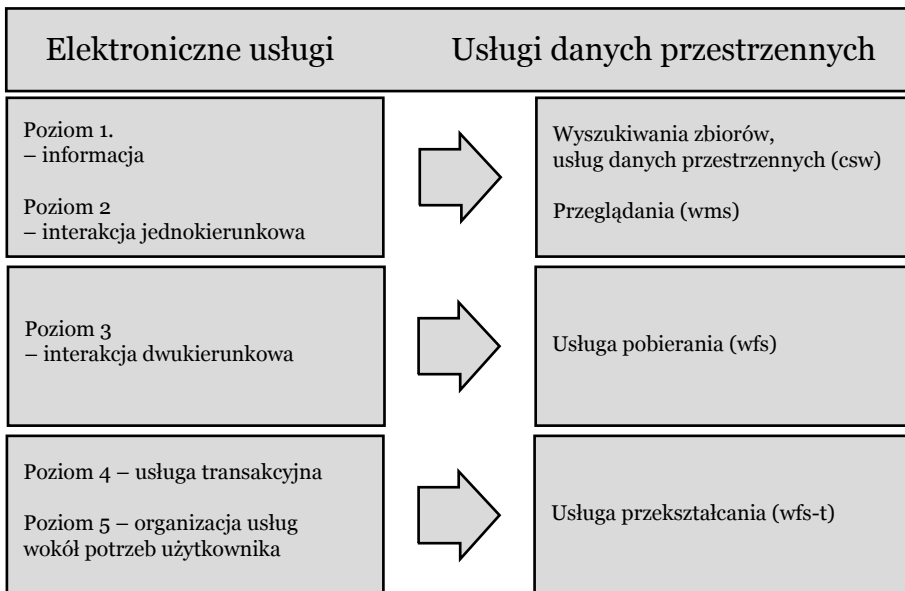
¹⁶ Dyrektywa INSPIRE definiuje metadane jako „informacje opisujące zbiory danych przestrzennych i usługi danych przestrzennych umożliwiające ich odnalezienie, inwentaryzację i używanie”.

¹⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1024 z dnia 20 czerwca 2019 r. w sprawie otwartych danych i ponownego wykorzystywania informacji sektora publicznego, PE/28/2019/REV/1.

Rysunek 1.
Koncepcja połączenia IIP z elektroniczną administracją.

Rysunek 2.
Koncepcja relacji pomiędzy usługami danych przestrzennych, a poziomami rozwoju e-usług.

5 poziomów dojrzałości usług cyfrowych, tj.:

- poziom 1 (informacyjny) – oznaczający, iż instytucje administracji publicznej udostępniają obywatelom i przedsiębiorcom informacje publiczne na portalach internetowych bez możliwości zainicjowania i załatwienia usługi drogą elektroniczną,
- poziom 2 (interakcja jednostronna) – interesariusze komunikują się z urzędami drogą elektroniczną, ale jest to komunikacja jednostronna, np. formularze do pobrania ze strony jednostki administracji publicznej bez możliwości zainicjowania i załatwienia usługi drogą elektroniczną,
- poziom 3 (interakcja dwustronna) – tzn. dostępność formularzy online, możliwość zainicjowania sprawy drogą elektroniczną poprzez interaktywne wypełnienie i przesłanie dokumentów elektronicznych do jednostki administracji publicznej,
- poziom 4 (transakcyjny) – wiąże się z możliwością dokonania wszystkich czynności niezbędnych do załatwienia danej sprawy urzędowej całkowicie drogą elektroniczną, tzn. pełna elektroniczna obsługa sprawy, uzyskanie odpowiedzi z urzędu drogą elektroniczną uwzględniające wydanie decyzji oraz możliwość płatności za usługę online,
- poziom 5 (personalizacja) – zapewnia załatwienie sprawy urzędowej drogą elektroniczną i jednocześnie wprowadza personalizację obsługi, tzn. automatyczne dostarczenie konkretnych usług, spersonalizowanych dla użytkownika i przez niego nieinicjowanych.

Skoro infrastruktura informacji przestrzennej (IIP), z racji potencjału informacyjnego danych przestrzennych, jest elementem społeczeństwa informacyjnego, a dane przestrzenne mają potencjał wykorzystania w działalności jednostek kultury, warto się pokusić o porównanie poziomu dojrzałości e-usług z rodzajem usług danych przestrzennych (usługi sieciowe infrastruktury informacji

przestrzennej IIP). Usługi danych przestrzennych są powszechnie wykorzystywane w geoportalach oraz narzędziach GIS¹⁸. Mogą również przenosić i pozwalać na współużytkowanie danych dotyczących muzealiów przez wiele podmiotów. Dostęp do usług IIP w zakresie wyszukiwania i przeglądania jest powszechny i nieodpłatny. Dane dostępne za pośrednictwem usług pobierania podlegają rygorom wynikającym z przepisów szczegółowych dotyczących poszczególnych obszarów tematycznych. Udostępnianie danych odbywa się w pewnym praktycznym celu, który generalnie można wiązać z podnoszeniem jakości życia mieszkańców oraz komfortu prowadzenia działalności gospodarczej. Wśród działań, które przyczynią się do takiego celu jest szeroko rozumiana cyfryzacja i informatyzacja. Coraz częściej jednostki samorządów terytorialnych łączą udostępnienie danych przestrzennych z elektroniczną administracją. Takim łącznikiem pomiędzy udostępnianiem danych przestrzennych i e-usługami, są usługi danych przestrzennych. Rysunek 1. przedstawia model zależności infrastruktury informacji przestrzennej i elektronicznej administracji, gdzie łącznikiem są cyfrowe usługi, na które składają się e-usługi i usługi danych przestrzennych.

Połączenie danych i usług danych przestrzennych z elektroniczną administracją daje możliwość powiązania pisma lub sprawy z obiektem w przestrzeni, którego dotyczy pismo/sprawa lub elektroniczna usługa. Porównanie poziomów dojrzałości usług cyfrowych z usługami danych przestrzennych (usługi IIP) przedstawia Rysunek 2.

---

¹⁸ Geographic Information System – systemy informacji przestrzennej.

3. PROPOZYCJA UTWORZENIA INFRASTRUKTURY INFORMACYJNEJ MUZEALIÓW OPARTEJ NA REFERENCYJNYCH DANYCH PRZESTRZENNYCH

W ciągu ostatnich kilku lat zainteresowanie cyfryzacją i zachowaniem muzealiów w postaci cyfrowej wzrasta¹⁹. Przyczynami, które powodują taki stan rzeczy są między innymi:

- powszechność komputerów osobistych, smartfonów i tabletów,
- wzrost świadomości użytkowników i wzrost ich potrzeb informacyjnych,
- poszukiwanie wiedzy wynikającej z muzealiów.

Promocja dziedzictwa kulturowego na całym świecie i konieczność wykorzystania nowoczesnych mediów staje się elementem oddziałującym na wzrost gospodarczy²⁰. Zarządzanie muzealia-
mi i danymi ich dotyczącymi nabiera coraz większego znaczenia dla życia we współczesnym społeczeństwie, zarówno turystycznym, gospodarczym, jak i kulturalnym. W kontekście stałego deficytu środków finansowych, również zarządzający muzeami zaczynają zauważać potrzebę zastosowania zasad wynikających z infrastruktury informacji przestrzennej chociażby z powodu:

- możliwości prezentacji większej liczby muzealiów, niż jest to możliwe, z powodów ograniczonej przestrzeni wystawienniczej,
- możliwości prezentacji muzealiów dla większej liczby odbiorców za pośrednictwem Internetu, możliwości badania i rozszerzenia zasięgu i kręgu osób, które odwiedzają muzea,
- potrzeb bezpieczeństwa, archiwizacji, promocji i zarządzania.

¹⁹ E. Purificato, A.M Rinaldi, *Multimedia and geographic data integration for cultural heritage information retrieval*, Springer Science+Business Media, LLC, part of Springer Nature, 2018.

²⁰ G. Vacca, D.R. Fiorino, D. Pili, *A Spatial Information System (SIS) for the Architectural and Cultural Heritage of Sardinia (Italy)*, „International Journal of Geo-Information”, 2018.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa

muzeum jest jednostką organizacyjną (...), której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa (...), informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów²¹.

Rolą muzeum jest, m. in.:

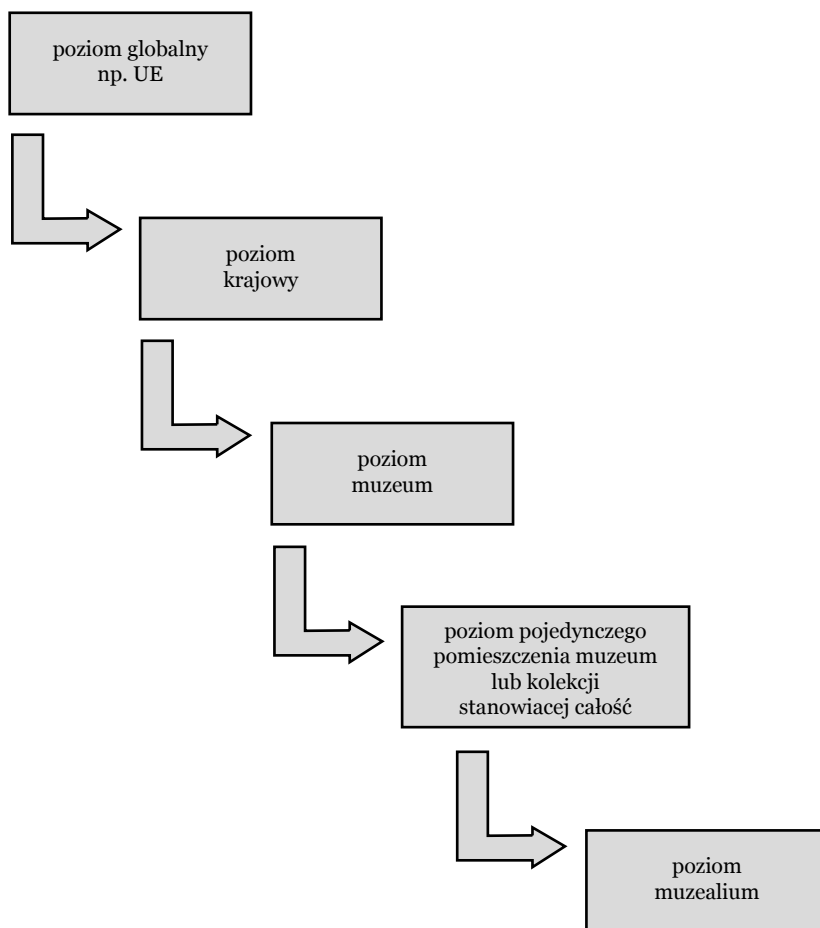
1. gromadzenie zabytków,
2. katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów,
3. przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo,
4. zabezpieczanie i konserwacja zbiorów,
5. urządzenie wystaw,
6. organizowanie badań i prowadzenie działalności edukacyjnej oraz upowszechnianie kultury,
7. udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych,
8. zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji²².

W celach i zadaniach muzeów można wskazać obszary, w których dane przestrzenne mogą pełnić znaczącą rolę. Mapy, zarówno jako eksponaty jak i wizualizacje terenu, w kontekście związanym ze zwykłym zarządaniem i prawami własności, były związane z muzeami od wielu dekad. Obecnie mapy w formie interaktywnej, integrującej oraz wspierającej np. możliwość wizualizacji, promocji, eksploracji wiedzy i zarządzania muzealiami oraz nawigacji muzealiów i osób, mają coraz szersze zastosowanie w działalności muzeów.

---

²¹ Art. 1. Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.

²² Art. 2 Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.

Rysunek 3.
Proponowane poziomy infrastruktury informacyjnej muzealiów i możliwych zastosowań danych przestrzennych.

Każde muzealium znajduje się w określonej przestrzeni, pochodzi z określonego miejsca, posiada swoją historię przemieszczania się np. z jednego miejsca przechowywania w inne, i jest prawdopodobne, że w przyszłości zmieni miejsce przechowywania²³. Muzealia związane są z przestrzenią, w której ludzie mieszkali i działy się wydarzenia, często odnosi się do miejsca, które istniało w przeszłości.

Oznacza to, że analogicznie jak infrastruktura informacji przestrzennej INSPIRE, która została stworzona dla danych dotyczących ochrony środowiska, należy rozważać zbudowanie, opartej na tych samych zasadach generalnych, tj. interoperacyjności i harmonizacji, odniesioną do referencyjnych danych przestrzennych, infrastrukturę informacyjną muzealiów. Dzięki możliwościom współużytkowania danych i analizowania przy pomocy automatycznych technik obliczeniowych oraz wnioskowania, jakie daje usystematyzowana infrastruktura informacji, istnieją praktycznie nieograniczone możliwości pozyskiwania nowej wiedzy z danych dotyczących i zawartych w muzealiach. Oparcie jej na zstandaryzowanych danych przestrzennych jest jednym z gwarantów zapewnienia jej wartości dodanej. Taki sposób gromadzenia danych dotyczących muzealiów wymaga przede wszystkim semantycznej integracji danych dotyczących różnorodnych muzealiów (Mościcka i in. 2018). Dane i współrzędne w przestrzeni, do których odniesione są poszczególne muzealia, służyć mogą jako integrator danych dotyczących muzealiów, a przez to zapewniać możliwość analizowania i wnioskowania, również w kontekście z innymi danymi. Zstandaryzowane na poziomie np. UE opisy muzealiów, w połączeniu z zstandaryzowanym, unikalnym, niezmiennym identyfikatorem przypisanym do każdego muzealium, wraz z ich odniesieniem przestrzennym, zapewnia możliwości **analityczne na poziomie całej UE.**

²³ Dotyczy to głównie muzealiów ruchomych, choć znane są przypadki przewożenia obiektów pozornie nieprzenoszalnych, takich jak budynki.

Oczywiście taki sposób gromadzenia danych o muzealiach wymaga, co najmniej, prac związanych z opracowaniem modelu danych dotyczących opisu muzealiów, transformacją danych do przyjętego modelu danych, stworzeniem modelu dla metadanych oraz transformacją danych zawartych w kartach muzealnych poszczególnych obiektów do nowej, zestandaryzowanej na poziomie UE struktury.

Połączenie aspektów odnoszących się do integracji danych przestrzennych i muzealiów oraz opisanie ich w sposób sformalizowany przy użyciu Unified Modeling Language (UML) podjęty został przez Mościcką i Zwirowicz-Rudkowską (2018). W swojej pracy autorki pokazują, że dane przestrzenne mogą być ważnym elementem wspierania integracji i standaryzacji w dziedzinie muzealiów, zapewniać znaczną poprawę interoperacyjności zbiorów danych muzealiów, a tym samym możliwość analizowania danych w celu eksploracji wiedzy pochodzącej z tych danych.

Harmonizacja praktyczna danych dotyczących muzealiów na poziomie UE jest procesem długim i kosztownym, ale w dłuższej perspektywie nieuniknionym, bowiem będzie systematycznie wymuszona przez użytkowników wiedzy zawartej w muzealiach. Rysunek 3. przedstawia możliwe poziomy integracji i budowy infrastruktury informacyjnej muzealiów, dla których mechanizmem stabilizacyjnym jest unikalny, zestandaryzowany i niezmienny, zhierarchizowany od najwyższego poziomu identyfikator.

4. POTENCJALNE MOŻLIWOŚCI ZASTOSOWANIA DANYCH PRZESTRZENNYCH I SYSTEMÓW INFORMACJI PRZESTRZENNEJ W MUZEACH

Głównym celem digitalizacji muzealiów była potrzeba katalogowania i zabezpieczenia wizerunku muzealiów do celów

archiwizacyjnych jako realizacja jednego z podstawowych zadań muzeum. Systemy informacji przestrzennej²⁴ od lat 90 (GIS) są postrzegane jako ważne narzędzie do zarządzania muzealiami oraz pozyskiwania wiedzy na ich podstawie (Vacca i in. 2018). Dlaczego systemy informacji przestrzennej mogą spełniać ważną rolę w szeroko rozumianym muzealnictwie? GIS jest oparty na lokalizacji obiektu w przestrzeni, a miejsce w przestrzeni geograficznej jest stałe i niezależne od granic administracyjnych. Dane przestrzenne, wykorzystując położenie geograficzne, mogą być integratorem dla tych obiektów, które są lub były związane z przestrzenią, i mogą mieć swoje odniesienie przestrzenne. Bez wątplenia muzea i muzealia mają ścisły związek z przestrzenią geograficzną, ponieważ były i są związane z jakimś miejscem w przestrzeni. Powstawały w jednej lokacji, następnie były przenoszone przez lata w różne miejsca przechowywania i mogą być czasowo lub stale przenoszone. Przemieszczają się pomiędzy muzeami lub w ramach swojego macierzystego muzeum np. w związku z eksponowaniem na wystawie lub do prac konserwatorskich pomiędzy magazynem, a różnymi miejscami pracy.

Systemy informacji przestrzennej pozwalają wspierać zarządzanie i analizowanie danych dotyczące muzealiów w multidyscyplinarnym podejściu. Potencjał GIS-u w muzealnictwie jest wciąż nie do końca zbadany i nadal, w tym obszarze, ma charakter rozwiązań innowacyjnych. Zastosowane rozwiązania GIS zależy od typu zadań, które mają wspierać, złożoności i różnorodności muzealiów i ich ilości.

Systemy informacji przestrzennej w muzealnictwie mogą mieć zastosowanie czysto zarządcze jako zarządzanie nieruchomością,

---

²⁴ Za Leksykonem Geoinformatycznym Polskiego Towarzystwa Informacji Przestrzennej – „system pozyskiwania, gromadzenia, weryfikowania, integrowania, analizowania, transferowania i udostępniania danych przestrzennych (patrz: dane przestrzenne), w szerokim rozumieniu obejmuje on metody, środki techniczne, w tym sprzęt i oprogramowanie, bazę danych przestrzennych, organizację, zasoby finansowe oraz ludzi zainteresowanych jego funkcjonowaniem. Również oprogramowanie o funkcjach odpowiadających powyższej definicji”.

inwentaryzacyjne, kontrolne, monitorujące, wizualizacyjne oraz szeroko rozumiane zarządzanie muzealiami, wynikające z zadań muzeów określonych w ustawie o muzeach.

Systemy informacji przestrzennej mogą wspierać co najmniej następujące zadania muzeów:

- gromadzenie i katalogowanie zabytków,
- bezpieczeństwo muzealiów,
- projektowanie wystaw,
- prowadzenie badań i zapewnianie materiału badawczego,
- prowadzenie działalności edukacyjnej oraz upowszechniania kultury,
- udostępnianie i wizualizację modeli muzealiów,
- zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji.

GIS może mieć zastosowanie w muzealnictwie zarówno w skali makro, średniej, jak i mikro. Skala makro dotyczy wielu jednostek kultury, skala średnia – dotyczy jednej jednostki kultury, a skala mikro – dotyczy pojedynczego muzealium. Systemy informacji przestrzennej mogą być wykorzystywane do monitorowania przestrzeni wokół budynków, elewacji budynków oraz ich wnętrza. System informacji przestrzennej może wspierać analizę zmienności położenia w czasie danego muzealium, ponieważ może przechowywać informacje dotyczące jego położenia w określonym czasie i w określonej przestrzeni. Daje to możliwość analizy przemieszczania się obiektu w przestrzeni również w przeciągu wielu lat. GIS, dla zastosowań związanych z przestrzenią poza budynkiem, jako dane przestrzenne może wykorzystywać mapy dostępne w organach geodezyjnych administracji publicznej. Zastosowanie GIS-u w zakresie wnętrza budynku wymaga stworzenia modelu pomieszczeń budynku w wymiarze 3D. Dla elewacji i ścian można pozyskać również dane przestrzenne o ich formie, kształcie

detali i dekoracji architektonicznych, elementów rzeźbiarskich, co daje możliwość badania np. odkształceń, ubytków oraz monitorowania zmian.

Przypisanie muzealium do konkretnych, obecnych lub minionych, współrzędnych w przestrzeni, poprzez zastosowanie atrybutowania w technologii GIS, może służyć jako narzędzie wspomagające:

1. katalogowanie i zarządzanie muzealiami,
2. dokumentowanie i analizowanie miejsc pochodzenia,
3. dokumentowanie i analizowanie miejsc aktualnego i poprzednich miejsc przechowywania w skali średniej i makro,
4. monitoring i prewencję konserwatorską i zarządczą oraz poprawę bezpieczeństwa poprzez gromadzenie wiedzy, gdzie dokładnie w przestrzeni muzeum lub poza nim znajduje się muzealium,
5. poszukiwanie nowej wiedzy, wcześniej nieodkrytej²⁵, inspirowanie nowych tematów badań i przyczynianie się do powstania nowych pytań i hipotez badawczych oraz ich dowodzenia lub zaprzeczania,
6. badanie, poprzez analizę cech muzealiów, w połączeniu z informacją przestrzenną, dotyczącą ich powstawania lub przechowywania, np.:
  - zmian klimatu na przestrzeni wieków,
  - uwarunkowań rozwoju miast, przemieszczania się ludności i jej historii, prowadzenia ekspansji i działań wojennych,
  - procesów antropogenicznych, np. zmian obszarów osadniczych, szlaków komunikacyjnych,
  - interpolowania i przewidywania zjawisk społecznych i katastroficznych zjawisk natury,
7. monitorowanie osób odwiedzających oraz wsparcie poruszania się osób zwłaszcza z niepełnosprawnością wzroku,
8. poszukiwanie odpowiedzi na pytanie z jakich obszarów

---

²⁵ Np. pokazanie muzealiów z okolic konkretnego, obecnego lub historycznego, miejsca lub miejsc.

- są odwiedzający i jakimi zagadnieniami są zainteresowani, i w dalszej kolejności, lepsze dostosowanie wystaw do ich potrzeb,
9. wizualizację muzealiów w sposób, który potencjalnie może zaspokoić potrzeby większej liczby odwiedzających,
  10. prowadzenie działań marketingowych.

Dużą zaletą systemów informacji przestrzennej jest możliwość udostępniania danych o muzealiach i ich wizualizacji z wykorzystaniem sieci Internet, z zachowaniem wielopoziomowości dostępu do danych dla różnych kategorii użytkowników.

5. MONITOROWANIE RUCHU OSÓB I MUZEALIÓW

Fakty są takie, że osoby w muzeach się przemieszczają, muzealia się przemieszczają wewnątrz jednego muzeum lub są wypożyczane lub przekazywane do innego muzeum. Czy zastosowanie danych przestrzennych i metod lokalizacyjnych może generować wartość dodaną w zakresie monitorowania ich ruchu? Wiedza pochodząca z danych dotyczących przemieszczania się osób²⁶ może być przydatna np. dla celów promocyjnych, organizacji wystaw, czy budowania pozycji i prestiżu muzeum na rynku muzealnym. Z połączenia danych przestrzennych i systemów nawigacji osób odwiedzających można wywodzić wnioski, które muzealium na wystawie zostało odwiedzone przez największą liczbę osób, przy którym z nich odwiedzający zatrzymali się najdłużej. Z takiej informacji można wywodzić dalsze wnioski np. dotyczące bezpieczeństwa, decyzji o umiejscowieniu w pomieszczeniu o odpowiednich rozmiarach, dostępności czy położenia w odpowiedniej kolejności na drodze zwiedzania, promowania muzealium itp.

Takie połączenie ma szczególne znaczenie w przypadku pomocy osobom o specjalnych potrzebach, tj. osobom niewidzącym lub

²⁶ Np. jakie muzealia odwiedzili, których nie odwiedzili, przy których zatrzymali się najdłużej?

słabowidzącym. Zastosowanie systemu do interaktywnej, autonomicznej nawigacji wewnątrz budynków, w połączeniu z automatycznym przewodnikiem po muzeach, zgodnie z międzynarodowymi standardami wspomagającym chodzenie dotykowe, został opisany przez Meliones, Sampson (2018). System zaproponowany przez autorów mapuje i śledzi pozycję pieszego oraz nawiguje osobę podczas eksploracji nieznanego przestrzeni muzeum i doprowadza ją do określonego muzealium, przed którym włącza się automatyczny przewodnik²⁷.

Praktyczna, precyzyjna lokalizacja muzealium, na podstawie współrzędnych w przestrzeni muzeum, znakomicie podnosi ich bezpieczeństwo.

Ze względu na znaczne tłumienie sygnału satelitarnego wewnątrz budynków, system GPS używany do nawigacji na zewnątrz nie jest niezawodnym narzędziem do użycia przy takich rozwiązaniach. Wykrywanie lokalizacji w pomieszczeniach jest trudne i bardzo skomplikowane²⁸, ale ma ogromny potencjał wykorzystania w muzeach do nawigacji osób i obiektów muzealnych.

6. MAZOWIECKIE JEDNOSTKI KULTURY – PROJEKT E-KULTURA NA MAZOWSZU

Wiele jednostek kultury zamienia wprost analogowe produkty i procesy na postać cyfrową, bez zachowania zasad interoperacyjności, które umożliwiają współużytkowanie i jednoznaczne rozumienie i wymianę danych przez wiele podmiotów i osób. Nie można wykluczyć, że jest to związane również z heterogenicznością muzealiów, w skład których wchodzi różne obiekty, takie jak: budynki, stanowiska archeologiczne, pomniki przyrody, szeroko

---

²⁷ Aplikacja na smartfony Blind Museum Tourer, Muzeum Taktyczne, Narodowe Muzeum Archeologiczne, Muzeum Akropolu, inne ważne zabytki w Grecji itp.

²⁸ A. Meliones, D. Sampson, *Blind Museum Tourer: A System for Self-Guided Tours in Museums and Blind Indoor Navigation*, Technologies 2018, 6, 4, www.mdpi.com/journal/technologies 2018, [dostęp: 27 września 2019 r.].

rozumiane muzealia ruchome, malowidła i płaskorzeźby ściennie, detale architektoniczne na ścianach i elewacjach oraz inne. Również mazowieckie jednostki kultury nie uchroniły się od tego trendu. Publikują na swoich stronach internetowych elektroniczne usługi, często dotyczące tej samej kategorii, oraz obrazy muzealium w sposób niezestandaryzowany i nieinteroperacyjny. Oznacza to dla interesariusza tych usług i muzealiów, że nawet ta sama czynność jest realizowana w inny sposób przez różne jednostki. Jest to jedna z przeszkód, jaką wskazują internauci dla braku możliwości w pełni skutecznego korzystania z elektronicznych usług. Dodatkowo, jednostki kultury używają wielu systemów informatycznych do katalogowania i zarządzania muzealiami. Skutkiem takiego stanu rzeczy, w połączeniu z brakiem standaryzacji opisu i identyfikacji muzealiów, jest brak możliwości automatycznego i interoperacyjnego korzystania z danych.

Obecnie dla jednostek kultury, dla których organem założycielskim jest Samorząd Województwa Mazowieckiego realizowany jest projekt „Regionalna Platforma Informacyjna – Kultura na Mazowszu”²⁹. Głównym celem projektu jest świadczenie usług elektronicznych, na poziomie 3 i 4 dojrzałości, w zakresie kultury na terenie województwa mazowieckiego, ich ustandaryzowanie, ułatwienie odbiorcom tych usług wyszukiwanie różnych wydarzeń kulturalnych i korzystania z e-usług oraz połączenie wszystkich informacji turystycznych i kulturalnych z terenu województwa mazowieckiego w jednym miejscu. Powstająca platforma internetowa będzie: pełnić rolę integracyjną i służyć wymianie danych pomiędzy jednostkami kultury, a jej interesariuszami oraz zapewniać dostęp do zestandaryzowanych e-usług. Za jej pośrednictwem będą publikowane wszystkie wydarzenia w sposób skategoryzowany i zestandaryzowany. Zastosowane mechanizmy będą

²⁹ Projekt jest prowadzony przez Departament Cyfryzacji, Geodezji i Kartografii, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie. Jest współfinansowany w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2014–2020, Osi priorytetowej II – Wzrost e-potencjału Mazowsza, Działania 2.1 – E-usługi, Poddziałania 2.1.1

przedstawić ofertę muzeum, proponować miejsca do odwiedzenia, łączyć cyfrowe usługi z możliwością nabycia biletów wstępu i zakupu biletów komunikacji publicznej oraz proponować trasę przejazdu pomiędzy proponowanymi miejscami. W systemie zostaną zastosowane mechanizmy sztucznej inteligencji pozwalające proponować użytkownikowi treści, zgodnie z jego potrzebami. Platforma będzie stanowiła centralne miejsce planowania, przeglądania oraz dokonywania zakupów i śledzenia informacji o obiektach kulturalnych³⁰. Przyczyni się tym samym do ułatwienia odbiorcom wyszukiwania wydarzeń kulturalnych i korzystania z samych e-usług oraz informacji turystycznych i kulturalnych z terenu województwa mazowieckiego.

7. PODSUMOWANIE

W erze komputerów i urządzeń mobilnych jednym z wyzwań jest wspieranie integracji i wymiany oraz stosowania i zarządzania dużymi woluminami danych. Ważnym zagadnieniem jest uwzględnienie kwestii czasu i zmienności danych dotyczących muzealiów zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Połączenie danych przestrzennych i danych dotyczących muzealiów, w tym danych historycznych, daje praktycznie nieograniczoną możliwość wspierania decyzji o charakterze zarządczym i promocyjnym, wnioskowania, interpolowania i prognozowania oraz atrakcyjnej wizualizacji. Obecnie największym wyzwaniem jest doprowadzenie do spójności, poprzez proces harmonizacji, danych dotyczących muzealiów, tak aby te informacje mogły być łącznie wykorzystywane i analizowane przy użyciu automatycznych technik obliczeniowych. Aktualnie każda jednostka kultury opisuje muzealia według własnych zasad lub w ogóle nie stosuje żadnych reguł. To z kolei prowadzi do trudności w uzyskaniu pełnej informacji

---

³⁰ Na podstawie dokumentów projektowych – Departament Cyfryzacji Geodezji i Kartografii, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego w Warszawie.

o muzealiach, a także znacznie utrudnia lub uniemożliwia wymianę danych między systemami lub instytucjami i korzystanie z zawartej w jednostkach kultury wiedzy. Niestety obecnie zastosowanie GIS-u dotyczy głównie rozwiązań wdrażanych w pojedynczych muzeach³¹. Wykorzystywanie potencjału danych przestrzennych i systemów informacji przestrzennej, wykraczających poza jedno muzeum, wymaga wprowadzenia standaryzacji opisywania muzealiów i nadawania im zestandaryzowanych, unikalnych, niezmiennych identyfikatorów w skali makro.

Dodatkowym aspektem przemawiającym za koniecznością harmonizacji danych dotyczących muzealiów jest aspekt „otwartości danych publicznych”, który jest obowiązkiem każdej instytucji publicznej na podstawie Dyrektywy z 4 kwietnia 2019 r. Parlamentu Europejskiego o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego³². Celem Dyrektywy jest zapewnienie pełnego wykorzystania potencjału informacji sektora publicznego dla europejskiej gospodarki i społeczeństwa. Informacje gromadzone, produkowane, reproduktowane i rozpowszechniane przez administrację publiczną, do których należą dane gromadzone przez jednostki kultury, są ważnym elementem dla produktów i usług cyfrowych. Zaś produkty i usługi cyfrowe w połączeniu z rozwojem zaawansowanych technologii cyfrowych, takich jak sztuczna inteligencja, „internet rzeczy” lub „internet wszystkiego”, mają potencjał pozytywnego wpływu na rozwój gospodarczy, społeczny i tworzenie wysokiej jakości miejsc pracy. Informacje sektora publicznego, w tym dane dotyczące muzealiów, stanowią wyjątkowe źródło informacji i wiedzy, które mogą przyczynić się do poprawy funkcjonowania rynku wewnętrznego UE i do rozwoju nowych zastosowań dla wszystkich interesariuszy.

³¹ Np. w wyniku prac badawczych dla obiektów z XIII–XVIII wieku na Sardynii opisany przez Vacca G., Fiorino D.R., Pili D lub w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

³² Dyrektywa zastępuje tzw. dyrektywę re-use.

BIBLIOGRAFIA

- Białousz S., *Czy po stworzeniu infrastruktury informacji przestrzennej systemu informacji przestrzennej w dotychczasowym rozumieniu będą potrzebne gminom i powiatom*, [w:] *Informacja przestrzenna dla samorządów terytorialnych*, pod redakcją S. Białousza, Oficyna Wydawnictwa Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2013 r.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 20 czerwca 2019 r. (2019/1024) w sprawie otwartych danych i ponownego wykorzystywania informacji sektora publicznego.
- Dyrektywa 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiająca infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (INSPIRE).
- *European e-Government Action Plan 2016–2020*, Digital Single Market, European Commission.
- Gaździcki J., *Użyteczność społeczna produktów geoinformacyjnych*, „Rocznik Geomatyki” 2013, t. 11, z. 2.
- Gaździcki J., *Informacja geoprzestrzenna w Polsce: rozwój i nowe wyzwania*, „Roczniki Geomatyki” 2017, t. 15, z. 2.
- *GIS Market in Europe 2012–2016*, TechNavio. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>, [dostęp: 27 września 2019 r.].
- Leksykon Geoinformatyczny Polskiego Towarzystwa Informacji Przestrzennej.
- Lewandowicz W., Antolak M., *Dostosowanie struktur danych tematycznych z inwentaryzacji dendrologicznej do standardów IIP*, „Roczniki Geomatyki” 2012, t. 10, z. 7 (57).
- Litwin U., Piasek Z., Surowiec G., Siejka M., *Aspekty przestrzenne w badaniu rynku nieruchomości w obszarach zurbanizowanych na przykładzie miasta Krakowa. Sztuka oceny i interpretacji przestrzeni*. Monografia. Pod redakcją U. Litwin, PAN, Oddział w Krakowie, Komisja Geodezji i Inżynierii Środowiska, 2010 r.
- Mościcka A., Zwirowicz-Rutkowska A., *On the Use of Geographic Information in Humanities Research Infrastructure, A Case Study on Cultural Heritage*, “International Journal of Geo-Information” 2018.

- Meliones A., Sampson D., *Blind Museum Tourer: A System for Self-Guided Tours in Museums and Blind Indoor Navigation*, *Technologies* 2018, 6, 4, www.mdpi.com/journal/technologies, 2018, [dostęp: 27 września 2019 r.].
- Projekt „Regionalna Platforma Informacyjna – Kultura na Mazowszu”, prowadzony przez Departament Cyfryzacji, Geodezji i Kartografii Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie, współfinansowany w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2014–2020, Oś priorytetowa II – Wzrost e-potencjału Mazowsza, Działania 2.1 - E-usługi, Poddziałanie 2.1.1.
- Purificato E., Rinaldi A.M, *Multimedia and geographic data integration for cultural heritage information retrieval*, Springer Science+Business Media, LLC, part of Springer Nature, 2018.
- *Social and economic impact of digital transformation on the economy*, Katz, International Telecommunication Union, 2017.
- Ustawa z dnia 04 marca 2010r. o infrastrukturze informacji przestrzennej (Dz.U.2018.1472 t.j.).
- Ustawa z dnia z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U.2019.725 t.j.).
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U.2019.917 t.j.).
- Vacca G., Fiorino D.R., Pili D., *A Spatial Information System (SIS) for the Architectural and Cultural Heritage of Sardinia (Italy)*, “International Journal of Geo-Information” 2018.
- Konsultacja w zakresie muzealnictwa: dr Piotr M. Zalewski, Muzeum Narodowe w Warszawie.

BIOGRAM

dr inż. Ewa Janczar – absolwentka Politechniki Warszawskiej i Szkoły Głównej Handlowej. Ekspert w zakresie wykorzystywania nowych technologii i informacji przestrzennej w rozwoju regionalnym i administracji publicznej. Od wielu lat pracuje jako zastępca Dyrektora Departamentu Cyfryzacji, Geodezji i Kartografii Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie. W pracy zawodowej zarządza dużymi projektami IT, w tym realizowanymi wspólnie z gminami i powiatami województwa mazowieckiego oraz jednostkami samorządowymi takimi jak jednostki kultury, szpitale, biblioteki pedagogiczne. Wiceprezydent Rady Gmin i Regionów Europejskich CEMR. Członek Zarządu Stowarzyszenia Regionów wykorzystujących Technologie Satelitarne NEREUS. Członek zespołu ds. Spraw Społeczeństwa Informacyjnego Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu. Prelegent wielu konferencji naukowych i branżowych. Prowadzi współpracę międzynarodową.

MGR JOANNA GIERCZYŃSKA

Muzeum Więzienia Pawiak

Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie

MUZEUM WIĘZIENIA PAWIAK:

**RELIKT – CMENTARZ – POMNIK – INSTYTUCJA ODDZIAŁYWANIA
SPOŁECZNEGO W OBLICZU WYZWAŃ PRZYSZŁOŚCI**

MUSEUM OF PAWIAK PRISON:

**RELIC – CEMETERY – MONUMENT – SOCIAL IMPACT INSTITUTION FACING
THE CHALLENGES OF THE FUTURE**

Słowa kluczowe:

Pawiak, Serbia, II wojna światowa, Muzeum Więzienia Pawiak, cmentarz, pomnik, relik, miejsce pamięci, muzea martyrologiczne

Streszczenie:

Artykuł poświęcony jednemu z najważniejszych muzeów – miejsc pamięci na Mazowszu. Poruszono w nim nie tylko historię samego miejsca, ale również sytuację po zakończeniu II wojny światowej, kiedy historycy i muzealnicy stanęli przed dylematem, co należy zrobić z miejscami kaźni: czy je upamiętnić dla potomnych, czy też zburzyć? Artykuł porusza też sprawy bieżące związane z codziennym funkcjonowaniem placówki i podnosi problem braku możliwości

wykorzystania potencjału muzeum ze względu na ograniczoną powierzchnię użytkową.

Keywords:

Pawiak, Serbia, Second World War, Museum of Pawiak Prison, cemetery, monument, relic, remembrance site, museums of martyrdom

Summary:

The article is devoted to one of the most important museums/remembrance sites in Mazovia. It not only tells the story of the place itself, but also explains the situation after the end of World War II, when historians and museum workers faced a dilemma of what to do with the places of torment: commemorate them for future generations or destroy them? The article also addresses current issues related to everyday functioning of the museum and points out the inability to leverage the museum's full potential due to the limited usable space.

W okresie II wojny światowej Niemcy zorganizowali blisko 6 000 różnego rodzaju obozów, więzień i aresztów, gdzie dokonywali masowych zbrodni. Stąd też po zakończeniu wojny zrodziła się potrzeba upamiętnienia licznych miejsc martyrologii i masowych egzekucji. W Polsce, a także w innych krajach europejskich okupowanych przez Niemcy, po zakończeniu działań wojennych zorganizowano szereg muzeów martyrologicznych¹. Ukształtowała się nowa dziedzina, dotąd nie znajdująca przykładów w muzealnictwie, zwana martyrologią².

Muzea martyrologiczne są placówkami wyjątkowymi, które mają być „po wsze czasy”³ świadkami zbrodni, o których powinny pamiętać przyszłe pokolenia, dlatego

(...) na równi ze wspaniałymi galeriami, chroniącymi dorobek człowieczego geniuszu, stanowią część dziedzictwa ludzkości. Wprawdzie nie budzą podziwu i nie inspirują estetycznych przeżyć, ale wywołują wstrząsy moralne. Z jednej strony zapewniają zachowanie należytej ofiarom pamięci, a z drugiej są jak nie milknący krzyk – przestroga⁴.

Muzea – miejsca pamięci cieszą się w ostatnich latach coraz większym zainteresowaniem ze strony zwiedzających. Trudno jednak pogodzić we wszystkich postaciach ich istotę z definicją muzeum, wyrażoną przez Międzynarodową Radę Muzeów (ICOM), wg której muzeum jest „niezarobkową i permanentnie istniejącą instytucją w służbie społeczeństwa i jego rozwoju, otwartą

¹ S. Orysiak, *Muzea martyrologiczne w Polsce*, [w:] „Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków”, ser. B, t. 12, 1965, s. 212–22; idem, *Muzea martyrologiczne*, [w:] *Muzealnictwo historyczne i historia techniki w Polsce Ludowej w latach 1945–1970*, seria B, t. XLVIII, Warszawa 1977, s. 66–68; S. Bujas, *Rozwój muzeów martyrologii i ruchu oporu w Polsce*, „Muzealnictwo” 1968, nr 16, s. 18–29.

² Określenie wywodzi się z greckiego słowa *martyr*, czyli świadek, męczennik oraz *logia*, czyli znawstwo.

³ Zob. Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o upamiętnieniu męczeństwa narodu polskiego i innych narodów w Oświęcimiu, „Dziennik Ustaw”, nr 52 z 1947 r.

⁴ B. Rymaszewski, *Rozważania o zachowaniu pamięci o KL Auschwitz-Birkenau*, [w:] *Pomorze–Polska–Europa. Studia z dziejów XIX i XX wieku*, Toruń 1995, s. 368.

dla publiczności, która wykonuje badania nad świadectwami materialnymi człowieka i jego otoczenia, pozyskuje je, przechowuje i udostępnia, a zwłaszcza wystawia je celem badań, nauczania i rozrywki”⁵. Ostatniego określenia roli instytucji muzealnej nie możemy w żaden sposób odnieść do muzeów martyrologicznych, które nie służą „przyjemności”, ale spełniają pozostałe przypisywane muzeom zadania.

Po upływie ponad 70 lat od zakończenia wojny coraz częściej zadajemy sobie pytanie, jak zachować dla przyszłych pokoleń to tragiczne dziedzictwo, jaką rolę mają pełnić w przyszłości zachowane i konserwowane relikty, które są bardziej lub mniej wpisane w krajobraz miast lub osad, często połączone z nimi fragmentami sieci komunikacyjnych, czy zakładami pracy. Z jednej strony musimy pielegnować ocalałe zabytki, z drugiej strony nie możemy pozwolić na spowolnienie rozwoju współczesnego życia i potrzeb nowych pokoleń.

Pomimo upływu czasu dla zabytków związanych z martyrologią II wojny światowej nadal nie wypracowano jednolitych metod konserwacji i granic ingerencji konserwatorskiej w substancję historyczną. Do tej pory prace konserwatorskie przeprowadzane w miejscach pamięci stanowią pod wieloma względami charakter pionierski, wciąż wywołują spory i dyskusje w środowiskach muzealników, konserwatorów i specjalistów różnych dziedzin, zatrudnionych i współpracujących z muzeami.

Muzea utworzone na terenach byłych obozów i więzień pełnią funkcje „nośników przeszłości, komponentów kultury pamięci, podmiotów komunikacji historycznej i ośrodków oddziaływania społecznego”⁶. Ze strony kultury materialnej są relikdami, muzeami, cmentarzami i pomnikami. Oddziałują więc na sferę emocjonalną, jak i poznawczą. Dlatego też prace konserwatorskie nadal wywołują spory i dyskusje, prowadzą do często sprzecznych

---

⁵ *Kodeks Etyki Zawodowej Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM)*, Warszawa 1992, p. 1.2, s. 6.

⁶ T. Kranz, *Edukacja historyczna w miejscach pamięci. Zarys problematyki*, Lublin 2009, s. 38.

ze sobą wymogów i oczekiwań. Droga do rozwiązania prowadzi poprzez kompromis uwzględniający różny stopień wrażliwości zainteresowanych.

Po zakończeniu II wojny światowej ludność bardzo różnie reagowała na pozostałości po miejscach masowych cierpień i zagłady. Brakowało wówczas jednogłośnej koncepcji, co należy zrobić z kompleksami po obozach i innych miejscach kaźni. Nie brakowało głosów żądających wręcz likwidacji wszelkich zabudowań i urządzeń, których nie zdołali zniszczyć w pośpiechu wycofujący się Niemcy. Część osób opowiadała się za tym, aby tereny obozowe w Oświęcimiu i Majdanku zaorać i obsadzić drzewami, co – jak słusznie twierdził prof. Bohdan Rymaszewski, wybitny znawca problemów konserwatorskich – w sposób nieświadomy stanowiłoby aprobatę i kontynuację nazistowskich zamysłów.

Trudno było w pierwszych latach po wojnie ustalić przyszłą rolę byłych niemieckich obozów i więzień. Zniszczenia spowodowane działaniami wojennymi i zła sytuacja ekonomiczna kraju napotykały na opór bieżącego życia. Budynki poobozowe często służyły jako magazyny, a nawet jako miejsce zakwaterowania. Zabezpieczyć bez zmian udawało się jedynie pozostałości najważniejsze⁷.

W trosce o zatrzymanie demontaży na terenach obozów, Sejm RP dn. 2 lipca 1947 r. uchwalił dwie, z trzech przygotowywanych ustaw, na podstawie których na terenach byłych obozów KL Auschwitz i KL Lublin powstały muzea państwowe.

Muzeum Więzienia Pawiak jest jednym z najbardziej charakterystycznych i trwale zapisanych w zbiorowej pamięci miejsc-symboli o ogromnym znaczeniu dla Polaków, Polski, a w szczególności dla Warszawy i jej mieszkańców. W okresie okupacji niemieckiej znajdowało się tu największe więzienie gestapo na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Więźniami Pawiaka byli przedstawiciele polskich elit: politycznych, twórczych i intelektualnych,

⁷ B. Rymaszewski, *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Warszawa 1992, s. 97.

działacze Polskiego Państwa Podziemnego, ale również zwykli obywatele Warszawy, aresztowani w wyniku przeprowadzanych przez Niemców łapanek i obław. W latach okupacji – w najkrótszym, a zarazem najtragiczniejszym okresie w dziejach Pawiaka – od 2 października 1939 r. do 21 sierpnia 1944 r. przeszło przez więzienie około 100 000 osób, z których blisko 37 000 zginęło w egzekucjach, zostało zamordowanych w czasie przesłuchań na Szucha lub zmarło w szpitalu więziennym. Ponad 60 000 wywieziono do obozów koncentracyjnych.

Pawiak podzielił los Warszawy, jej mieszkańców, budynków, zabytków. W końcu lipca 1944 r. nastąpiła ewakuacja więźniów, zaś 21 sierpnia 1944 r. wraz z przyległymi budynkami został wysadzony w powietrze przez policyjny oddział saperski. Oprócz zabudowań zniszczona została dokumentacja Pawiaka, m.in. kartoteka więzienna.

Miejsce, naznaczone piętnem tragedii wielu pokoleń Polaków, chociaż bardzo okaleczone, nigdy nie zostało zapomniane przez byłych więźniów, ich rodziny i mieszkańców Warszawy. Od początku na jego gruzach odbywały się uroczystości, odprawiano msze, każdy miał tu swoje rocznice.

Dopiero pod koniec lat 50. z inicjatywy i współudziale byłych więźniów politycznych rozpoczęto starania o upamiętnienie tegoż miejsca. W lutym 1959 r. w „Życiu Warszawy” ukazał się artykuł Poli Gojawiczyńskiej pt. *A Pawiak?*, w którym znana pisarka, więźniarka Pawiaka zaapelowała o upamiętnienie tych, którzy tu cierpieli i zginęli.

To miejsce zostało zrównane z ziemią, ludzie poginęli. Byłam tam i orientując się tylko ocalałym kościołem z trudnością odnalazłam: kawałek muru nad główną bramą Pawiaka, bujne, zielone drzewo z tamtych lat i symboliczną jedną mogiłę. Druga strona ulicy całkowicie odbudowana, po stronie pawiackiej domy dochodzą już do okrucu bramy⁸.

---

⁸ P. Gojawiczyńska, *Przedmowa*, [w:] L. Wanat, *Za murami Pawiaka*, Warszawa 1985, s. 6.

Apel szybko podchwycono i w czynie społecznym odgruzowano teren oraz zabezpieczono ocalałe fragmenty budynku. W latach 1959–63 powstały założenia programowe przyszłego muzeum-mauzoleum i dokumentacja techniczna uporządkowania terenu. Muzeum Więzienia Pawiak zostało otwarte 28 listopada 1965 r. jako oddział Muzeum Polskiego Ruchu Rewolucyjnego. Od 30 stycznia 1990 r. do chwili obecnej Pawiak jest oddziałem Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Na powierzchni ok. 8 000 m² powstał zespół pomnikowy, pod kierunkiem wybitnego architekta Romualda Gutta, w skład którego wchodzi: budynek muzeum-mauzoleum wg projektu Mieczysława Mołdawy, wybudowany na fundamentach i zachowanych fragmentach piwnic dawnego więzienia, obelisk autorstwa Zofii Pociłowskiej-Kann, byłej więźniarki Pawiaka i KL Ravensbrück, żelbetowy mur z rzeźbami prof. Tadeusza Łodziany i prof. Stanisława Słoniny, jedyne ocalałe drzewo obwieszane tabliczkami memoratywnymi (obecnie pomnik – kopia) oraz ocalały filar bramy wjazdowej. Na zrekonstruowanym, brukowanym dziedzińcu oznaczono za pomocą kamiennych płyt punkty szczególne: zejście do więziennej kostnicy, miejsce wagi węglowej – szubienicy, oraz miejsce hałdy gorącego żużlu i popiołu, gdzie niemieccy oprawcy kazali czołgać się więźniom. W latach 90. XX w. powrócono też do pierwotnej koncepcji umieszczenia na dziedzińcu muzealnym płyt memoratywnych. Po drugiej stronie obecnej al. Jana Pawła II przecinającej dawny teren więzienny w miejscu dawnego więzienia kobiecego „Serbii” znajduje się płyta upamiętniająca męstwo i poświęcenie więźniarek.

W ostatnim pięcioleciu działalności Muzeum zrealizowano kilka ważnych inwestycji.

W 2015 r. dzięki funduszom unijnym udało się przeprowadzić rewitalizację całego terenu Muzeum. Wówczas wykonano m.in. brukowanie trzech dziedzińców, remont muru oporowego, nowe betonowe ciągi komunikacyjne, renowację dwóch wejść

do Muzeum z odtworzeniem płyt bazaltowych wg wzoru z lat 60. XX w. oraz wykonano ażurowy parawan osłaniający pojemnik na odpady. W tym samym roku, dzięki funduszom Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Samorządu Województwa Mazowieckiego, udało się zrealizować projekt i wykonanie zewnętrznej iluminacji świetlnej całego terenu Pawiaka. Dzięki dyskretnemu podświetleniu oraz grze kolorów – bieli i czerwieni – teren Muzeum zaznaczony jest w nocnym obrazie miasta. Zwraca i przyciąga uwagę mieszkańców i turystów spacerujących po zmroku, pokazuje nowe oblicze miejsca historycznego.

W roku 2016, przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Samorządu Województwa Mazowieckiego, przeprowadzono kompleksowe prace konserwatorskie przy zabytkowym betonowym murze wchodzącym w skład Muzeum Więzienia Pawiak. Mur ze zbrojonego betonu został dokładnie oczyszczony, zabezpieczony przed dalszą destrukcją, w szczególności odpowiednimi preparatami antykorozyjnymi pokryto pręty zbrojące beton i wypełniono wszelkie szczeliny i pęknięcia, blokując dostęp wody. Oczyszczono i zaimpregnowano ozdobne elementy z piaskowca. Odrębnie zabezpieczono też metalowe rzeźby w murze autorstwa prof. Tadeusza Łodziany i prof. Stanisława Słoniny, który osobiście „doglądał” prac. Oprócz muru prac konserwatorskim został poddany również fragment zabytkowej bramy Pawiaka z lat 30. XIX w.

W roku 2017 udało się, po wcześniejszym zdobyciu środków ponownie z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Samorządu Województwa Mazowieckiego, zrealizować modernizację wystawy stałej – sekwencji „Pawiacki dzień 1939-1944”. Wystawa prezentuje poszczególne pory dnia więziennego za pomocą rysunków, wierszy, drobnych przedmiotów wykonywanych w ukryciu, aby chociaż przez moment zapomnieć o groźącym niebezpieczeństwie. W sali został również zaaranżowany gabinet lekarski z wyposażeniem z epoki oraz pamiątkami

po więźniach, w tym dzieciach urodzonych na Pawiaku. Całość dopełniają dwie sekwencje filmowe o codzienności więziennej i funkcjonowaniu dwóch więziennych szpitali. Wystawa otrzymała nagrodę SYBILLA (Wydarzenie Muzealne Roku), w kategorii przedsięwzięć o tematyce martyrologicznej. Wystawa ta została również wyróżniona nagrodą Marszałka Województwa Mazowieckiego WIERZBA (Mazowieckie Zdarzenie Muzealne).

Muzeum funkcjonuje dziś w formie architektonicznej, jaką nadano mu przeszło pół wieku temu, w roku 1965. Obecny budynek, który jest przykładem architektury minimalistycznej, wzniesiono na ocalałych fundamentach i zachowanych fragmentach piwnic oddziałów VII i VIII dawnego więzienia; wejście do przyziemi wybudowano w miejscu dawnego wejścia głównego, prowadzącego na parter Pawiaka. Zachowano ocalałe fragmenty ścian dawnego więzienia, których wysokość w zrekonstruowanych celach dochodzi do 1,5 m, wykorzystano też większość odnalezionych w czasie odgruzowywania krat, zawiasów, sztab, zamków i okuć.

Muzeum Więzienia Pawiak odnotowuje stały wzrost frekwencji i rosnące zainteresowanie prezentowaną tematyką. W 2015 roku, obiekt odwiedziło ok. 46 000 osób, w 2018 roku już blisko 60 000 osób. Cały czas liczba odwiedzających wzrasta.

Pawiak prowadzi klasyczną działalność muzealną, poprzez realizację m.in. wystaw, zarówno stałych, jak i czasowych. Wystawy przygotowywane przez Muzeum, są ostatnio często wyróżniane. W 2015 r. wydawnictwo towarzyszące wystawie „Taniec wśród mieczów” zdobyło KLIO w kategorii „Varsaviana”, przyznawaną za wkład w popularyzację historii. W 2018 roku wystawa o codzienności więziennej zdobyła Sybillę i wyróżnienie w konkursie organizowanym przez Marszałka Województwa Mazowieckiego, o czym już pisałam wyżej.

Muzeum Więzienia Pawiak, poprzez zaangażowanie w różnorodnych projektach historycznych, artystycznych i konserwatorskich, aktywnie realizuje swoją misję zachowania pamięci

zarówno o MIEJSCU, jaki i o LUDZIACH, którzy przeszli przez to więzienie. Pomimo zaledwie czteroosobowego zespołu merytorycznego, prowadzi aktywną pracę badawczą i edukacyjną, współpracuje z wieloma środowiskami więźniarskimi i kombatanckimi, rodzinami byłych Więźniów, szkołami, stowarzyszeniami, fundacjami i muzeami – miejscami pamięci, w kraju i za granicą. Pracownicy muzeum organizują w roku blisko sto pięćdziesiąt różnorodnych wydarzeń: spotkań ze Świadkami Historii, uroczystości, prelekcji, lekcji muzealnych, pokazów filmów dokumentalnych. Muzealnicy udzielają około 150 odpowiedzi na zapytania dotyczące losów byłych Więźniów, stale uzupełniają kartotekę i pozyskują muzealia, dla których nie mamy już wystarczająco miejsca w magazynie głównym na Cytadeli.

Muzeum prowadzi stały dialog z odwiedzającymi. Zgłaszają oni m.in. potrzebę w zakresie powiększenia wystawy stałej, w tym o pełniejszą prezentację historii miejsca przed 1939 rokiem, przedstawienie sylwetek więźniów, którzy byli poddawani represjom na Pawiaku, szersze pokazanie wpływu Pawiaka na funkcjonowanie okupowanego miasta i państwa w okresie II wojny światowej. Część zadaje pytania o okres powojenny, jak wyglądało to miejsce i jakie były wtedy założenia i plany.

Wielu gości wskazuje na fakt, że obecna forma obiektu negatywnie wpływa na rozpoznawalność Muzeum. Obecna tkanka budynku nie pozwala na spełnienie oczekiwań odwiedzających. Nie pozwala również na wykorzystanie potencjału związanego z autentycznością lokalizacji muzeum. Nie jest możliwe wyeksponowanie stale powiększającej się kolekcji, brak miejsca na wystawy czasowe. W czasie trwania Dni Pamięci Pawiaka i podczas wielu spotkań, które organizujemy, muzeum staje się niedostępne dla zwiedzających ze względu na brak odrębnej sali, w której można byłoby prowadzić spotkania ze Świadkami, organizować odczyty, prelekcje, konferencje, koncerty i pokazy filmów dokumentalnych. Akcje edukacyjne staramy się

organizować w dni, kiedy muzeum jest zamknięte, co jest dla nas dużym utrudnieniem.

Budynek jest wyeksploatowany pod względem technicznym. Instalacje wentylacji, kanalizacji oraz ogrzewania, nie są w stanie zapewnić warunków właściwych dla osób przebywających wewnątrz, szczególnie w przypadku zwiększonego ruchu turystycznego i podczas okresów charakteryzujących się mniej korzystnymi warunkami pogodowymi (wysokie i niskie temperatury zewnętrzne, opady). Wszystkie te niedogodności spowodowały, że w 2018 r. ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Samorządu Województwa Mazowieckiego zrealizowano projekt koncepcyjny dotyczący głównie rozbudowy dotychczasowego budynku Muzeum. Projekt nie zyskał jednak akceptacji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, wg którego

[teren Muzeum Więzienia Pawiak] jest przestrzenią starannie przemyślaną – w swym symbolicznym wyrazie – kompozycją zamkniętą i skończoną tak w ujęciu architektonicznym jak i szerszym urbanistycznym. W związku z powyższym zabudowa, powstanie nowych obiektów kubaturowych w tym miejscu należy uznać za niedopuszczalne w ujęciu konserwatorskim. (...) Jednocześnie Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków informuje i podkreśla, że w pełni popiera inicjatywę mającą na celu budowę obiektu pełniącego funkcje muzealne związane z upamiętnieniem ofiar i samego obiektu więzienia na Pawiaku jednakże w innej lokalizacji – dopuszczalnym wydaje się być teren, zajmowany niegdyś przez budynek tzw. „Serbii”⁹.

Konserwator dopuszcza jedynie budowę odrębnego budynku na terenie dawnej „Serbii”, co nie jest też dobrym rozwiązaniem. Teren, który wskazał Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków należy do innej dzielnicy Warszawy, jest jednym z nielicznych fragmentów zielonych tej części miasta, a komunikacja z „właściwym” muzeum byłaby znacznie utrudniona.

⁹ Pismo Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Warszawa, 2.10.2018 r., s. 2.

Generalny remont budynku nie polepszy znacznie warunków, ponieważ nie mamy szatni, toalet, wspomnianej sali audiowizualnej, nie wspominając już o braku miejsca na wystawy stałe i czasowe, czy jakimkolwiek zapleczu naukowym i możliwości przechowywania zbiorów, które powinny być na Pawiaku. Mam nadzieję, że wkrótce jednak możliwe będzie wypracowanie wspólnego kompromisu dla dobra tegoż miejsca pamięci.

BIBLIOGRAFIA

- Bujas S., *Rozwój muzeów martyrologii i ruchu oporu w Polsce*, „Muzealnictwo” 1968, nr 16.
- Gojawczyńska P., *Przedmowa*, [w:] L. Wanat, *Za murami Pawiaka*, Warszawa 1985.
- *Kodeks Etyki Zawodowej Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM)*, Warszawa 1992.
- Kranz T., *Edukacja historyczna w miejscach pamięci. Zarys problematyki*, Lublin, 2009.
- Orysiak S., *Muzea martyrologiczne*, [w:] *Muzealnictwo historyczne i historia techniki w Polsce Ludowej w latach 1945–1970*, seria B, t. XLVIII, Warszawa 1977.
- Orysiak S., *Muzea martyrologiczne w Polsce*, [w:] „Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków”, ser. B, t. 12, 1965.
- Pismo Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Warszawa, 2.10.2018.
- Rymaszewski B., *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Warszawa 1992.
- Rymaszewski B., *Rozważania o zachowaniu pamięci o KL Auschwitz-Birkenau*, [w:] *Pomorze–Polska–Europa. Studia z dziejów XIX i XX wieku*, Toruń 1995.
- Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o upamiętnieniu męczeństwa narodu polskiego i innych narodów w Oświęcimiu, „Dziennik Ustaw”, nr 52 z 1947 r.

BIOGRAM

Joanna Gierczyńska – historyk, muzealnik; absolwentka studiów historycznych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Podyplomowych Studiów Muzealnych oraz Podyplomowych Studiów Menadżerskich dla Twórców, Artystów i Animatorów Kultury na Uniwersytecie Warszawskim. Starszy kustosz i kierownik Muzeum Więzienia Pawiak. Współautorka scenariuszy wystaw stałych w Muzeum Więzienia Pawiak i Mauzoleum Walki i Męczeństwa w al. Szucha 25 oraz filmów dokumentalnych poruszających tematykę historii Pawiaka i Szucha. Pomysłodawczyni i realizatorka wielu przedsięwzięć kulturalnych i edukacyjnych w Muzeum Więzienia Pawiak.

Sławomir Kordaczuk

Muzeum Regionalne w Siedlcach

**PRZYJACIELE MUZEUM.
KTO MOŻE WSPOMÓC DZIAŁALNOŚĆ
SAMORZĄDOWEJ INSTYTUCJI KULTURY?¹**

**FRIENDS OF THE MUSEUM.
WHO CAN SUPPORT THE ACTIVITY
OF A LOCAL GOVERNMENT CULTURAL INSTITUTION?**

Słowa kluczowe:

Siedlce, muzeum, niepodległość, weterani, V-2, kolekcjonerstwo, konkursy

Streszczenie:

W pracy muzealnika ważne jest pozyskanie grona przyjaciół wspomagających działalność merytoryczną: w dziedzinie wystawiennictwa, druku wydawnictw, organizowania konferencji, spotkań i wykładów. W Muzeum Regionalnym w Siedlcach współpracowaliśmy ze środowiskiem weteranów wojennych występujących na uroczystościach w mundurach organizacji kombatanckich. Dzięki nim stworzyliśmy największą w Polsce kolekcję części rakiet V-2. To jest hit

---

¹ Na podstawie własnych doświadczeń z pracy w Muzeum Regionalnym w Siedlcach od 1 listopada 1984 r. do chwili obecnej.

naszej placówki i temat znany na całym świecie. Stanowi ważny element promocji działalności muzeum. Najwięcej korzyści odnosimy obecnie ze współpracy z Siedleckim Klubem Kolekcjonerów. To też jest ważna grupa, dzięki której organizujemy przedsięwzięcia gwarantujące nam sukcesy w postaci wydawnictw, pochwał, wyróżnień i nagród za udział w konkursach.

Keywords:

Siedlce, museum, independence, veterans, V-2, collecting, competitions

Summary:

For a museum worker, it is important to gain a group of friends to support the subject-matter activities in areas such as exhibiting, publishing, and organising conferences, meetings and lectures. The Regional Museum in Siedlce has cooperated with war veterans taking part in events in uniforms of their respective veterans' organisations. With their help we have managed to create the biggest collection of V-2 rocket parts in Poland. It is a huge attraction of our institution, known all over the world. It constitutes an important element of promoting the museum's activity. Currently we get the most benefits from cooperating with the Siedlce Collectors' Club. It is another important group which helps us organise events and achieve successes in the form of publications, praises and awards in competitions.

WSTĘP

Każda placówka muzealna ma swoje grono przyjaciół i uczestników organizowanych przez nią przedsięwzięć. Jej kierownictwo dąży także do pozyskania jak największej liczby sponsorów. Oprócz zapewnienia funduszy na działalność w postaci dotacji podmiotowej i dotacji celowych ważne są środki finansowe i rzeczowe pozyskane od lokalnych przedsiębiorców. Pozyskiwanie sponsorów często wiąże się z zaangażowaniem osobistych znajomości i prywatnych środków. Efektywność tych zabiegów zależna jest również od wydarzeń w skali krajowej².

Kwestie sponsoringu są w obecnej dobie przedmiotem zainteresowania raczej wszystkich osób kierujących instytucjami kultury. Są też powszechnie znane. Dlatego zwrócę Czytelnika uwagę przede wszystkim na przyjaciół Muzeum Regionalnego w Siedlcach powiązanych z działalnością merytoryczną. Tym bardziej, że wielu z nich jest jednocześnie naszymi sponsorami. Do takiego wyboru tematu skłoniły mnie wypowiedzi uczestników 50-lecia powojennej działalności naszej placówki. Po uroczystości 29 maja 2017 r. usłyszałem od gości gratulacje, że mamy taką dużą grupę przyjaciół, którym na scenie wręczaliśmy medale 50-lecia Muzeum Regionalnego w Siedlcach z podziękowaniem za współpracę³. W ten sposób honorowaliśmy osoby współpracujące również z naszymi oddziałami: Muzeum Pożarnictwa w Kotuniu i Muzeum Ziemiaństwa w Dąbrowie.

---

² Na przykład po zlikwidowaniu województwa siedleckiego, w wyniku reformy administracyjnej Polski z 1 stycznia 1999 r., część przedsiębiorców przeniosła swoje siedziby poza Siedlce, głównie do Warszawy.

³ Na wspomnianą uroczystość przygotowaliśmy listę 103 odznaczonych osób [*Lista osób i instytucji, którym przyznano Medal 50-lecia Muzeum*, dokumentacja w sekretariacie Muzeum Regionalnego w Siedlcach].

WETERANI WOJENNI

Od 1995 r.⁴ nieprzerwanie nagrywałem wspomnienia weteranów wojennych regionu, mieszkających na miejscu lub rozproszonych po całym kraju i mieszkających za granicą. Zarejestrowałem m.in. grupę ponad 30. żołnierzy Oddziału Partyzanckiego „Zenona” 34 Pułku Piechoty Armii Krajowej. Wśród nich wybitnego malarza batalistę, prof. Ludwika Maciąga, który służył w OP „Zenona” w pododdziale kawalerii i nosił pseudonim Sas⁵.

Równie znany medialnie był jego kolega z oddziału, Jan Rackmann ps. Hel⁶. W filmie *Kochaj albo rzuć* grał autentyczną postać⁷. Pełnił funkcję głównego mechanika (szefa maszynowni) na ostatnim naszym transatlantyku i ostatnim na świecie statku pasażerskim o narodowej tożsamości, był zatrudniony najdłużej ze wszystkich członków załogi, 18 lat i cztery miesiące. Uważano go za najlepszego specjalistę od turbinowego napędu głównego we flocie Polskich Linii Oceanicznych. Był też tym, który uruchomił maszynownię „Stefana Batorego”, wykorzystywanego jako hotel dla imigrantów w Göteborgu, i doprowadził statek w lipcu 1991 r. do Pireusu⁸. Pływał też na innych wycieczkowcach pod obcymi banderami⁹.

---

⁴ Pierwszy wywiad ze Stanisławem Drabarkiem (żołnierz września 1939 r. w szeregach 9 pal i jeńiec Oflagu II C), Mińsk Mazowiecki 30 listopada 1995, kasetą 2 (wszystkie kasety z nagraniami w prywatnym archiwum autora).

⁵ Więcej na jego temat w: S. Kordaczuk, *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni. Część druga*, Siedlce 1998, s. 64.

⁶ O jego przeżyciach wojennych w: *ibidem*, s. 68.

⁷ *Kochaj albo rzuć*, reż. S. Chęciński, 1977 (w scenie obiadu w mesie „Stefana Batorego” wchodzi w tło za Władysławem Kargulem i Kazimierzem Pawlakiem jako drugi, za kapitanem).

⁸ J. Drzemczewski, *Ostatni transatlantyk „Stefan Batory”*, Gdynia b. r. w., s. 6, 16, 118, 144, 185, 250, 257.

⁹ J. Rackmann, *Z podlaskich piasków na morza świata*, Siedlecki Klub Kolekcjonerów, Siedlce 2003.

Szczególnie honorowaliśmy żołnierzy Września. Zorganizowaliśmy np. 15 września 2011 r. benefis 100. urodzin Kazimierza Zawadzkiego¹⁰, dowódcy plutonu kolumny marszowej 9 pal we wrześniu 1939 r.¹¹ Benefis miał znaczenie na wielu płaszczyznach wychowawczych. Połączony był ze spotkaniem z krewnymi, władzami i uczniami szkoły średniej, którą ukończył przed wojną. Uroczystość była przykładem okazania szacunku osobie starszej i okazją do spotkania z ostatnimi rówieśnikami.

Wyjątkowymi respondentami byli dwaj uczestnicy wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., którzy urodzili się w XIX wieku, a zmarli w XXI. Szczególnie Walenty Florysiak zasługuje na uwagę. Urodził się 26 stycznia 1898 r. i brał udział, z bronią w rękę, w trzech wojnach, w tym dwóch światowych¹². Jego młodszy kolega, Bronisław Litwiniuk urodził się 22 października 1899 r. i także walczył z bolszewikami¹³.

Na wszystkich uroczystościach o charakterze historycznym weterani występowali w mundurach. Regulaminowych, bo jeśli nie, to umundurowany niechlujnie był mobilizowany do starszego ubrania się. Szczególnie zaprzyjaźniony z nami był Tadeusz Sobieszczak ps. Dudek. Był żołnierzem wspomnianego już Oddziału Partyzanckiego „Zenona” 34 Pułku Piechoty Armii Krajowej. Zawsze występował w nienagannym mundurze i siedział w swoim ulubionym fotelu, w stałym miejscu. Jego 90. urodziny przebiegły w muzeum przy pełnej sali, z udziałem krewnych, władz samorządowych, znanej pisarki Barbary Wachowicz i o. Eustachego Rakoczego z Częstochowy – kapelana Żołnierzy Niepodległości.

¹⁰ S. Kordaczuk, W. Słupczyński, *9 Pułk Artylerii Lekkiej (Dęblin-Zajezerze, Biała Podlaska, Bereza Kartuska, Siedlce)*, Siedlce 2012, s. 79.

¹¹ Idem, *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni*, Siedlce 1997, s. 105.

¹² Idem, *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni. Część...*, s. 12–13.

¹³ Ibidem, s. 18.

Ale te czasy minęły już bezpowrotnie. Ostatni żołnierz września 1939 r. w regionie, Kazimierz Sulej zmarł w Domanicach w wieku 104 lat. Natomiast ostatni weteran wojenny walczący z bronią w rękę i mieszkający w Siedlcach, Tadeusz Sobieszczak ps. Dudek zmarł 3 czerwca 2018 r. Spotykałem się z nim tak często, że utrzymałem jego wspomnienia wojenne na ponad 50. kasetach¹⁴.

Były takie lata, kiedy nagrywałem do 11 osób dziennie lub fotografowałem na uroczystościach około 70. weteranów wojennych ze sztandarami. W wernisażach wystaw¹⁵ uczestniczyło około stu żołnierzy Września, plus ich rodziny. Przyjeżdżali również na następne ekspozycje, na których prezentowałem ich znajomych. Z powodu zaawansowanego wieku podejmowali dużo wysiłku, by na nie przybyć. Dzięki weteranom wojennym biorącym udział w prezentacji wystaw, promowaliśmy działalność muzeum na dużym obszarze Polski i za granicą. Mieliśmy też zapewnioną sprzedaż literatury o ich wkładzie w walkę o wolność i niepodległość Polski w naszym regionie¹⁶. Ale przede wszystkim spotkania z nimi były bardzo wzruszające i zostawiły niezatarte wspomnienia.

Na tę wystawę czekałam z niecierpliwością. Jej pierwsza część, wystawiona rok temu, uświadomiła mi, że mam oczy w absolutnie mokrym miejscu. W tym roku nic się nie zmieniło – ale pociesza się, że chusteczkę do wycierania łez musiała mieć większość uczestników spotkania!

¹⁴ S. Kordaczuk, *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni*, Siedlce 1997, s. 83; Idem, *Tadeusz Sobieszczak – przyczynek do biografii przyjaciela*, [w:] *Album siedlecki. Historia miasta i okolic z prywatnych archiwów*, Siedlce 2017, s. 14–28.

¹⁵ Prezentowałem sześć wystaw, na każdej z nich sto sylwetek weteranów wojennych i cywilnych uczestników wydarzeń m.in. z dwudziestolecia międzywojennego, lat II wojny światowej i tuż po wojnie, w Siedlcach, Białej Podlaskiej, Sokołowie Podlaskim, Węgrowie i Liwie (chronologicznie): *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni*; *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni. Część druga*; *100 spotkań z historią. Żołnierze Września*; *100 spotkań z historią. Dziewczyny tamtych dni*; *100 spotkań z historią. Za drutami Europy*; *Cegielki historii Polski. Opowieści wojenne z Podlasia i Mazowsza*. W przygotowaniu jest wystawa z siódmą setką biogramów: *Kochać aż po śmierci. Sto opowieści wojennych z Podlasia, Mazowsza i Lubelszczyzny*.

¹⁶ Rekordową sprzedaż odnotowała książka: S. Kordaczuk, *Podlaskim szlakiem Oddziału Partyzanckiego „Zenona”*, Siedlce 2007.

„100 spotkań z historią” Sławomira Kordaczuka mogłoby być kolejnym sztampowym, choć ważnym, wydarzeniem historyczno-patriotycznym. Ale nie jest. To, czego dokonał Kordaczuk, wychodzi poza ramy zwykłej prezentacji faktów i ludzi. Nie wątpię, że jest to jedyne w kraju tak niezwykle osiągnięcie¹⁷.

Epoka udziału weteranów wojennych w naszych uroczystościach już minęła, ale literatura na ich temat jest nadal poszukiwana i chętnie u nas nabywana. Poza tym współpraca z dziećmi i wnukami owocuje dalszymi publikacjami. Takim przykładem jest wydawnictwo, które ukazało się na 100. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości¹⁸. Prawie w 100% składa się z materiałów przekazanych lub wypożyczonych od osób prywatnych.

Zanim to pokolenie wymarło, zakończyły w Siedlecach swą działalność organizacje kombatanckie poszkodowanych przez III Rzeszę czy więźniów obozów koncentracyjnych. Interesanci szukali pomocy w naszej placówce, pracownicy kierowali ich do central warszawskich. Muzeum żyło, nadal było potrzebne tej wyjątkowej grupie starszych osób.

RAKIETY V-2 NA PODLASIU

Coraz bardziej zauważalny jest trend rywalizacji technologicznej między muzeami. Kierujący instytucjami kultury wiedzą, że muszą nadążyć za potrzebami społeczeństwa cyfrowego. Na lepszą komunikację muzeów ze zwiedzającymi pozwalają aplikacje i wprowadzanie dodatkowych atrakcji w połączeniu z ekspozycjami. Obecna publiczność to w dużej mierze tzw. *digital natives*, osoby przyzwyczajone od najmłodszych lat do swobodnego poruszania się w świecie nowych technologii. Aż 75% Polaków posiada smartfony. Przewiduje się, że do 2020 roku rynek mobilny nasyci

---

¹⁷ M. Zaczyńska, *Chłopcy z tamtych dni*, „Tygodnik Siedlecki” 1998, nr 43, s. 16.

¹⁸ S. Kordaczuk, *Siedlecka księga chwwały 1914–1944. Mieszkańcy regionu w walce o wolność i niepodległość*, Siedlce 2018.

się do tego stopnia, iż trudno będzie znaleźć osobę bez nowoczesnego telefonu. Mimo stosowania nowoczesnych technologii poznawanie dzieł sztuki i przedmiotów zabytkowych za pomocą internetu nie zastąpi wizyty w muzeum. Ostatnio w światowym muzealnictwie obserwuje się odwrót od przesadnego epatowania multimediami i zwraca się uwagę na ostrożne wdrażanie różnego rodzaju współczesnych rozwiązań. Umożliwia się widzowi przede wszystkim kontakt z artefaktami¹⁹. Wyświetlenie na ekranie zdjęcia eksponatu nie zastąpi możliwości bliższego zapoznania się z obiektem zabytkowym nawet za szybą gabloty. Również, najwyższej wartości materialnej i historycznej, klejnoty wywołują najwięcej emocji w bliskim z nimi kontakcie²⁰. Z powyższych powodów muzea starają się budować kolekcje specjalistyczne o wyjątkowym charakterze. Wiadomo, że np. hitem Muzeum Zamkowego w Pszczynie jest Gabinet Miniatur²¹, by obejrzeć secesję pojedziemy do Muzeum Mazowieckiego w Płocku, na charakter zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie wskazuje sama nazwa placówki, a do Malborka pojedziemy nie tylko po to, by zobaczyć największy na świecie zamek gotycki. W tym Muzeum Zamkowym możemy poznać bogatą kolekcję bursztynu²².

Mając na uwadze powyższe tendencje muzealne, stworzyłem w naszej placówce wyjątkową kolekcję. Początki jej budowy nie zawsze spotykały się z pełną akceptacją kierownictwa. Nic dziwnego, gdyż często był to po prostu złom wykopany w miejscu wybuchu. Ale mamy w naszych zbiorach hit wyjątkowy w skali kraju, największą w Polsce kolekcję części rakiet V-2. Co prawda pojedyncze eksponaty z tej dziedziny spotykamy w szkolnych Izbach Pamięci Narodowej, placówkach muzealnych i prywatnych

¹⁹ <https://www.fakt.pl/pieniadze/finanse/polskie-nowoczesne-muzeum-technologiczna-rewolucja/1rcxh7m> [dostęp: 1.10.2019].

²⁰ <https://niezalezna.pl/273973-takiej-wystawy-nigdy-w-polskim-muzealnictwie-nie-bylo> [dostęp: 1.10.2019].

²¹ http://www.zamek-pszczyna.pl/wystawy/gabinet_miniatur [dostęp: 3.10.2019].

²² <http://www.zamek.malbork.pl/zbiory> [dostęp: 3.10.2019].

szufladach²³, ale my mamy tych zabytków techniki wojennej najwięcej. Jej tworzenie bierze swój początek we współpracy ze środowiskiem weteranów wojennych²⁴. Kazimierz Andruszkiewicz przekazał pierwszy zbytek rakiety 2 marca 1991 r. To jest wiaderko wykonane ze szczątków rakiety V-2, która wybuchła we wsi Kisielew, w miejscu zwanym Suchy Las²⁵. Zapisaliśmy przedmiot pod nr inw. MRS/H/214 i prezentowaliśmy na wystawie po raz pierwszy w roku szkolnym 1993/1994²⁶.

To były lata nasilonej penetracji prowadzonej przez handlarzy złomu, przeszukujących gospodarstwa nadbużańskich wsi. Dużo pozostałości wojennych wywieziono wówczas na złomowiska i do hut. Kilka eksponatów odzyskaliśmy 10 maja 1995 r. ze skupu złomu w Platerowie²⁷. Trafiły tam ze zlikwidowanej przez spadkobierców kuźni Franciszka Oksiuty z Mężenina, który w czasie okupacji przetwarzał szczątki rakiety do użytku w życiu codziennym²⁸. Wówczas ścigaliśmy się z amatorami handlu złomem, pozyskując zabytki od prywatnych właścicieli²⁹ i instytucji³⁰, lub wykopując je z miejsc

²³ S. Kordaczuk, *Kolejce jako forma pamięci zbiorowej. Szczątki broni „V” w instytucjach i zbiorach prywatnych w Polsce. Praca dyplomowa. Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Siedlce 2004.*

²⁴ Idem, *Kolejka części rakiet V-2*, [w:] *Muzeum Regionalne w Siedlcach*, red. S. Kordaczuk, Siedlce 2018, s. 66.

²⁵ Idem, *Próby niemieckiej broni V-1 i V-2 na Podlasiu wiosną 1944 roku*, Siedlecki Klub Kolekcjonerów, Siedlce 2004, s. 14–15; *Księga Wpływu 4834*.

²⁶ Idem, *Spod znaku orła 1830–1945. Katalog pierwszej z cyklu wystawy o dziejach oręża i walk o wolność na Podlasiu*, Siedlce 1994, s. 21.

²⁷ Idem, *Spod znaku orła. Armia Krajowa*, Siedlce 1996, s. 91, 123.

²⁸ Idem, *Spod znaku orła. Czas walki, czas nadziei*, Siedlce 1997, s. 85; Idem, *Spotkania z Wunderwaffe 3. Franciszek Oksiuta kowal z Mężenina*, „Żołnierz Polski” 1996, nr 3, s. 48.

²⁹ Kazimierz Andruszkiewicz (MRS/H/214), Józef Boruta (MRS/H/219), Mirosław Czarnecki (MRS/H/191), Bazyl Dmitruk (MRS/H/188), Leokadia Dunajko (MRS/H/221), Roman Gawryluk (MRS/H/222), Maria i Tadeusz Grochowscy (MRS/H/202, 210), Wiktor Gumieniak (MRS/H/192), Witold Jarmoch (MRS/H/209), Sławomir Kordaczuk (MRS/H/193), Eugeniusz Maliszewski (MRS/H/194, 195, 205, 212, 216), Ryszard Marczuk (MRS/H/223, 231, 233), Tadeusz Niedziałek (MRS/H/218), Janusz W. Nowosielski (MRS/H/197-204, 206), Szczepan Raczyński (MRS/H/208), Jan Roj (MRS/H/213), Marcin Smyrski (MRS/H/454, 462, 495), Wiktoria Stańczuk (MRS/H/251, 252), Arkadiusz Ścichocki (MRS/H/217), Jan Tokajuk (MRS/H/196, 207, 211), Antoni Waszczuk (MRS/H/220), Ryszard Wójcik (MRS/H/S/126-130), Henryk Wójtowicz (MRS/H/225, 226).

³⁰ Szkoła Podstawowa w Platerowie (MRS/H/184, 259) i Ochotnicza Straż Pożarna w Suchodole (MRS/H/232).

wybuchów³¹. Eksponaty pozyskane do zbiorów muzeum i pożyczone ze szkół oraz prywatnych właścicieli, pozwoliły na zbudowanie, 16 października 1995 r., schematu V-2 dla pokazania wielkości broni w skali 1:1³². Działania przypominające instalację artystyczną wywołały niemalą sensację wśród gości muzeum.

Nie wszystkie eksponaty raketowe można przypisać do konkretnego egzemplarza testowanej broni przez armię III Rzeszy wiosną 1944 r. na terenach wschodniej Polski. Jednym z ciekawszych zestawów są szczątki V-2, która wybuchła nad potokiem Szysia na północ od wsi Krupice w pow. siemiatyckim. W tym miejscu wykopano blachy kołpaka balistycznego głowicy bojowej i segmentu sterowania oraz elektronikę urządzeń naprowadzających broń na cel i butle na sprężone powietrze napędzające te mechanizmy. Wszystkie te przedmioty, w liczbie 30 sztuk, zostały przekazane do naszych zbiorów przez Towarzystwo Przyjaciół Siemiatycz³³. Darowizna była możliwa dzięki nawiązanej współpracy z Siemiatyckim Ośrodkiem Kultury, w którym wspomniane zabytki były przechowywane. Formą odwdzięczenia się za ten dar były moje dwie prezentacje multimedialne *Podlaskie ślady broni V*, przedstawione w SOK 17 września 2009 r. dla wszystkich siemiatyckich szkół, dwa razy po 200 osób³⁴. Podobne prezentacje miałem okazję przedstawić w bibliotekach, szkołach, uniwersytetach III wieku i muzeach w innych miejscowościach³⁵.

Temat jest rozwojowy, nie wszystkie przedmioty z terenu przejęliśmy do naszych zbiorów. Są realne szanse na wypożyczenie np. na ekspozycję od prywatnych właścicieli³⁶, lub pozyskanie w wy-

³¹ J. Grudzień, *Wyprawa po Wunderwaffe*, „Echo Podlasia” 1995, nr 37, s. 8–9; S. Kordaczuk, *V2: historia i pamiątki*, „Kurier Siedlecki” 1994, nr 28, s. 7.

³² I. Janicz, *Wielki odlot*, „Żołnierz Polski” 1996, nr 2, s. 7–9; S. Kordaczuk, *Start V-2 sprzed muzeum*, „Gazeta Codzienna Nowiny” 1995, nr 234, wyd. 1.

³³ B. Szumowski, *Wybuchowa kolekcja*, „Życie Siedleckie” 2009, nr 29, s. 8.

³⁴ (red.), *Prelekcja multimedialna na temat broni V*, „Przegląd Siemiatycki. Biuletyn Informacyjny Siemiatyckiego Ośrodka Kultury” 2009, nr 9/13, s. 4.

³⁵ S. Żągiel, *Na tropach V-2*, „Tygodnik Ciechanowski” 2010, nr 12, s. 17.

³⁶ S. Kordaczuk, *Jak kino sensacji*, „Żołnierz Polski” 1998, nr 4, s. 41.

niku przeszukania dna Bugu. Szczególnie z rzeki spodziewamy się poważniejszych trafień o większych gabarytach. Poza tym zapewne jest jeszcze do odkrycia wiele osób uczestniczących w Akcji V-2 w naszym regionie. Wspomnienia wielu z nich już nagrałem, podróżując w poszukiwaniu świadków i uczestników tych wydarzeń³⁷. Spotkałem też mieszkańców Podlasia pracujących przy produkcji broni w podziemnych fabrykach zbrojeniowych III Rzeszy³⁸.

DNI NIEPODLEGŁEJ

Mają charakter otwarty dla wszystkich i w formule wspólnego świętowania, niekoniecznie na sztywnej zasadzie występowania na scenie przed publicznością. Program adresujemy do wszystkich grup wiekowych o wszelkich możliwych zainteresowaniach: muzycznych, plastycznych, fotograficznych, kolekcjonerskich, historycznych itd. Główne, całodzienne uroczystości planujemy na 11 listopada lub najbliższą niedzielę tego terminu. Jako jedyni w województwie „gramy” nawet do czterech dni. Serwujemy w porze obiadowej grochówkę, na początku przygotowywaną przez kuchnię wojskową. W sumie jest to jednorazowo kilkaset porcji. Organizowaliśmy również ognisko z pieczeniem kielbasek. Z uwagi na chodnik, wykonany z nietypowych płyt z ozdobną fakturą, drewno płonęło na przenośnym metalowym palenisku. Program układamy tak, by jego adresaci przyszli do muzeum na cały dzień i aktywnie uczestniczyli z całymi rodzinami. Szczególnie tłoczno jest w czasie pokazów prywatnych zbiorów członków Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów. To jest punkt programu, który najbardziej spełnia oczekiwania wszystkich gości.

³⁷ Ich lista w: Idem, *Próby niemieckiej broni V-1 i V-2 na Podlasiu wiosną 1944 roku*, Siedlce 2004, s. 48–53.

³⁸ Idem, *Spotkania z Wunderwaffe. Jan Kosior „Robak”*, „Tygodnik Siedlecki” 1996, nr 45; Idem, *Spotkanie z Wunderwaffe. Alfons Grzebisz „Alek Podlaski”*, „Żołnierz Polski” 1996, nr 1, s. 48.

Pierwszy raz organizowaliśmy tylko jeden Dzień Niepodległej, to było 14 listopada 2004 r. Pierwszym patronem był Józef Piłsudski, następnym edycjom patronowali inni twórcy niepodległej Polski. Ich portrety z każdym rokiem w większej liczbie tworzą część świątecznej dekoracji sali, w której uroczystość się rozpoczyna odśpiewaniem hymnu państwowego, odbywają się wernisaże wystaw, wykłady historyczne, wręczanie nagród, dyplomów uczestnictwa itp. Od razu zwrócono uwagę na wyjątkową formułę zaproszenia. Na stronie ilustracyjnej zamieściliśmy archiwalne zdjęcie z wizyty Józefa Piłsudskiego w Siedlcach, datowane na 1918 lub 1919 rok. Obok rozpoczęliśmy druk serii symboli falerystycznych, od orła legionowego z cytatem, złotą myślą autorstwa Józefa Piłsudskiego. Na stronie odwrotnej wydrukowaliśmy nazwiska patronów honorowych, listę sponsorów i program. Jednym z patronów był prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski. Od kolejnego roku program drukowaliśmy na odrębnej kartce, już nie mieścił się na jednej stronie zaproszenia. W ogóle zaproszenie rozwija się. Po serii fotografii archiwalnych zaczęliśmy je ilustrować reprodukcjami obrazów o tematyce niepodległościowej lub zdjęć współczesnych Miejsc Pamięci Narodowej, związanych z postaciami historycznymi kolejnych edycji uroczystości. Zmienialiśmy również cytaty, jako efekt poszukiwań wypowiedzi kolejnych patronów uroczystości. Teraz główną ilustracją jest jedna z prac autorstwa laureata konkursu plastycznego o tematyce niepodległościowej. Tym samym poszerzamy krąg najmłodszego pokolenia, zainteresowanego naszymi inicjatywami.

Na 2019 rok przypada już 16. edycja naszych Dni Niepodległej. Od początku zaproszenia są gromadzone w prywatnych zbiorach. Ale największym hitem okazał się dodatek do zaproszenia formatu wizytówki, który nazwaliśmy listkiem. Drukujemy

na nim portret jednego z twórców niepodległej Polski i na odwrocie skrót programu. Ten najmniejszy element jest najskuteczniejszą promocją. Wiele osób pilnie śledzi nasze wydawnictwa. Nawet po kilku latach poszukują takiego listka brakującego do kompletu.

Dokładny harmonogram naszych uroczystości Czytelnik może poznać z drukowanych programów³⁹. Zwrócę tylko uwagę na fakt, że w naszych niepodległościowych przedsięwzięciach uczestniczą, jako wykonawcy, także osoby, zespoły i organizacje spoza woj. mazowieckiego. Byli to: Maria i Marek Sandecy z Włocławka, właściciele największej w Polsce prywatnej kolekcji wag i odważników (otwarcie ich wystawy „Świat na funty, pudy i kilogramy”), Wileńska Orkiestra Kameralna, wystawa exlibrisów „Znak Polaków – orzeł biały” Alfreda Gaudy z Lublina, Grupa Rekonstrukcji Historycznej 8 PP Legionów z Lublina, koncert Krystyny Giedzik z Brześcia (Białoruś), Stowarzyszenie Lubelska Grupa Rekonstrukcji Historycznych „Front” z Lublina, Maria Ciechanowicz-Sulima w wieczorze poetyckim „Polski głos z Polesia”, Stowarzyszenie Historyczne Strzelcy Kaniowscy z Łodzi, mincerz Janusz Ćwiertnia z Opola, uczniowie Zespołu Szkół w Zagoździu (woj. lubelskie), Teatr Lalki i Ludzie Krzysztofa Zemło z Supraśla.

Muzeum Regionalne w Siedlcach jest też współorganizatorem imprez zamiejscowych: koncertów w Szkole Podstawowej im. Kawalerów Orderu Uśmiechu w Grali-Dąbrowiźnie i konkursów plastycznych w Szkole Podstawowej nr 8 w Siedlcach. Te uroczystości adresowane są do najmłodszych uczestników. Nie zapominamy też o seniorach. Stowarzyszenie Klub Seniora „Stokrotki” i Zespół Artystyczny „Seniorynki” gwarantują swoją stałą publiczność wiernych fanów.

³⁹ Zob. zakładka Imprezy cykliczne na stronie www.muzeumsiedlce.art.pl

SIEDLECKI KLUB KOLEKCJONERÓW

Najwięcej korzyści w dziedzinie ratowania historii i jej promowania czerpiemy ze współpracy z Siedleckim Klubem Kolekcjonerów, który został założony przy Muzeum Okręgowym (obecnie Regionalnym) w Siedlcach 8 stycznia 1995 r. Istniał przy tej instytucji do 14 września 2003 r. Następnie przez cztery lata działaliśmy przy Miejskim Ośrodku Kultury. Obecnie jesteśmy jednym z klubów Oddziału PTTK „Podlasie” w Siedlcach. Na mocy podpisanego porozumienia między dyrektorem Muzeum Regionalnego a prezesem Oddziału PTTK, comiesięczne spotkania klubu odbywają się w muzeum⁴⁰. Jako współzałożyciel klubu kieruję nim od początku do chwili obecnej. Z tego powodu działalność wspomnianego grona, ponad 200 pasjonatów, kojarzona jest z muzeum.

Spotkania klubu odbywają się raz w miesiącu, w drugą niedzielę. Kolekcjonerzy przybywają ze swoimi rodzinami. Krewni uczestniczą w pracach klubowych i zwiedzają muzeum. Rekordowa frekwencja jest w niedziele wakacyjne, gdy klub wspólnie z muzeum organizuje przed budynkiem „Giełdy staroci i rzeczy potrzebnych komuś innemu”. Podczas tych giełd mamy możliwość nabywania ciekawszych eksponatów do naszych zbiorów⁴¹. Podobna sytuacja ma miejsce podczas innych spotkań. Członkowie klubu, przed pokazaniem oferty kolegom, informują o nowych własnych nabytkach, które mogą być przedmiotem zainteresowania naszych placówek muzealnych. Przekazują je lub sprzedają.

Pracownicy muzeum mają także dostęp do rzadkiej i trudno dostępnej fachowej literatury, użytecznej w pracy przy wystawach,

---

⁴⁰ <http://pttkiedlce.pl/index.php?id=198&id2=110> [dostęp: 3.10.2019].

⁴¹ *Protokół z posiedzenia komisji do oceny, szacowania i kwalifikacji obiektów do zbiorów Muzeum Regionalnego w Siedlcach*, Siedlce 16.09.2019.

wydawnictwach i opisie eksponatów zbiorów⁴². Korzystają przede wszystkim z bardzo szczegółowej wiedzy na temat poszczególnych dziedzin dziedzictwa materialnego. Wiedza kolekcjonerów często jest niezbędna przy identyfikacji przedmiotów, oszacowania ich wartości i określenia epoki.

Nie tylko dzięki kolekcjonerom zrzeszonym w klubie, ale i innym prywatnym właścicielom mamy możliwość wzbogacania naszej oferty wystawienniczej i oszczędzania kosztów ich organizacji. Użyczane są nam prywatne zbiory i pamiątki rodzinne, często na koszt ich właścicieli. Niejednokrotnie sami je przywożą nawet z daleka. Zachętą dla nich są drukowane podziękowania lub informacje w katalogach wystaw⁴³. W pierwszych latach istnienia klubu przeżyłem niecodzienne zdarzenie. Prezes Oddziału Siedlce Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego poprosił mnie o temat następnej mojej wystawy historycznej. Chciałby w niej koniecznie uczestniczyć i zobaczyć swoje nazwisko wydrukowane w katalogu. Gdyby nie miał jakiegoś zabytku pasującego do charakteru ekspozycji, to deklarował wyjazd „na Koło” do Warszawy celem dokonania stosownego zakupu.

Klub poza sponsorowaniem niektórych przedsięwzięć, także promuje muzeum w swych wydawnictwach i gadżetach. Wizerunek ratusza, siedziby Muzeum Regionalnego w Siedlcach, jest na znaczkach organizacyjnych wpinanych w klapę, rewentach jubileuszowych, kalendarzykach listkowych i na szynie sygnetu klubowego. Informacje o wystawach, wykładach i innych formach działalności muzeum były opisywane w klubowym periodyku⁴⁴.

⁴² Głównie *Karty ewidencyjne dobra kultury, zbiory historyczne i Karty ewidencyjne dobra kultury zbiory fotograficzne*.

⁴³ S. Kordaczuk, *Spod znaku orła 1830–1945*, s. 5–7; Idem, *Spod znaku orła. Armia...*, s. 7–9; Idem, *Spod znaku orła. Czas...*, s. 7–10.

⁴⁴ „Lamus. Pismo Siedleckich Kolekcjonerów” 1999, nr 0 – 2015, nr 44.

Każdego roku, w sezonie letnim organizujemy otwarte dla wszystkich chętnych wycieczki krajoznawcze. Na koszt uczestników, którymi są członkowie klubu, pracownicy naszych muzeów i osoby zaprzyjaźnione z członkami klubu. Zwiedzamy miejsca, jakich nie mają w swych ofertach biura turystyczne. Byliśmy np. praktycznie we wszystkich muzeach regionu. Przy okazji promujemy także nasze placówki. Wstępowaliśmy do Muzeum Pożarnictwa w Kotuniu i część niedzielnych wyjazdów kończyliśmy zwiedzaniem i ogniskiem z pieczeniem kiełbasek w Muzeum Ziemiaństwa w Dąbrowie. Wycieczka 68 była owocna dla muzeum także pod względem wzbogacenia zbiorów. W Samowiczach wstąpiliśmy do ponad 90-letniego rzeźbiarza, Jana Buczyło. Opowiedział o swojej pasji i podarował tego dnia do Muzeum Regionalnego w Siedlcach jedną ze swych rzeźb, którą wykonał w szczególny sposób. Tracąc wzrok, nie rzeźbił jej dłutem w obawie przed pokaleczeniem rąk, lecz piłował pilnikiem⁴⁵. Ten twórca jest znany m.in. z uroczystej mszy św. w Siedlcach 10 czerwca 1999 r. Główny celebrans, Jan Paweł II otrzymał wtedy jego rzeźbę, postać cierpiącego na krzyżu Chrystusa⁴⁶.

Spośród wydawnictw Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów na uwagę zasługują przede wszystkim te traktujące o historii regionu, jak np. zeszyty drukowane przez Adama Krzeskiego⁴⁷. Ale najbardziej znani jesteśmy jako emitenci pocztówek, których wydrukowaliśmy już ponad 550, m.in. cykl *POLSKIE DWORY I PAŁACE*. Jako trzecią wydaliśmy w 2006 r. wyjątkową ciekawostkę, z dworem w Woronicy, znanym z książki pierwszej *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza. Archiwalną fotografię wypożyczyliśmy do druku od właścicieli dworu w Krzesku-Majątku.

Większym zainteresowaniem cieszą się pocztówki o historii Wojska Polskiego drukowane ze zdjęć archiwalnych pochodzących

⁴⁵ Jan Buczyło, „*Ecce homo*”. *Głowa Chrystusa*, MRS/E/S/366.

⁴⁶ <https://terespol.net/jan-buczylo-wspomnienie-artysty-z-samowicz/> [dostęp: 4.10.2019].

⁴⁷ http://mazowsze.hist.pl/33/Szkice_Podlaskie/704/2005/24764/ [dostęp: 3.10.2019].

prawie wyłącznie ze zbiorów prywatnych. Właścicielami tych fotografii są weterani wojenni, ich rodziny rozproszone po całym świecie, a także zaprzyjaźnieni muzealnicy. Przykładem jest pan Krzysztof Bąkała z Muzeum Niepodległości w Warszawie, który wspomógł nas w wydaniu pocztówki z rtm. Witoldem Pileckim⁴⁸ i udostępnił fotografię ze zbiorów rodzinnych⁴⁹. Zdarzają się propozycje przekazania do zbiorów muzeum archiwalnych zdjęć, pod warunkiem ich wydania przez klub w formie pocztówek. Dzięki tym drobnym wydawnictwom mamy większe możliwości dokładnego opracowania własnych archiwaliów w muzeum⁵⁰.

Przy okazji warto wspomnieć, że dzięki emisji pocztówki z Kasztanką Józefa Piłsudskiego⁵¹ przyczyniliśmy się do odzyskania skradzionego dzieła. Prawowici właściciele odzyskali swoją własność⁵².

Więcej informacji na temat współpracy SKK z muzeum Czytelnik znajdzie w naszych wydawnictwach⁵³. Opublikowane w nich są także notki bibliograficzne o kolekcjonerstwie regionu w szerszym ujęciu. Część wystąpień prelegentów zarejestrowałem w formie nagrań⁵⁴.

⁴⁸ Cykl *Jednostki Wojska Polskiego 1918–1939. Baranowicze. 26 Pułk Ułanów* 2004, nr 75.

⁴⁹ Cykl *Jednostki Wojska Polskiego 1918–1939. Warszawa. 21 Pułk Piechoty* 2006, nr 161.

⁵⁰ Przykładami są fotografie: MRS/F/1345 dokładnie opisana dzięki wydaniu pocztówki z cyklu *Wojsko Polskie 1914–1939. Dywizja Podlaska*, 2016, nr 152; MRS/F/3267 podobnie opracowana dzięki wydaniu w formie pocztówki w cyklu *Wojsko Polskie 1914–1939. Lotnicze Przysposobienie Wojskowe* 2018, nr 178.

⁵¹ W. Kossak, *Kasztanka Marszałka*, Pocztówka Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów i Towarzystwa Przyjaciół Mińska Mazowieckiego, Siedlce 2003.

⁵² J. Zieliński, *Pocztówka z „Kasztanką”*, [w:] *Kalendarz Kolekcjonera 2009. Ogólnopolski Terminarz Imprez*, Bielsko-Biała b.r.w., s. 31–33.

⁵³ S. Kordaczuk, *5 lat Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów: styczeń 1995 – styczeń 2000*, Siedlce 2000; Idem, *10 lat Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów 1995–2004*, Siedlce 2004; Idem, *20 lat Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów*, Siedlce 2014.

⁵⁴ Wykład Bogusława Perzyka, *Granaty ręczne i karabinowe Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, Siedlce 9.06.1996, kasetą 1; Wiesława Słupczyńskiego, kasetą 154; Włodzimierza Soszyńskiego, kasetą 205, 487; Stanisława Czajki, kasetą 230; Tadeusza Bohatyrewicza, kasetą 243; Piotra Zarzyckiego, kasetą 289; Wiesława Budzyńskiego, kasetą 321; Marka Sosenki, kasetą 389; Artura Pietrzaka, kasetą 405; Grzegorza Welika, kasetą 422; Wojciecha Troszkiewicza, kasetą 422; Jerzego Wiesława Hęciaka, kasetą 422, 423; Marka Wojdy, kasetą 423; Zygmunta Stańczuka, kasetą 423, 459; Jerzego Izdebskiego, kasetą 459; Mariana Wiśniewolskiego, kasetą 459; Andrzeja

PUBLIKACJE

Nie mamy problemów ze sprzedażą wydawnictw o tematyce bliskiej mieszkańcom miasta i z materiałami pochodzącymi z ich prywatnych zbiorów. Często materiał ilustracyjny stanowią ich pamiątki rodzinne. Takie książki nawet wznawialiśmy na prośby siedlczan⁵⁵. Podobna sytuacja jest z publikowaną tematyką nieco szerszą⁵⁶. Lokalne sprawy są chętnie śledzone.

Zauważyliśmy szczególne nasilenie zainteresowania sprawami lokalnymi po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Do muzeum przychodziły ambitniejsze dzieci, poszukujące wyjątkowych materiałów do zadanych prac domowych i referatów. Z entuzjazmem kopiowały informacje nie tylko o obiektach architektonicznych, ale i o ludziach, sąsiadach znanych z opowieści rodziców czy dziadków. Szczególnym powodzeniem cieszyła się książka o Oddziale Partyzanckim „Zenona”⁵⁷. Zdarzały się przypadki, że jedna osoba kupowała kilkanaście egzemplarzy. Dlatego po roku zamówiliśmy dodruk. Biogramy sąsiadów są chętnie czytane. Znajomi kilkakrotnie przyznawali się, że moje książki, będące zbiorami biogramów po 100 osób w każdej, czytali jednym tchem, do ich skończenia rano⁵⁸.

Współpraca z prywatnymi osobami nie tylko dostarcza materiałów do publikacji. Proces przebiega też odwrotnie, również

Wróbla, kasetka 487; Mariana Poznańskiego, kasetka 487; Agnieszki Martyniuk-Drobysz, kasetka 487; Pawła Chodowskiego, kasetka 532; Wojciecha Boczkowskiego, kasetka 559; Macieja Prószyńskiego, kasetka 571, 572, 573; Jarosława Gołębiowskiego, kasetka 591, 593; Stanisława Ledóchowskiego, kasetka 594; Janusza Masłowskiego, kasetka 698; Krzysztofa Goławskiego, kasetka 713; Tadeusza Sobieszcza, kasetka 727.

⁵⁵ S. Kordaczuk, *Pejzaż Siedlec z „Jackiem” w tle*, Siedlce 2006, 2007, 2014.

⁵⁶ Idem, *Album Siedlecki. Historia miasta i okolic z prywatnych archiwów*, Siedlce 2017; Idem, *Ciekawość minionych lat. Historia Siedlec i okolic z rodzinnych szuflad*, Siedlce 2018.

⁵⁷ Idem, *Podlaskim szlakiem Oddziału Partyzanckiego „Zenona”*, Siedlce 2007.

⁵⁸ Idem, *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni*, Siedlce 1997; Idem, *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni. Część druga*, Siedlce 1998; Idem, *100 spotkań z historią. Żołnierze Września*, Siedlce 1999; Idem, *100 spotkań z historią. Dziewczyny tamtych dni*, Siedlce 2000; Idem, *100 spotkań z historią. Za drutami Europy*, Siedlce 2001; Idem, *Cegiełki historii Polski. Opowieści wojenne z Podlasia i Mazowsza*, Siedlce 2005 [z dodrukiem].

z dobrym skutkiem. Na przykład podczas niedawnego wernisażu wystawy⁵⁹ podszedł do mnie, po oficjalnej części uroczystości, Marek Zychowiecki, wnuk siedleckiego fotografa Witalisa Ciołek-Siekierki. Wspominając mój artykuł o historii fotografii w Siedlcach⁶⁰, zaproponował przekazanie do muzeum kopiarzki do zdjęć stykowych z pracowni dziadka, co stało się faktem 23 września 2019 r.

Kontynuując temat fotografii przypominam sobie uroczystość promocji albumu o fotografie Adolfe Ganiewskim (Gancwołu)⁶¹. Jego adoptowany wnuk, Jan Galinowski, przekazał nam jedyne pamiątki po swoim dziadku, publikacje z jego domowej biblioteki. Do takiego gestu skłoniła ofiarodawcę lektura książki o dziadku fotografie.

Inny przekaz ma swój początek w nawiązaniu współpracy z pewną siedlecką rodziną, po wizycie ich krewnego z zagranicy. Otóż 1 września 1997 r. odwiedził mnie Zbigniew Dziakoński, który dowiedział się, że nagrywam wspomnienia weteranów wojennych. Opowiedział mi swoją fascynującą historię⁶² i następnie zapoznał ze swymi krewnymi. Historia ich rodu wiąże się z dziejami Mordów i Siedlec. Prawie dwudziestoletnia znajomość zaowocowała zakupem kilku⁶³ i przekazem kilkuset przedmiotów⁶⁴, w tym około 350 szklanych negatywów autorstwa Waleriana Zajtza⁶⁵, będących obecnie w konserwacji. Część została potłuczona w pożarze budynku, dlatego trudno określić ich liczbę przed zakończeniem konserwacji. Po ich zreprodukowaniu spodziewamy się dokonać wielu ciekawych odkryć.

⁵⁹ Otwarcie 20 września 2019 r. wystawy „Barbara Rękawek. Malarstwo – życie moje” w Muzeum Regionalnym w Siedlcach.

⁶⁰ S. Kordaczuk, *Fotografowie działający w Siedlcach w latach 1866–1945*, „Niepodległość i Pamięć” 2016, nr 2, s. 43–92.

⁶¹ Idem, *Siedlecki fotograf Adolf Ganiewski (Gancwoł) 1870–1942*, Siedlce 2009.

⁶² Idem, *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni. Część ...*, s. 81.

⁶³ MRS/H/1107-1111.

⁶⁴ MRS/H/1114-1412, 3155-3162, MRS/H/S/1526-1700 [pamiątki rodzinne, przedmioty użytku codziennego, zabawki, ubrania, w tym bardzo rzadka bielizna].

⁶⁵ MRS/F/S/2120.

Inne korzyści muzeum to zarabianie na sprzedaży m.in. katalogów pocztówek wydawanych przez Siedlecki Klub Kolekcjonerów⁶⁶.

SUKCESY

Najbardziej cenimy konkurs wojewódzki Mazowieckie Zdarzenia Muzealne „Wierzba”. Na trzynastej edycji byliśmy dziesięciokrotnie jego laureatami. Z czego niżej podpisany był autorem połowy tych sukcesów⁶⁷. Co prawda nie zajęliśmy jeszcze pierwszego miejsca, ale dwukrotnie otrzymaliśmy drugą nagrodę. Po raz pierwszy była przyznana za wystawę Wandy Książopolskiej „Modlitwy domowe i polne. Znaki ludowej religijności. Podlasie i Mazowsze XIX, XX wiek”. Drugą otrzymaliśmy za cykl trwających kilka miesięcy przedsięwzięć „Historia łączy pokolenia” w kategorii „Najlepsza impreza, pokaz, ekspozycja w plenerze – zorganizowana poza terenem muzeum”. Sławomir Kordaczuk razem z Tadeuszem Sobieszczakiem ps. Dudek przedstawił cykl prezentacji o historii Oddziału Partyzanckiego „Zenona” 34 Pułku Piechoty Armii Krajowej w szkołach, domach kultury i bibliotekach na terenie województw: mazowieckiego i lubelskiego.

Otrzymaliśmy wyróżnienie Europejskich Dni Dziedzictwa, edycji z 2018 r. „Niepodległa dla wszystkich”⁶⁸. Realizowaliśmy program EDD wspólnie z Siedleckim Klubem Kolekcjonerów.

Niewątpliwie do naszych sukcesów należy zaliczyć publikacje wydane przez Muzeum Regionalne w Siedlcach⁶⁹. W znacznej

⁶⁶ S. Kordaczuk, *Jednostki Wojska Polskiego 1918–1939. Katalog pocztówek Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów*, Siedlce 2009; Idem, *Wojsko Polskie 1914–1939. Katalog pocztówek Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów*, Siedlce 2018.

⁶⁷ *Konkurs Mazowieckie Zdarzenia Muzealne „Wierzba” 2007–2016*, red. P. Cukrowski, K. Grzegorzka, S. Ignaczak, A. Kuźmińska, L. Marchlewski, D. Wojda, Warszawa 2016, s. 49, 51, 53, 56, 58, 61, 62, ⁶⁸ 104, 119, 125; <https://www.mazovia.pl/konkursy--szkolenia/konkurs-mazowieckie-zdarzenie-muzealne--wierzba/art,8,laureaci-xi-edycji-wierzby-wyilonieni.html> [dostęp: 30.09.2019]; Ostatnie wyróżnienia w kategorii Niepodległa i Wydawnictwa otrzymaliśmy podczas uroczystości 30.09.2019 w Centrum Sztuki Współczesnej „Elektrownia” w Radomiu.

⁶⁸ <https://edd.nid.pl/aktualnosci/8637-2> [dostęp: 30.09.2019].

⁶⁹ Ważniejsze podane są w wykazie: A. Świerczewska, *Wybrane publikacje wydane przez muzeum*, [w:] *Muzeum Regionalne w Siedlcach*, red. S. Kordaczuk, Siedlce 2018, s. 240–242.

mierze powstały z udziałem prywatnych osób, także jako pokłosie konferencji naukowych, czyli z udziałem środowisk naukowych. Podobne informacje zawierają wydawnictwa o naszej placówce i działalności merytorycznej⁷⁰.

Najcenniejszym darem są jednak ludzie, grupa przyjaciół wspomagających działalność naszej placówki. Pozyskanie ich przychylności trwało latami. Najczęstsze i najpewniejsze są oczywiście osobiste przyjaźnie, trwające od lat. Pozyskiwaniu ich przychylności sprzyja praca z nieudawaną pasją, bez próby oszukania publiki. Nie wolno zawieść czyjegoś zaufania np. oddając właścicielowi uszkodzony przedmiot, uprzednio wypożyczony na wystawę. Potrzebna jest wiedza o prywatnym kolekcjonerstwie i wyrażenie należnego szacunku dla czyjegoś wysiłku w gromadzeniu użytecznych dla muzeum przedmiotów.

Nie można też żałować papieru. Zwykła kartka formatu A-4 ma magiczną moc. Konkursy z nagrodami wygrywają tylko nieliczni, ale wręczenie dyplomu, czy podziękowania za udział, jest pamiątką godną pochwalenia się przed rodzicami i znajomymi. O tym przekonałem się pewnego razu idąc ulicą Piłsudskiego w Siedlcach. Z naprzeciwka szła starsza pani z dwiema dziewczynkami. Wskazując na siedzibę naszego muzeum powiedziała do jednej z nich: – Tutaj twoja mama dostała dyplom!

---

⁷⁰ Eadaem, ibidem, s. 243–245.

Fot. 1. Walenty Florysiak (1898–2004), walczył na trzech wojnach.
Fot. S. Kordaczuk, 1997 r.

Fot. 2 .Kazimierz Sulej (1914–2018), ostatni żołnierz Września w regionie. Fot. S. Kordaczuk, 2017 r.

Fot. 3. Żołnierze Oddziału Partyzanckiego „Zenona” 34 pp AK. Od lewej: Kazimierz Wojtkiewicz ps. Wysoki (ostatni żyjący uczestnik Akcji V-2), Kazimierz Biernacki ps. Jastrząb, Tadeusz Sobieszczak ps. Dudek (ostatni żyjący w Siedlcach walczący z bronią w rękę w czasie II wojny światowej). Fot. S. Kordaczuk, 1998 r.

Fot. 4. Szczątki rakiety V-2, która wybuchła nad potokiem Szysia koło wsi Krupice. Fragment wystawy „Podlaskie ślady broni V-1 i V-2. Tak się zaczęła droga w Kosmos” w Muzeum Regionalnym w Siedlcach. Fot. S. Kordaczuk, 2014 r.

Fot. 5. Szczątki rakiet V-2 wybuchających w okolicach Sarnak rozłożone na schemacie broni w formacie 1:1, narysowanym przez autora na chodniku przed Muzeum Regionalnym w Siedlcach. Fot. A. Ruciński, 1995 r.

Fot. 6. Dni Niepodległej w Muzeum Regionalnym w Siedlcach. Koncert dzieci z Zespołu Szkół w Zagoździu, z udziałem rekonstruktorów. Stoją od lewej: Jan Stanisław Gołębiowski, Konrad Osypiński, Piotr Krasnodębski i Jarosław Gołębiowski. Fot. S. Kordaczuk, 11.11.2018 r.

Fot. 7. Dni Niepodległej. Adam Derewicz ze Stowarzyszenia Lubelska Grupa Rekonstrukcji Historycznych „Front” z Lublina z zabytkowym motocyklem. Fot. S. Kordaczuk, 11.11.2018 r.

Fot. 8. Dni Niepodległej. Koncert w Szkole Podstawowej im. Kawalerów Orderu Uśmiechu w Grali-Dąbrowiźnie. Fot. S. Kordaczuk, 11.11.2017 r.

Fot. 9. Autor stoi z Janem Buczyło, który przekazał tę rzeźbę do zbiorów Muzeum Regionalnego w Siedlcach. Fot. K. Jaskółka, Samowicze, 2017 r.

Fot. 10. Uczestnicy 64. wycieczki Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów zwiedzają Muzeum Ziemiaństwa w Dąbrowie. Fot. S. Kordaczuk, 2016 r.

Fot. 11. Statuetki nagród uzyskanych w kilku edycjach konkursu wojewódzkiego Mazowieckie Zdarzenia Muzealne „Wierzbę”. Fot. S. Kordaczuk, 2019 r.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania i artykuły

- Drzemczewski J., *Ostatni transatlantyk „Stefan Batory”*, Gdynia b. r. w.
- Grudzień J., *Wyprawa po Wunderwaffe*, „Echo Podlasia” 1995, nr 37, s. 8–9.
- Janicz I., *Wielki odlot*, „Żołnierz Polski” 1996, nr 2, s. 7–9.
- Kordaczuk S., *Jednostki Wojska Polskiego 1918–1939. Katalog pocztówek Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów*, Siedlce 2009.
- Kordaczuk S., *Kolekcje jako forma pamięci zbiorowej. Szczątki broni „V” w instytucjach i zbiorach prywatnych w Polsce. Praca dyplomowa. Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*, Siedlce 2004.
- Kordaczuk S., *Siedlecka księga chwały 1914–1944. Mieszkańcy regionu w walce o wolność i niepodległość*, Siedlce 2018.
- Kordaczuk S., *Spod znaku orła 1830–1945. Katalog pierwszej z cyklu wystawy o dziejach oręża i walk o wolność na Podlasiu*, Siedlce 1994.
- Kordaczuk S., *Spod znaku orła. Armia Krajowa*, Siedlce 1996.
- Kordaczuk S., *Spod znaku orła. Czas walki, czas nadziei*, Siedlce 1997.
- Kordaczuk S., *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni*, Siedlce 1997.
- Kordaczuk S., *100 spotkań z historią. Chłopcy tamtych dni. Część druga*, Siedlce 1998.
- Kordaczuk S., Słupczyński W., *9 Pułk Artylerii Lekkiej (Dęblin-Zajezerze, Biała Podlaska, Bereza Kartuska, Siedlce)*, Siedlce 2012.
- *Muzeum Regionalne w Siedlcach*, red. S. Kordaczuk, Siedlce 2018.
- (red.), *Prelekcja multimedialna na temat broni V*, „Przegląd Siemiatycki. Biuletyn Informacyjny Siemiatyckiego Ośrodka Kultury” 2009, nr 9/13, s. 4.
- Rackmann J., *Z podlaskich piasków na morza świata*, Siedlecki Klub Kolekcjonerów, Siedlce 2003.
- Szumowski B., *Wybuchowa kolekcja*, „Życie Siedleckie” 2009, nr 29, s. 8.
- Zaczyńska M., *Chłopcy z tamtych dni*, „Tygodnik Siedlecki” 1998, nr 43, s. 16.
- Zieliński J., *Pocztówka z „Kasztanką”*, [w:] *Kalendarz Kolekcjonera 2009. Ogólnopolski Terminarz Imprez*, Bielsko-Biała b.r.w., s. 31–33.

Netografia

- <https://www.mazovia.pl/konkursy--szkolenia/konkurs-mazowieckie-z-darzenie-muzealne--wierzba/art,8,laureaci-xi-edycji-wierzby-wyilonieni.html> [dostęp: 30.09.2019].
- <https://niezalezna.pl/273973-takiej-wystawy-nigdy-w-polskim-muzealnictwie-nie-bylo> [dostęp: 1.10.2019].
- <https://www.fakt.pl/pieniadze/finanse/polskie-nowoczesne-muzeum-technologiczna-rewolucja/1rcxh7m> [dostęp: 1.10.2019].
- http://mazowsze.hist.pl/33/Szkice_Podlaskie/704/2005/24764/ [dostęp: 3.10.2019].

BIOGRAM

Sławomir Kordaczuk – absolwent Liceum Ogólnokształcącego w Janowie Podlaskim, Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach i Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Obecnie p.o. Dyrektora Muzeum Regionalnego w Siedlcach, wiceprezes-skarbnik Oddziału PTTK „Podlasie”, prezes Siedleckiego Klubu Kolekcjonerów, członek Zarządu Siedleckiego Towarzystwa Naukowego i kapituł nagród: Ludomira Benedyktowicza, Złotego Jacka i Zasłużony dla Ziemi Łosickiej. Autor książek o historii regionu.

DR JANUSZ GMITRUK

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego

DZIEDZICTWO POKOLEŃ DLA PRZYSZŁOŚCI
— HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ

HERITAGE OF GENERATIONS FOR THE FUTURE
— PAST AND PRESENT

Słowa kluczowe:

historia i tradycje ruchu ludowego, badania naukowe, popularyzacja, Zakład Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne

Streszczenie:

W tekście omówiona została geneza, okoliczności powołania, formy działalności oraz dotychczasowy dorobek trzech placówek kulturalno-naukowych kultywujących dzieje i tradycje wsi oraz chłopów, a także liczącego dziś blisko 125 lat istnienia politycznego ruchu ludowego w Polsce: Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego.

Keywords:

history and traditions of the peasant movement, scientific research, popularisation, Institute of History of Peasant Movement, Museum of Polish Peasant Movement, People's Scientific and Cultural Society

Summary:

The text discusses the origin, establishment, activities and achievements of three cultural and scientific institutions which cultivate the history and traditions of the countryside and peasants, as well as the 125 years old Polish peasant movement, namely: Institute of History of Peasant Movement, Museum of Polish Peasant Movement, People's Scientific and Cultural Society.

Zakład Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne to placówki o charakterze *stricte* ludowym, lecz działające autonomicznie wobec politycznych struktur organizacyjnych ruchu ludowego – są bezcenną skarbnicą wiedzy o jego dziejach i tradycjach, a także o miejscu i znaczeniu chłopów-ludowców w najnowszych dziejach Polski.

Instytucje te – prowadząc działalność w ścisłej współpracy i wzajemnie uzupełniając swą aktywność na różnych płaszczyznach – są źródłami i krzewicielami pamięci historycznej o przeszłości, jakiej nie posiada żadna z innych istniejących dziś partii politycznych, podobnie jak żadna z nich nie posiada, tak jak ruch polski ludowy, długotrwałej przeszłości i tradycji. Od wielu lat, odgrywając znaczącą rolę w gromadzeniu dokumentów i pamiątek historycznych, ich popularyzacji i kultywowaniu dziejów wsi oraz polskiego ruchu ludowego, Zakład Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne przekazują ludowe dziedzictwo pokoleń dla przyszłości.

***

Na przełomie XIX i XX wieku, gdy w Europie powstawały partie polityczne o masowym charakterze, na ziemiach polskich pod zaborami ukształtował się ruch ludowy. Stał się on politycznym reprezentantem klasy do tej pory milczącej – polskich chłopów, którzy przez wieki byli jedynie przedmiotem w dziejach, za nich decydowali inni. Stworzył możliwość organizacyjnego ujęcia szerokich rzesz ludności wiejskiej, mobilizując je do pracy dla siebie i przyszłej Polski. Jego dotychczasowa blisko 125-letnia, zorganizowana działalność dowodzi, iż ruch ten stanowił ważną część składową procesu historycznego.

Był jednym z trzech wielkich nurtów politycznych – obok narodowego i socjalistycznego (nieposiadających dziś politycznych wpływów) – które wywarły największy wpływ na losy narodu i państwa w XX wieku.

Polski ruch ludowy jest swoistym fenomenem historycznej ciągłości. Aktywność polityczna ludowców w minionym czasie ogniskowała się w około 50 partiach politycznych. Ruch ludowy to jednak nie tylko partie polityczne, ale także wiele organizacji społeczno-gospodarczych i kulturalno-oświatowych, które orientowały się w swych założeniach programowych na system wartości reprezentowany przez ludowców. Do organizacji tych należały: organizacje młodzieży wiejskiej, kółka rolnicze, straże ogniowe, chóry, amatorskie zespoły artystyczne i teatry ludowe, uniwersytety ludowe, szkolnictwo rolnicze i wiele innych. W sumie było to ponad 100 różnych organizacji.

W czasie blisko 125-letniej działalności polski ruch ludowy zawsze manifestował swój narodowy charakter, odwoływał się do tradycji niepodległościowych, demokratycznych i chrześcijańskich. Prowadząc szeroką działalność organizacyjną, partie ludowe w znacznym stopniu przyczyniły się do wzrostu świadomości narodowej, społecznej i politycznej mieszkańców wsi.

W myśl poglądu wyrażonego przez jednego z wybitnych polskich humanistów, prof. Stefana Kieniewicza, że „Każdy ruch społeczny, który nie dba o silne osadzenie swej drogi w tradycji, gubi swój dorobek ideowy i w konsekwencji traci atut w walce o przyszłość” – ludowcy zawsze wiele uwagi i wysiłków poświęcali upamiętnianiu i kultywowaniu własnych tradycji i przeszłości. Jednym z ważnych tego powodów – oprócz naturalnej potrzeby poznania i zrozumienia własnych „korzeni” – było konsekwentne przywłaszczanie, pomniejszanie czy wręcz pomijanie roli i znaczenia wsi, chłopów, politycznego ruchu ludowego oraz zasług jego przywódców przez inne, będące u władzy, opcje polityczne.

Tendencja ta była wyraźna w okresie międzywojennym, w latach PRL i nadal jest obecna w ostatnim 30-leciu po transformacji polityczno-ustrojowej.

***

Sanacja w latach II RP umniejszała rolę chłopów i ruchu ludowego oraz Wincentego Witosa – premiera Rządu Obrony Narodowej w wojnie polsko-radzieckiej 1920 roku. Po 1944/1945 roku do fałszowania historii przystąpili komuniści. Likwidując demokratyczne i niezależne struktury organizacyjne ludowców, służby bezpieczeństwa planowo konfiskowały lub wręcz fizycznie niszczyły dokumentację zarówno konspiracyjnej działalności ruchu ludowego i Batalionów Chłopskich, jak i wytworzoną w latach 1945–1947 przez Polskie Stronnictwo Ludowe i Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” itd.

W systemie komunistycznym – przez kolejne półwiecze jego panowania w Polsce – przeszłość historyczna mogła być poznawana wyłącznie przez pryzmat marksizmu i zgodnie z interesami politycznymi partii rządzącej – Polskiej Partii Robotniczej, a potem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stąd w dziedzinie poznania historycznego toczyła się nieustanna walka wypowiedziana niezależnej myśli ludowców i historycznej prawdzie o ich dokonaniach. Walka ta prowadzona była bezwzględnie poprzez swoistą politykę personalną w środowiskach naukowych wyższych uczelni, osławioną cenzurę – we wszelkich publikacjach narzucającą według własnego doboru tematy, fakty i ich interpretację.

Oto zaś kilka najbardziej charakterystycznych przykładów z lat III Rzeczypospolitej:

Na początku lat dziewięćdziesiątych solidarnościowe kierownictwo Ministerstwa Obrony Narodowej podjęło decyzję o „odkomunizowaniu” na Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie tablic upamiętniających czyn zbrojny polskiego

ruchu oporu i żołnierzy Wojska Polskiego na frontach II wojny światowej. W ramach tej akcji – bez konsultacji z szerszym gronem historyków – usunięto tablicę o treści: „WOJDA 30 XII 1942 – ZABORECZNO 1 II 1943” i zastąpiono ją małą mówiącą tablicą: „ZAMOJSZCZYŻNA 30 XII 1942 – 5 II 1943”. Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie, który winien być panteonem chwały oręża polskiego, stał się w ten sposób przedmiotem manipulacji politycznych. Poprzez zmianę treści tablic pominięto i umniejszono wkład chłopów, BCh i ruchu ludowego w polski wysiłek zbrojny lat wojny i okupacji.

Inna sprawa: W związku z doniosłą uroczystością sprowadzenia do Polski prochów Stanisława Mikołajczyka na łamach prasy różnej proveniencji zaczęły pojawiać się artykuły i wypowiedzi bezwzględnie dyskredytujące jego osobę i zasługi dla Polski i Polaków. Choć prawdą jest, że Mikołajczyk miał wielu politycznych przeciwników, a nawet zagorzałych wrogów i przez ponad pół wieku propaganda PRL-owska planowo wpajała polskiemu społeczeństwu fałszywy obraz ruchu ludowego, PSL i jego przywódcy, to dziś oczekiwać by można uczciwego, obiektywnego i wyważonego jej osądu. Niestety te negatywne oceny nadal żywe są wśród zwolenników i kontynuatorów jego ówczesnych przeciwników z innych kręgów i nurtów politycznych. A media, które je powtarzają zmonopolizowane są przez osoby, dla których historia opozycji antykomunistycznej w Polsce zaczęła się w roku 1968, a także przez tych, dla których jedynym wzorcem i ideałem jest Marszałek Józef Piłsudski i sanacyjni twórcy Berezny Kartuskiej.

Informacje dotyczące przeszłości ruchu ludowego nadal traktowane są dość marginalnie w szkolnych podręcznikach, mediach itd. Wynika to w dużej mierze z powodów politycznych i wyraźnej obawy dziennikarzy i publicystów przed podejmowaniem „gorszych” wiejskich tematów. Spektakularna też jest tendencyjność i nieprzychylność wypowiedzi i ocen na temat polskiej

wsi i jej mieszkańców, prezentowanych w mediach zarówno przy tematach historycznych (np. publikacje Jana Tomasza Grossa), jak i w sprawach aktualnych.

W społeczeństwo polskie, w swej przeważającej masie wywodzące się ze wsi i w którym nadal znaczną część stanowią mieszkańcy wsi, wpojono niechęć, lekceważenie, a nawet pogardę dla „zacofanej” wsi i rolnictwa. Sanacja odsyłała chłopów „do widel i gnoju”, zaś komuniści przez lata budowali i umacniali syndrom konfliktu – niechęci „MIASTO – WIEŚ”. Jednym ze smutnych dowodów na to była niemożność znalezienia i formalnego załatwienia przez blisko 20 lat lokalizacji w Warszawie dla pomnika poświęconego pamięci bohaterskich żołnierzy Batalionów Chłopskich i mieszkańców polskiej wsi w latach okupacji.

Wytworzone przez lata stereotypy negatywnego postrzegania, niedoceniań i pomijania spraw wsi i jej mieszkańców, które wciąż są umacniane w społeczeństwie polskim przez niektóre siły polityczne, przekładają się na polityczną reprezentację wsi i rolnictwa – Polskie Stronnictwo Ludowe.

***

Mając w tym względzie niezbyt dobre doświadczenia z okresu międzywojennego i rozumiejąc nowe zagrożenia, aby im przeciwdziałać, ludowcy już 5 września 1945 roku na jednym z pierwszych posiedzeń władz naczelnych Polskiego Stronnictwa Ludowego w strukturze Naczelnego Komitetu Wykonawczego powołali wydział Historia ruchu ludowego w konspiracji – powierzając jego kierownictwo Józefowi Niećce. W roku 1948 przy NKW PSL utworzony został Wydział Historyczny. Rok później podobna instytucja powstała także przy naczelnych władzach Stronnictwa Ludowego (lubelskiego). Ich zadaniem było zbieranie i gromadzenie materiałów archiwalnych, które umożliwiłyby zabezpieczenie dokumentacji historycznej i prace badawcze nad dziejami polskiego

ruchu ludowego oraz ich popularyzację jako przeciwwagę dla antyludowcowej propagandy komunistów.

W skład komisji historycznych wchodziłi zasłużeni działacze ruchu ludowego: Maria Maniakówna, Maria Szczawińska, Józef Bińczak, Józef Ciota, Aleksander Bogusławski i inni, którzy docierając do znanych ludowców z lat międzywojennych, do bibliotek i prywatnych zbiorów. Dzięki ich zaangażowaniu zgromadzono wiele rozproszonych po kraju materiałów i dokumentów. Z ich inspiracji wielu ludowców przystąpiło do pisania wspomnień i relacji. Okazało się przy tym, że wielu spośród działaczy przechowało w latach wojny cenne materiały archiwalne, książki, pisma ludowe, sztandary i fotografie. Podstawowym zadaniem stało się zabezpieczenie istniejących zbiorów aktowych i książek. W krótkim czasie udało się zgromadzić je w takiej ilości, że można było utworzyć archiwum i bibliotekę.

Zaaprobowana po zjednoczeniu obu stronnictw przez władze NK ZSL działalność Komisji Historycznej nie trwała jednak długo. Po roku 1950 z przyczyn oczywistych uległa zahamowaniu. Można było ją wznowić dopiero w czasie „odwilży” popaździernikowej 1956 roku¹.

ZAKŁAD HISTORII RUCHU LUDOWEGO

W połowie 1957 roku przy NK ZSL powołano Komisję Historyczną Ruchu Ludowego. Jej zadaniem była m. in. opieka nad zbiorami materiałów źródłowych i troska o rozwój badań naukowych nad dziejami ruchu ludowego. Komisji przewodniczył wiceprezes NK ZSL Czesław Wycech. Wkrótce zatrudniono czterech etatowych pracowników, mających zajmować się historią. Dzięki ich pracy oraz zaangażowaniu wielu działaczy w 1959

---

¹J. Gmitruk, D. Pasiak-Wąsik, *Rola Zakładu Historii Ruchu Ludowego w badaniach dziejów politycznego ruchu chłopskiego w Polsce*, [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2: *W podzielonej Europie*, komitet redakcyjny, Warszawa–Pułtusk 2007, s. 441–456.

roku ukazał się pierwszy numer „Roczników Dziejów Ruchu Ludowego” – periodyku naukowego, który nieprzerwanie, chociaż z różną częstotliwością, ukazuje się do dnia dzisiejszego. Przewodniczącymi kolegium redakcyjnego byli kolejno: Czesław Wycech, Jan Szkop, Stanisław Lato, Józef Ryszard Szaflik. Funkcję redaktorów pełnili: Józef Kukułka, Stanisław Lato, Zygmunt Hemmerling, Tadeusz Kisielewski, Janusz Gmitruk. Dotychczas ukazało się 36 numerów.

W styczniu 1960 roku decyzją Sekretariatu NK ZSL powołany został Zakład Historii Ruchu Ludowego. W pierwszych latach jego istnienia wielkim jego mecenasem i orędownikiem był późniejszy prezes Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego – Czesław Wycech.

Siedziby ZHRL mieściły się w Warszawie kolejno: początkowo przy ul. Bagatela 12, do roku 2006 w gmachu przy ul. Grzybowskiej 4, następnie przy ul. Kopernika 39/40, a ostatnio ul. Ciołka 15.

Kolejnymi kierownikami ZHRL byli: Wiktor Kordowicz, Józef Ryszard Szaflik (1963–1971), Zygmunt Hemmerling (1971–1972 i 1979–1983), Stanisław Lato (1972–1978), Tadeusz Kisielewski (1983–1988), Jan Jachymek (1988–1989), Janusz Gmitruk (od 1990)².

Od stycznia 1985 do 2001 roku działała Filia Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Krakowie, dla prowadzenia badań nad dziejami ruchu ludowego w Małopolsce. Placówką tą kierował Kazimierz Przyboś, a od 1990 roku Bolesław Dereń.

Od chwili powołania w 1960 roku Zakład Historii Ruchu Ludowego przez kolejne dziesięciolecia konsekwentnie realizował nakreślone w jego statucie zadania. Należą do nich: prowadzenie i inspirowanie badań naukowych nad przeszłością

---

² Z. Kaczyński, P. Popiel, A. Przybylska, *Kalendarium historii polskiego ruchu ludowego*, Warszawa 2008, s. 183.

i wielopłaszczyznową działalnością (programową, polityczną, społeczną, gospodarczą, oświatową, kulturalną itd.) szeroko pojętego ruchu ludowego i młodzieży wiejskiej oraz ich popularyzacja; gromadzenie i zabezpieczanie materiałów źródłowych do historii wsi, chłopów i ruchu ludowego oraz współkształtowanie i wzbogacanie tożsamości historycznej w bieżącej działalności ideowej i politycznej Stronnictwa. Celem działalności ZHRL było podtrzymanie i zachowanie w pamięci pokoleniowej ciągłości historycznej, ideowej i tradycyjnych wartości ruchu ludowego.

Dzięki zaangażowaniu i ofiarności pracowników Zakładu Historii Ruchu Ludowego i szerokich rzesz ludowców oraz planowym zakupom przez kolejne dziesięciolecia w archiwum i bibliotece zgromadzone zostały unikalne zbiory dotyczące dziejów politycznego, społecznego i organizacyjnego rozwoju polskich chłopów. Udało się także odtworzyć znaczną część dokumentacji ludowej konspiracji, Batalionów Chłopskich (w tym unikalną kolekcję prasy konspiracyjnej) i Polskiego Stronnictwa Ludowego Stanisława Mikołajczyka zagrabioną przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa w czasie rozbijania niezależnego ruchu ludowego. Zakład pozyskał także cenne i bogate zbiory archiwalne PSL na Uchodźstwie (zespoły prof. Stanisława Kota i Franciszka Wilka).

Przechowywane w Zakładzie Historii Ruchu Ludowego archiwalia, wydawnictwa książkowe oraz prasa ludowa stały się jedynym w Polsce najpełniejszym zespołem źródeł i opracowań historycznych (w tym prasy ludowej) na temat przeszłości ruchu ludowego oraz młodzieży wiejskiej od chwili jego powstania po dzień dzisiejszy. Jest to bezcenna skarbnica wiedzy o historii i tradycjach polskiego ruchu ludowego, jego miejscu i znaczeniu w najnowszych dziejach Polski – źródło pamięci historycznej o przeszłości politycznej ludowców.

Zasoby archiwalne, archiwum ikonograficzne i biblioteczne ZHRL są niezwykle cenne nie tylko ze względu na ich wartość dla badań historycznych nad dziejami najnowszymi Polski, ale posiadają także, trudną do oszacowania, ogromną wartość materialną bibliofilskich „białych kruków”, dokumentów, plakatów, ulotek itp. W ZHRL na bieżąco prowadzone jest opracowywanie archiwistyczne i naukowe posiadanych zasobów.

W ciągu minionych lat powstały setki prac naukowych, magisterskich i doktorskich, których podstawą źródłową były zasoby archiwalne i biblioteczne Zakładu. Dzięki działalności naukowej ZHRL, z jego inspiracji lub przy jego współpracy opublikowano wiele prac źródłowych, monograficznych i syntetycznych, popularyzatorskich, biograficznych i wspomnieniowych dotyczących historii ruchu ludowego. Ich autorami byli pracownicy Zakładu Historii Ruchu Ludowego oraz historycy i działacze ściśle współpracujący z tą placówką. Dzięki temu dorobkowi naukowemu i edytorskiemu – w który ogromne zasługi położyła także Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza – przeszłość polskiego ruchu ludowego nie poszła w zapomnienie i jest dziś ważną częścią najnowszej historii Polski³.

Pracownicy Zakładu Historii Ruchu Ludowego, członkowie jego Rady Naukowej oraz współpracujący z nim historycy z całego kraju w swych macierzystych uczelniach tworzyli seminaria oraz zakłady wsi i ruchu ludowego, zachęcając młodych adeptów nauki historycznej do prowadzenia badań nad tą problematyką – m.in.: w Uniwersytecie Warszawskim prof. dr hab. Józef Ryszard Szaflik, prof. dr hab. Zygmunt Hemmerling i prof. dr hab. Romuald Turkowski, UMCS w Lublinie – prof. dr hab.

³ J. Jachymek, *Dorobek historiografii polskiego ruchu ludowego*, [w:] *Dorobek polityczny i organizacyjny ruchu ludowego. Materiały ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego w 110-lecie działalności politycznej ruchu ludowego 26 października 2005 r. w Warszawie*, Warszawa 2005, s. 11–23.

Jan Jachymek, w Uniwersytecie Wrocławskim – prof. dr hab. Stanisław Dąbrowski, w Uniwersytecie Jagiellońskim – prof. dr hab. Antoni Podraza, w Uniwersytecie Łódzkim – prof. dr hab. Helena Brodowska, IH PAN – prof. dr hab. Andrzej Zakrzewski i inni.

Zakład Historii Ruchu Ludowego oraz redakcja jego periodyku naukowego – „Roczników Dziejów Ruchu Ludowego” w ciągu blisko 60 lat swojej działalności skupiały wokół siebie bardzo liczne grono współpracowników i przyjaciół. Byli wśród nich przedstawiciele różnych profesji, historycy, socjologowie, politolodzy, dziennikarze itd. – członkowie Stronnictwa i sympatycy ruchu ludowego. Co warto podkreślić, z ZHRL współpracowali ludowcy z różnych środowisk i historycznych organizacji ruchu ludowego – wicjarze i siewiarze, uczestnicy konspiracyjnego ruchu ludowego, żołnierze Batalionów Chłopskich, członkowie Polskiego Stronnictwa Ludowego z lat 1945–1947 i Stronnictwa Ludowego (lubelskiego), którzy żywo zainteresowani byli kultywowaniem ludowych tradycji i prawdy o przeszłości Polski – wbrew nieprzychylnym ludowcom tendencjom w oficjalnej historiografii.

Choć instytucjonalnie nie wszyscy z nich związani byli z ZHRL, a organizacyjnie – nie zawsze ze Stronnictwem (np. w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych tzw. niezależni ludowcy i późniejsi twórcy odrodzenia niezależnego ruchu ludowego w okresie transformacji ustrojowej) wielokrotnie inicjowali, pomagali i wspomagali działania Zakładu w zakresie przywracania w społeczeństwie polskim pamięci o wybitnych przywódcach polskich chłopów Wincentym Witosie, Stanisławie Mikołajczyku i propagowania wiedzy o przeszłości i dorobku ideowo-programowym ludowców, wspierając historyków w rzetelnej pracy badawczej.

Ludzie ci, zgodnie ze swymi poglądami, nie zawsze chcąc w jakikolwiek sposób wiązać się czy współpracować z uzależnionymi od komunistów strukturami ZSL, bez zahamowań współpracowali

z pracownikami Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Placówka ta – podobnie jak Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza – były miejscem gromadzącym przedstawicieli ludowców różnych środowisk. Organizowane przez Zakład sesje i konferencje naukowe oraz bardziej lub mniej oficjalne dyskusje były miejscem dla artykułowania niezależnej myśli ludowej, która z biegiem lat w coraz większy sposób wywierała naciski na oficjalnych funkcjonariuszy ZSL w kierunku przywrócenia ruchowi ludowemu w Polsce własnej tożsamości. Dokonało się to po roku 1989 przy znaczącym wkładzie Zakładu i jego dawniejszych oraz ówczesnych pracowników i współpracowników.

Dobra wieloletnia współpraca ZHRL z ludowcami różnych środowisk w dużej mierze wpływała z faktu, iż jego etatowymi pracownikami nigdy nie byli ludzie przypadkowi. Zawsze byli to fachowcy – historycy, archiwiści, bibliotekarze, ale jednocześnie osoby silnie związane ideowo z ruchem ludowym, znające i rozumiejące jego specyfikę, tradycje, historię oraz – co bardzo istotne – środowisko ludowców. Osoby te dzięki swej długoletniej pracy w Zakładzie Historii Ruchu Ludowego, własnej działalności w ruchu ludowym, nierzadko też pokoleniowym ludowcowym tradycjom rodzinnym były i są nadal znane i cennie wśród działaczy ruchu ludowego.

Zakład przez lata był swoistą kuźnią wybitnych postaci zarówno nauki, jak i Stronnictwa. Swoje kariery naukowe zaczynali i rozwijali tu: profesorowie Józef Ryszard Szaflik, Jan Jachymek, Zygmunt Hemmerling, Stanisław Lato, Andrzej Zakrzewski, Andrzej Wojtas, Tadeusz Kisielewski, Aleksander Łuczak, Kazimierz Przybysz i inni. Byli pracownicy ZHRL z ramienia PSL pełnili wysokie funkcje państwowe, m.in. prof. dr hab. Aleksander Łuczak – wicepremier rządu, prof. dr hab. Kazimierz Przybysz – wiceminister.

W Zakładzie Historii Ruchu Ludowego w roku 1989 zatrudnionych było etatowo 18 osób oraz na ryczałtach trzech

współpracowników. Po rozwiązaniu w listopadzie 1989 roku Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, powstaniu PSL-Odrodzenie, a potem, po Kongresie Jedności Ruchu Ludowego i powołaniu w maju 1990 roku Polskiego Stronnictwa Ludowego – pomimo reorganizacji i całkowitych zmian kadrowych w centrali Stronnictwa – ZHRL został zachowany w strukturze organizacyjnej Biura Naczelnego Komitetu Wykonawczego PSL, z liczbą siedmiu etatów. Kierownictwo Stronnictwa bowiem rozumiało wówczas i wysoko ceniło misję tej placówki, która wraz z transformacją polityczną w Polsce nie została zakończona. Zakład Historii Ruchu Ludowego był nadal jednym z wydziałów Naczelnego Komitetu Wykonawczego PSL.

Po roku 2002 nastąpiły zmiany organizacyjne. Placówka ta przejęta została przez Fundację Rozwoju i od tego czasu w jej strukturach funkcjonuje do dnia dzisiejszego.

Po transformacji polityczno-ustrojowej 1989 roku Zakład kontynuował swe zadania w zmienionych już warunkach politycznych, ale także przy rodzących się nowych zagrożeniach dla politycznej organizacji ruchu ludowego i jego tożsamości. W latach 90. różne, stare i nowe ugrupowania na polskiej scenie politycznej, poszukując dla siebie elektoratu w środowiskach wiejskich, stosowały i stosują nadal wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego podobne metody rozbijania, jak i w przeszłości, w tym także poprzez dyskredytację politycznego – obecnego i historycznego – dorobku ludowców.

Jednym z przejawów działalności ZHRL było inicjowanie we współpracy z różnymi instytucjami konkursów pamiętnikarskich.

Do roku 1989 ZHRL był współorganizatorem – razem z Ludową Spółdzielnią Wydawniczą, „Zielonym Sztandarem”, „Dziennikiem Ludowym” – blisko 20 konkursów pamiętnikarskich – m.in. „Chłopi w walce o niepodległość”, „Moja wieś podczas okupacji”, „Mój rok 1944/1945”, „Moje życie w Polsce Ludowej” – z których najlepsze prace opublikowane zostały

wówczas przez Ludową Spółdzielnię Wydawniczą, zaś pełne materiały pokonkursowe przechowywane są w Archiwum ZHRL.

W latach 90., dla uczczenia stulecia ruchu ludowego, ZHRL zorganizował dwa konkursy: „Prawda i Pamięć” – wspólnie z redakcją „Zielonego Sztandaru” i Ogólnopolskim Związkiem Żołnierzy Batalionów Chłopskich oraz „Pamiętniki nowego pokolenia chłopów polskich” – wspólnie z Instytutem Gospodarstwa Społecznego Szkoły Głównej Handlowej i Ludowym Towarzystwem Naukowo-Kulturalnym, pod patronatem Marszałka Senatu RP Adama Struzika. Plonem tego konkursu było przeszło 300 prac wydanych nakładem Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego w 15 tomach (łącznie 3 705 stron).

Wspólnie z ZG OZŻBCh Zakład Historii Ruchu Ludowego zorganizował także, począwszy od roku 1998, sześć konkursów dla młodzieży szkół podstawowych i ponadpodstawowych noszących imiona organizacji i wybitnych postaci ruchu ludowego. W Polsce szkół takich jest ponad 150. Zakład z wieloma z nich aktywnie współpracował, niosąc pomoc merytoryczną i przygotowując dokumentację dla powstających w tych szkołach Izb Pamięci Patrona.

W 70. rocznicę wybuchu II wojny światowej Ogólnopolski Związek Żołnierzy Batalionów Chłopskich oraz Zakład Historii Ruchu Ludowego-Fundacja Rozwoju w Warszawie ogłosiły pod patronatem Ministra Edukacji Narodowej ogólnopolski konkurs historyczny pod hasłem: „WOJENNE LOSY”. W konkursie wzięło udział ponad 800 uczniów z całej Polski. Jego uroczyste rozstrzygnięcie odbyło się 4 grudnia 2010 roku.

Innym konkursem, w przeprowadzeniu którego organizacyjnie uczestniczył ZHRL, był przygotowany i zrealizowany wspólnie z Towarzystwem Uniwersytetów Ludowych konkurs pamiętnikarski dla wychowanków oraz wykładowców uniwersytetów ludowych działających w Polsce, zarówno w okresie międzywojennym,

jak i po wojnie, aż do czasów obecnych. Był on zatytułowany „*Idealy Uniwersytetów Ludowych w moim życiu*”, a jego rozstrzygnięcie nastąpiło w grudniu 2001 roku.

Pracownicy ZHRL od wielu lat uczestniczą także w pracach jury corocznych edycji konkursu kronik i monografii organizowanych przez Komisję Historyczną Zarządu Głównego Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP.

Przez kilkanaście lat prowadzono w Zakładzie prace nad obszernym *Kalendarium historii polskiego ruchu ludowego*, uwieńczone wydaniem drukiem w roku 2008 nakładem Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Opracowany został przez pracowników ZHRL także nowy, uaktualniony „*Informator o zasobie archiwalnym i zbiorach bibliotecznych ZHRL*”, jednakże nadal pozostaje on w maszynopisie.

Pomimo poważnych trudności finansowych, lokalowych i drastycznie zmniejszonej kadry pracowniczej Zakład Historii Ruchu Ludowego nadal udostępnia swe zbiory zainteresowanym studentom i badaczom z całego kraju, a także z zagranicy.

MUZEUM HISTORII POLSKIEGO RUCHU LUDOWEGO

Wypadki sierpniowe 1980 roku spowodowały przełom w powojennych dziejach Polski. Rozpoczęty wówczas proces przemian objął swym zasięgiem także Zjednoczone Stronnictwo Ludowe. Ówczesna rzeczywistość rodziła krytykę jego mas członkowskich, która wraz ze wzrostem napięć społecznych stawała się coraz bardziej ostra. Szeregowi członkowie pozostawali w swoistej opozycji wobec tzw. góry Stronnictwa. Z chłopskim uporem bronili niezależności ideowej, trwając przy tradycjach Wincentego Witosa i Stanisława Mikołajczyka.

Niezadowolenie uzewnętrzniło się szczególnie w grudniu 1980 roku na VIII Kongresie ZSL. Przy współdziałaniu Stronnictwa 3 grudnia tegoż roku reaktywowano Związek

Młodzieży Wiejskiej. Po stanie wojennym z demokratycznych struktur z 1980 roku pozostał tylko Związek Młodzieży Wiejskiej, choć znajdował się on pod szczególną kontrolą i opieką PZPR. Mimo prób ograniczania roli ludowców z ZMW, organizacja ta przejawiała coraz większą tożsamość ideową, a jej członkowie identyfikowali się z przedwojennym ZMW RP „Wici” i z ruchem ludowym. W latach 80. Związek dla swoich potrzeb i obrony tożsamości rozwinął własną historiografię.

W szeregach Stronnictwa także coraz mocniej budziła się potrzeba odzyskania własnej tożsamości politycznej. Coraz większą presję na władze centralne wywierały struktury terenowe ZSL, które najwcześniej wyzwoliły się spod wpływu PZPR. W latach 80. następował proces odbudowy historycznej i ideologicznej ruchu ludowego. Przejawiał się w działalności organizacyjnej Stronnictwa, w samodzielnych inicjatywach społecznych i politycznych, w pielęgnowaniu tradycji ruchu ludowego, inicjowaniu nadawania szkołom i ulicom imion wybitnych działaczy ruchu ludowego, w przywracaniu społeczeństwu wiedzy o wartościach ruchu ludowego i jego przywódcach. Do głosu w Stronnictwie dochodziły w coraz większym stopniu siły wewnętrzne czerpiące energię do działania i wzorce z doświadczeń historycznych ruchu ludowego.

***

W Zakładzie Historii Ruchu Ludowego przy Naczelnym Komitecie ZSL obok archiwaliów i zbiorów bibliotecznych przechowywano także wiele pamiątek o wartości muzealnej. Gromadzono je również w izbach pamięci i archiwach wojewódzkich komitetów ZSL. Były to sztandary, pieczęcie, fotografie, dokumenty, prasa, afisze, plakaty itp. Nie było tam jednak na ogół odpowiednich warunków do ich konserwacji, a także ekspozycji. Pamiątki z dziejów wsi i ruchu ludowego

gromadziły także niektóre państwowe i społeczne muzea regionalne, w tym zasłużona placówka Muzeum Wincentego Witosa w Wierzchosławicach.

Formalnie Muzeum to powołano do życia – głównie dzięki zabiegom krakowskiego środowiska tzw. Konfederatów krakowskich ze Stanisławem Mierzwą na czele – 27 grudnia 1971 roku uchwałą Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie. Placówka początkowo podlegała merytorycznie Muzeum Etnograficznemu w Krakowie i Muzeum Historycznemu m. Krakowa, po reformie administracyjnej w 1975 roku włączono ją jako jeden z oddziałów w struktury Muzeum Okręgowego w Tarnowie⁴. Przez pierwsze pięć lat istnienia Muzeum kierowała wnuczka Witosa – Joanna Steindel, potem od 1978 do 2009 roku Janina Kupiec, a obecnie Janusz Skicki.

Muzeum Wincentego Witosa w Wierzchosławicach nie mogło zaspokoić jednak ogólnopolskich potrzeb związanych z gromadzeniem, opracowywaniem i popularyzowaniem pamiątek przeszłości i tradycji ruchu ludowego. Ludowcy domagali się powstania służącej temu celowi państwowej instytucji muzealnej. VIII Kongres ZSL, obradujący 13–15 grudnia 1980 roku, wyszedł naprzeciw tym oczekiwaniom, podejmując uchwałę:

W celu upamiętnienia wybitnego przywódcy ruchu ludowego Wincentego Witosa, Kongres zobowiązuje Naczelny Komitet do podjęcia inicjatywy budowy jego pomnika w Warszawie. Uznaje za konieczne podjęcie kroków dla nadania imion wybitnych przywódców ruchu ludowego placówkom oświatowo-kulturalnym, ulicom. Zaleca się podjęcie inicjatywy zorganizowania muzeum ruchu ludowego.

Prezes ZSL Roman Malinowski 2 lutego 1984 roku zwrócił się z wnioskiem do Ministra Kultury i Sztuki o utworzenie muzeum ruchu ludowego. Jednocześnie powołany został zespół, który

---

⁴ J. Gmitruk, J. Mazurek, K. Sikora, *Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Historia – zbiory – ekspozycje*, Warszawa 2004, s. 12–15.

miał przygotować założenia ideowo-programowe i projekt statutu. Pełnomocnikiem prezesa ZSL do spraw organizacji muzeum został dr Józef Fajkowski.

W kierownictwie Stronnictwa ścierały się sprzeczne poglądy na temat podległości – zależności instytucji, powołania obsady personalnej, celów i zadań Muzeum. Dyskusje nad miejscem i rolą Muzeum w ruchu ludowym i w muzealnictwie polskim zakończyły się ogólnym porozumieniem. Minister Kultury i Sztuki prof. Kazimierz Żygulski 6 marca 1984 roku wydał zarządzenie nr 8 w sprawie utworzenia Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie i nadania mu statutu.

W dniu 1 lipca 1984 roku na dyrektora i organizatora tej placówki powołany został dr Józef Fajkowski. Na siedzibę Muzeum Minister Kultury i Sztuki przydzielił obiekt zabytkowy – „Żółtą Karcznię” przy al. Wilanowskiej 204. Malowniczo położony na warszawskiej skarpie budynek został zbudowany w poł. XIX w. według projektu F.M. Lanciego. Był to obiekt poważnie zrujnowany i wymagał generalnego remontu.

Początki działalności były ogromnie trudne. Ministerstwo przyznało 6 etatów. W ciągu 2 lat liczba zatrudnionych wzrosła do ponad dwudziestu, w tym 8 pracowników merytorycznych. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego korzystało głównie z zasobów kadrowych Muzeum Etnograficznego, którego dyrektor Jan Krzysztof Makulski niezwykle życzliwie wspierał MHPRL.

Z nadzieją oczekiwano na własną siedzibę. 20 lipca 1985 roku oczekiwana odbudowa „Żółtej Karczmy” zakończyła się sukcesem i odtąd obiekt ten stał się siedzibą Muzeum.

Ponieważ budynek ten nie jest duży – jego powierzchnia użytkowa wynosi niespełna 300 m², już w okresie remontu przewidywano wybudowanie w sąsiedztwie sali ekspozycyjnej i zaplecza na około 400 m². Niestety, w następnych latach idea ta zmarła śmiercią naturalną – z braku środków finansowych.

Oficjalne otwarcie Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie i rozpoczęcie pełnej statutowej działalności tej instytucji odbyło się 27 lipca 1985 roku.

Uroczystość ta w nowej siedzibie MHPRL przy al. Wilanowskiej 204 zbiegła się z obchodami 90 rocznicy powstania Stronnictwa Ludowego. ZSL przygotowało bogaty program uroczystości w Rzeszowie i Warszawie. Kulminacyjnym punktem obchodów było odsłonięcie 22 września pomnika Wincentego Witosa na placu Trzech Krzyży w Warszawie. W siedzibie Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie – MHPRL wspólnie z Zakładem Historii Ruchu Ludowego – zorganizowały wystawę „90-lecie polskiego ruchu ludowego”. Jednocześnie w siedzibie Muzeum w al. Wilanowskiej otwarta została wystawa „Bataliony Chłopskie”. Scenariusz obu ekspozycji przygotowali dr Janusz Gmitruk i dr Jan Sałkowski. Wystawy te cieszyły się ogromnym zainteresowaniem nie tylko ludowców, ale i mieszkańców Warszawy, którzy nierzadko odkrywali w swoim pochodzeniu chłopskie i ludowe korzenie. Był to ważny okres w budzeniu tożsamości ruchu ludowego.

W latach 1984–1989 Muzeum kierowane przez dr. Józefa Fajkowskiego nie tylko sformalizowało swój status prawny i zasady finansowania, ale stało się instytucją budzącą powszechną sympatię. W pierwszym okresie swej działalności otoczone było szczególną – a czasami wręcz nadmierną – opieką władz Stronnictwa. W okresie dynamicznych zmian zachodzących w polityce zmniejszało się zainteresowanie w Stronnictwie sprawami funkcjonowania Muzeum. Jego dyrektor nie zawsze mógł uzyskać należytą pomoc i wsparcie ze strony ZSL. We władzach Stronnictwa rodziły się różne, nowe koncepcje organizacyjne i kadrowe, m.in. fuzji Zakładu Historii Ruchu Ludowego z MHPRL

oraz Centralnym Ośrodkiem Doskonalenia Kadr ZSL i stworzenia z tych placówek Instytutu Ruchu Ludowego⁵.

W lutym 1989 roku dr Józef Fajkowski złożył rezygnację z funkcji dyrektora Muzeum. W marcu 1989 roku z rekomendacji władz ZSL nowym dyrektorem tej placówki został mgr Józef Emil Czajkowski, b. kierownik Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej NK ZSL.

Transformacja ustrojowa, czerwcowe wybory w 1989 roku i utworzenie niekomunistycznego rządu Tadeusza Mazowieckiego przy poparciu ZSL stanowiły okres wielkich wyzwań dla ruchu ludowego. Trudności finansowe, w jakich znalazło się Stronnictwo, rzutowały jednak na szereg wcześniej zaplanowanych inicjatyw. Nowe kierownictwo Muzeum stanęło przed szeregiem problemów. Nastąpiło rozluźnienie kontaktów ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym. Jesienią 1989 roku ZSL zaprzestało działalności politycznej. Powstało PSL-Odrodzenie i PSL tzw. wilanowskie. Muzeum było terenem spotkań zarówno działaczy obu tych ugrupowań, jak i innych ludowych opcji.

Ówczesne kierownictwo Muzeum, w trosce o zachowanie tej instytucji kultury oraz zapewnienie jej finansowania przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, podejmowało różnorodne działania zabezpieczające. Przyciągnęło do współpracy wielu wybitnych, stojących na uboczu działaczy ruchu ludowego, m.in. Adama Bienia. Przy jego zaangażowaniu powołano Towarzystwo Przyjaciół MHPRL, którego zadaniem miało być wspieranie działalności Muzeum.

Ogromny sukces wyborczy Polskiego Stronnictwa Ludowego w 1993 roku umożliwił zmianę usytuowania prawnego MHPRL.

---

⁵ J. Fajkowski, *Powstanie i początki działalności*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15, s. 9–15.

Nowy Minister Kultury i Sztuki Kazimierz Dejmek był otwarty na postulaty MHPRL.

Na mocy Zarządzenia Nr 55 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 grudnia 1993 roku wprowadzono zmiany w statucie MHPRL. Najistotniejszą był zapis stwierdzający, że „Muzeum jest narodową instytucją kultury”. Miało to szczególne znaczenie, gdyż w ten sposób dookreślono i doceniono znaczenie MHPRL jako instytucji ogólnonarodowej, gromadzącej, opracowującej i popularyzującej pamiątki związane z polskim ruchem ludowym.

W maju 1994 roku na wniosek dyrekcji Muzeum, Minister Kultury i Sztuki rozszerzył zakres zadań statutowych o „objęcie programowego i organizacyjnego patronatu nad szkołami i wiejskimi izbami pamięci, izbami tradycji ruchu ludowego i zbiorami pamiątek ludowych”.

Stałą troską kierownictwa Muzeum było tworzenie bazy lokalowej niezbędnej dla szerszej działalności. W 1996 roku Minister Kultury i Sztuki Zdzisław Podkański zrealizował wcześniejsze postulaty i petycje MHPRL, podejmując decyzję o przekazaniu dla potrzeb Muzeum Pałacu Blanka usytuowanego w centrum Warszawy, przy placu Teatralnym (ul. Senatorska 14). Muzeum podpisało akt notarialny jesienią 1996 roku, ale zgodnie z ustaleniami z Przedsiębiorstwem Państwowym Pracowni Konserwacji Zabytków przejęło administrację obiektu dopiero wiosną 1998 roku. Od tego czasu prowadzony jest systematycznie program remontowania tego zabytkowego obiektu.

Placówką od 4 września 1997 roku kieruje dr Janusz Gmitruk, zaś jego zastępcą jest dr Jerzy Mazurek. Pracami Rady Muzealnej, składającej się z 15 osób, kieruje prof. dr hab. Kazimierz Przybysz.

W roku 1999 wprowadzono ustawowe zmiany w zakresie zasad funkcjonowania muzeów w Polsce i źródeł ich finansowania.

W myśl nowego zapisu statutu, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego jest samorządową instytucją kultury, jej organizatorem jest Zarząd Województwa Mazowieckiego, a nadzór ogólny sprawuje Minister Kultury i Sztuki. Statut przewiduje finansowanie Muzeum z dotacji od organizatora (poprzednio działalność Muzeum finansował Minister Kultury i Sztuki)⁶.

Obecnie – działające już 35 lat – Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego to jedyna w Polsce placówka muzealna zajmująca się jako głównym tematem historią wsi, chłopów i szeroko pojętego ruchu ludowego: chłopskich partii i stronnictw politycznych, organizacji społeczno-zawodowych, młodzieżowych, spółdzielczych, które w środowisku wiejskim prowadziły różnorodne formy pracy społeczno-politycznej, wychowawczej, kulturalno-oświatowej i gospodarczej.

Celem Muzeum jest gromadzenie, zabezpieczanie (konserwacja) i przechowywanie eksponatów dokumentujących przeszłość polskich chłopów w różnych dziedzinach ich aktywności, w tym zawodowej, społecznej, politycznej i kulturalnej, ich naukowe opracowanie, a także szeroka popularyzacja wśród społeczeństwa.

Posłannictwem Muzeum jest kultywowanie chlubnego dorobku pokoleń mieszkańców wsi i ich tradycji oraz rozbudzanie zamiłowania do obcowania z przeszłością zwłaszcza wśród młodego pokolenia.

Przez dotychczasowe lata działalności w zbiorach muzealnych MHPRL zgromadzono około 60 tysięcy obiektów. Wśród nich znajdują się m.in.: eksponaty związane z walką o wolność Polski w XVIII–XX w.; gobeliny i tkaniny artystyczne o tematyce narodowowyzwoleńczej; pamiątki i przedmioty osobiste działaczy ruchu ludowego; dokumenty działalności stronnictw chłopskich,

⁶ J. Gmitruk, J. Mazurek, K. Sikora, op. cit., s. 24.

wiejskich organizacji młodzieżowych i społeczno-gospodarczych; zdjęcia dokumentujące wydarzenia z historii ruchu ludowego; plakaty, prasa i druki ulotne; bogaty zbiór sztandarów stronnictw i organizacji ludowych działających w kraju i na emigracji. Pokazną część zbiorów muzealnych stanowią kolekcje malarstwa, rzeźby, grafiki, numizmatyki, falerystyki, sfragistyki, militariów⁷.

Zbiory przechowywane są w magazynach w siedzibach Muzeum w Warszawie oraz w jego oddziałach terenowych – w Sandomierzu i Piasecznie koło Gniewa.

W salach muzealnych w podziemiach „Żółtej Karczmy” oraz w nowym pawilonie wybudowanym w 2011 roku na terenie posesji przy al. Wilanowskiej 204 organizowane są wystawy historyczne, tematyczne i okolicznościowe, dawnego oraz współczesnego malarstwa i grafiki, wystawy poplenerowe, cykliczne ekspozycje nowych nabytków muzealnych itd.

W ogrodzie muzealnym jako ekspozycja stała znajduje się wystawa opowiadająca historię „Żółtej Karczmy” oraz bogata kolekcja rzeźby, w tym galeria popiersi wybitnych działaczy ruchu ludowego i twórców jego historiografii.

Muzeum swój dorobek wystawienniczy prezentuje także poprzez organizację ekspozycji poza własną siedzibą w różnych instytucjach i placówkach muzealnych, oświatowych i kulturalnych na terenie całego kraju.

Obok wystawiennictwa MHPRL prowadzi także działalność naukową, edukacyjną i wydawniczą. W Muzeum organizowane są konferencje naukowe i popularnonaukowe, spotkania z kombatanami – weteranami ruchu ludowego, lekcje muzealne dla dzieci i młodzieży oraz zajęcia plenerowe w ogrodzie⁸.

---

⁷ T. Iwanowska, *Kolekcja sztandarów ruchu ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15, s. 47–54; K. Sikora, *Wybrane kolekcje ze zbiorów MHPRL*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30, s. 291–310.

⁸ E. Koralewska, *Muzealna działalność edukacyjno-oświatowa jako forma upowszechniania zbiorów MHPRL*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30, s. 365–379.

Zagospodarowanie terenu wokół budynku zachęca do urządzania spotkań i imprez na terenie muzealnego ogrodu. Niepowtarzalna atmosfera tej urokliwej enklawy zieleni w centrum miasta sprawia, że Muzeum jest ulubionym miejscem spotkań środowiska warszawskiego kilku pokoleń działaczy ruchu ludowego.

Muzeum obok wydawnictw o charakterze typowo muzealnym i katalogów dokumentujących kolejne wystawy publikuje wiele wydawnictw źródłowych, materiałów z sesji naukowych, opracowań monograficznych i syntez, prac popularyzatorskich, biograficznych i wspomnieniowych dotyczących historii ruchu ludowego. Rocznie nakładem MHPRL wydawanych jest ponad 30 publikacji.

Ważnym fragmentem działalności edytorskiej MHPRL jest też wydawana od 2006 roku seria wydawnicza „Biblioteka Iberyjska”. Do tej pory ukazało się ponad 100 tytułów⁹.

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego obok siedziby głównej w Warszawie posiada dwa oddziały terenowe – w Sandomierzu i Piasecznie koło Gniewa. Obecnie zajmujemy się organizowaniem nowego – trzeciego Oddziału Wychodźstwa im. Ignacego Jana Paderewskiego MHPRL w Warszawie.

Początki Oddziału MHPRL w Piasecznie sięgają 1966 roku. Najpierw była to izba pamięci, a od połowy 1970 roku społeczne muzeum regionalne, później Ośrodek Tradycji Kółek Rolniczych, by ostatecznie od grudnia 1993 roku stać się Oddziałem Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie. Muzeum mieści się przy ul. Kociewskiej 2, w obiekcie wybudowanym w latach 1976–1977 według projektu dr. inż. arch. Henryka Pracza.

Na parterze zwiedzających wita płaskorzeźba – alegoria dawnego życia chłopów, której treść uzupełnia myśl Juliusza Kraziewicza: „Kto kocha swoją ojczyznę, cnoty, obyczaje, niechaj

⁹ J. Gmitruk, *Dorobek edytorski Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie 1984–2004*, Warszawa 2005, ss. 231; D. Pasiak-Wąsik, *Działalność wydawnicza Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30, s. 311–341.

strzeże tej ziemi, niech ją w skiby kraje”. W dwóch salach udostępniona jest wystawa stała ukazująca historię kółek rolniczych i organizacji społeczno-patriotycznych. Na zakupionej działce stworzono też skansen maszyn rolniczych.

Zgromadzone cenne obiekty to wynik działalności społecznej miejscowego środowiska, pasji młodzieży piaseczyńskiej szkoły i przychylności osób starszych. W zbiorach znajdują się też dokumenty i fotografie dotyczące Juliusza Kraziewicza, twórcy Kółka Rolniczego w Piasecznie, pierwszej tego typu organizacji w Polsce.

Stalą wystawę wzbogacają liczne eksponaty etnograficzne z Kociewia i Pomorza¹⁰.

Oddział MHPRL w Sandomierzu to placówka powołana w maju 1985 roku. Mieściła się początkowo w siedzibie Powiatowego Komitetu ZSL w Sandomierzu przy ul. 11 Listopada 1. Uroczyste otwarcie Oddziału nastąpiło w maju 1989 roku. Z początkiem 1990 roku przy Oddziale rozpoczęły działalność trzy punkty muzealne: w Opatowie, Klimontowie i Janowie Lubelskim, a rok później czwarty w Staszowie. Placówki te, dzięki pozyskiwaniu cennych pamiątek po działaczach ludowych, organizowaniu interesujących wystaw i spotkań, przyczyniły się do integracji środowisk lokalnych, co zaowocowało powstawaniem przy tych ośrodkach Towarzystw Przyjaciół Oddziału MHPRL.

W roku 1997 siedzibę Oddziału przeniesiono do pomieszczeń przy ul. Rynek 9. Zgromadzono tu wiele wartościowych kolekcji rzeczowych i tematycznych, m.in. kolekcję sztandarów, zbiór dokumentów dotyczących działalności politycznej organizacji chłopskich na tych terenach.

Prasa ludowa, archiwum naukowe i fotograficzne sprzyjają studiom nad ruchem ludowym ziemi sandomierskiej. Prowadzone są lekcje muzealne dla młodzieży, kursy, szkolenia i wykłady dla nauczycieli historii. Oddział współpracuje ze wszystkimi

---

¹⁰ M. Lidzbarski, *Historia Oddziału MHPRL w Piasecznie*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30, s. 383–387.

instytucjami kultury na terenie Sandomierza, Tarnobrzega i okolic¹¹.

Trzecią siedzibą Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego jest Pałac Blanka w Warszawie. Wczesnoklasycystyczny pałac znajdujący się przy ul. Senatorskiej 14 zbudowany został w latach 1762–1764 według projektu polskiego architekta pochodzenia niemieckiego Szymona Bogumiła Zuga dla Filipa Nereusza Szaniawskiego. W późniejszych latach był własnością warszawskiego bankiera pochodzenia francuskiego Piotra Blanka – stąd zwyczajowa nazwa tego obiektu. Po śmierci Blanka w 1797 roku pałac przekształcono na kamienicę czynszową. W 1896 roku został zakupiony przez magistrat z przeznaczeniem na biura. W okresie międzywojennym pałac ten był siedzibą reprezentacyjną prezydenta miasta Stefana Starzyńskiego.

W latach okupacji w budynku urzędowali wysocy urzędnicy III Rzeszy. W czasie Powstania Warszawskiego w sierpniu 1944 roku w pałacu Blanka poległ zastrzelony przez niemieckiego snajpera poeta Krzysztof Kamil Baczyński.

Po wojnie zniszczony budynek został odbudowany i swoją siedzibę miał w nim m.in. Wojewódzki Konserwator Zabytków. W 1996 roku Minister Kultury i Sztuki Zdzisław Podkański podjął decyzję o przekazaniu obiektu dla potrzeb Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Administrację przejęto w 1998 roku i od tego czasu systematycznie jest prowadzony program remontowania tego zabytkowego obiektu. Mieszczą się w nim obecnie obszerne magazyny specjalnie przystosowane do przechowywania muzealnej kolekcji obrazów i innych obiektów¹².

W stylowych podziemiach budynku odbywają się wystawy czasowe, a także promocje publikacji wydawanych przez Muzeum.

¹¹ I. Zamojska, *Historia Oddziału MHPRL w Sandomierzu*, ibidem, s. 381–382.

¹² E. Marcinkowska, *Od „Żółtej Karczmy” do pałacu Blanka – o siedzibach Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15, s. 17–27; J. Gmitruk, J. Mazurek, K. Sikora, op. cit., s. 24.

Nowym nabytkiem Muzeum jest Willa Narutowicza w Warszawie, Ta zabytkowa budowla obok Łazienek Królewskich, przy ul. Parkowej 23, zaprojektowana została w 1921 roku przez znanego architekta, projektanta wielu budynków w Warszawie Mariana Kontkiewicza dla Gabriela Narutowicza. Pierwszy Prezydent RP mieszkał w nim zaledwie kilka dni – od zaprzysiężenia 11 grudnia do swej tragicznej śmierci w Zachęcie 16 grudnia 1922 roku.

W okresie międzywojennym willa należała do jego rodziny. W czasie Powstania Warszawskiego 1944 roku uległa znacznemu zniszczeniu. Po wojnie przeszła na własność Skarbu Państwa. Początkowo mieścił się w niej żłobek, potem przez ponad 30 lat działała tam Szkoła Pielęgniarstwa nr 1. W roku 2001 dom wraz z otoczeniem przejął samorząd Mazowsza. W 2009 roku nieruchomości została wpisana do rejestru zabytków.

Po nieudanych próbach wynajmu lub sprzedaży, wobec postępującego niszczenia nieruchomości, decyzją Marszałka Województwa Mazowieckiego – Adama Struzika w 2018 roku Willa Narutowicza została przekazana na siedzibę trzeciego Oddziału Wychodźstwa im. Ignacego Jana Paderewskiego MHPRL w Warszawie.

Zadaniem Muzeum na najbliższe lata jest przeprowadzenie rewitalizacji tego obiektu oraz stworzenie w nim nowoczesnej audiowizualnej wystawy stałej poświęconej polskiej emigracji ekonomicznej i politycznej XIX i XX w.

W konkursie architektoniczno-urbanistycznym na modernizację i rozbudowę Willi Narutowicza na potrzeby Oddziału Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego – zrealizowanym ze środków Województwa Mazowieckiego we współpracy z Oddziałem Warszawskim Stowarzyszenia Architektów Polskich – spośród siedmiu złożonych prac konkursowych pierwszą nagrodę przyznano Pracowni Architektonicznej BDR Architekci sp. z o.o. Skład zespołu autorskiego wybranego projektu stanowią: Konrad Basan, Paweł Dadok, Maria Roj.

LUDOWE TOWARZYSTWO NAUKOWO-KULTURALNE

Działające już od 27 lat Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne jest integralną częścią wielkiego społeczno-politycznego ruchu ludowego. W swoich działaniach odwołuje się do tradycji działalności organizacyjnej inteligencji ludowej. W zamyśle organizatorów i członków jest kontynuacja idei Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, powstałego w 1937 roku i niepodległościowego Związku Pracy Ludowej „Orka” z lat 1939–1945. Organizacje te stanowiły elitę intelektualną Stronnictwa Ludowego (1931–1939) i działającego w konspiracji w latach okupacji Stronnictwa Ludowego „Roch”. Ich wpływ na politykę Stronnictwa, przed i w czasie wojny, był bardzo znaczący. Odzwierciedlał się w działalności programowej i organizacyjnej ludowców. Znaczenie inteligencji ludowej było tak duże, iż zarówno Krajowa Rada Narodowa, jak i Urząd Bezpieczeństwa Publicznego zdominowane przez komunistów, po II wojnie światowej uniemożliwiły reaktywowanie działalności jej organizacji.

Po zaprzestaniu działalności politycznej przez Polskie Stronnictwo Ludowe w 1947 roku więzienia zapełniły się działaczami inteligencji ludowej. Wielu z nich było członkami ZPL „Orka”. W okresie realnego socjalizmu teoretyczny sojusznik i koalicjant Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza maksymalnie utrudniała ludowcom prowadzenie aktywnej działalności wśród inteligencji pochodzenia wiejskiego¹³.

¹³ S. Dąbrowski, *Uwagi o genezie i działalności Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi – Związku Pracy Ludowej „Orka” 1936–1945*, [w:] *Dla dobra rządu chłopskich dusz, wiciarz – ludowiec – nauczyciel – uczony. Księga poświęcona pamięci prof. Józefa Ryszarda Szaflika*, pod red. nauk. M. Adameczyka, J. Gmitruka, A. Koseskiego, Warszawa–Kielce–Pułtusk 2010, s. 463–481.

Przy Ludowej Spółdzielni Wydawniczej próbowano reaktywować Koło Inteligencji Ludowej. Były to bardziej próby towarzyskich spotkań niż organizacyjne działania. Dopiero po 1989 roku, wraz z odrodzeniem się pluralizmu politycznego otworzyła się możliwość powstawania i działalności stowarzyszeń wyższej użyteczności.

W niespełna trzy lata po transformacji ustrojowej, zmianie nazwy ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego na Polskie Stronnictwo Ludowe, 7 lutego 1992 roku, w sali konferencyjnej Naczelnego Komitetu Wykonawczego PSL przy ul. Grzybowskiej 4, odbyło się niezwykle spotkanie. Przybyli na nie ludowi luminarze nauki, dostojni profesorowie, politycy, działacze, obecni byli również pracownicy Zakładu Historii Ruchu Ludowego, łącznie 33 osoby.

Wszystkich uczestników motywowała potrzeba rozpoczęcia dyskusji nad powołaniem „Ludowego Towarzystwa Kulturalnego” nawiązującego ideowo do Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi kierowanej przez prof. Franciszka Bujaka przed wojną. Wśród uczestników nie było pełnej jedności, co do nazwy Towarzystwa.

W przeświadczeniu prof. Józefa Ryszarda Szaflika nazwa Ludowe Towarzystwo Kulturalne była właściwa, miała wypełniać cele statutowe towarzystwa. Generalnie chodziło o wyrażenie sprzeciwu wobec bezmyślnej amerykanizacji kultury narodowej i komercjalizacji wszystkich dziedzin życia. Działania te niszczyły środowisko wsi i małych miasteczek po 1989 roku, systematycznie przekształcając je w kulturalną pustynię. Misje i szczegółowe zasady funkcjonowania LTK miał określić opracowany statut. Kiedy wydawałoby się, iż sprawa nazwy jest przesądzona, i rozpoczęła się dyskusja nad funkcjonowaniem Towarzystwa, prof. dr hab. Helena Brodowska – b. członek Komendy Głównej Batalionów Chłopskich – stwierdziła, że Towarzystwo budzi niedosyt treści, ponieważ ogranicza jego aspiracje

do działalności naukowej i dydaktycznej. Zaproponowała, aby do nazwy Ludowego Towarzystwa Kulturalnego dodano słowo Naukowe. Za przyjęciem nowej nazwy Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego głosowało 28 osób, przyjmując nazwę LTNK. W czasie spotkania projekt działalności naukowej i oświatowej popierał prof. dr hab. Mieczysław Adamczyk, przesądzając jej przyjęcie.

Reasumując, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne powołane zostało do życia wolą 33 członków-założycieli 7 stycznia 1992 roku. Powstało w okresie przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych w Polsce, a także istotnych zmian w politycznym ruchu ludowym, który w tym czasie dokonał procesu zjednoczenia.

Rozpoczęło działalność niemal od zera, bez środków materialnych, lokali, sponsorów. Jego siłą była jednak wola pracy i aktywności dziesiątków, a później setek jego członków – ludzi nauki, kultury, oświaty. LTNK powstało także jako klamra zabezpieczająca dla działalności skarbnicy ruchu ludowego – Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Wówczas placówka ta, wobec trudności finansowych Polskiego Stronnictwa Ludowego i częstych zmian składu osobowego jego Naczelnego Komitetu Wykonawczego, walczyła o możliwość przetrwania i realizowania swojej misji: prowadzenia działalności naukowo-badawczej, inspirowania badań, gromadzenia i udostępnienia zbiorów. LTNK i ZHRL wzajemnie były sobie potrzebne, uzupełniając się. Zakład zapewnił funkcjonowanie Towarzystwa i jego osłonę logistyczną w pierwszym okresie działalności, LTNK przejęło później opiekę i dało wsparcie dla Zakładu.

Towarzystwo wpisane zostało do rejestru stowarzyszeń (nr RST 1313) 8 kwietnia 1992 roku decyzją Sądu Wojewódzkiego w Warszawie – VII Wydział Cywilny i Rejestrowy.

Głównymi zadaniami statutowymi w działalności Towarzystwa są: wsparcie badań dotyczących szeroko rozumianych problemów

wsi i rolnictwa, historii i kultury wsi, ekorozwoju, prowadzenie działalności edukacyjnej na wszystkich szczeblach i typach kształcenia, organizowanie inteligencji ludowej, sprawowanie mecenatu nad młodzieżą ze środowisk wiejskich i małomiasteczkowych, popieranie twórczości naukowej, literackiej i artystycznej związanej z kulturą ludową. Zadania te realizowane są poprzez organizowanie badań naukowych, konferencji, zjazdów, spotkań, odczytów, opracowywanie raportów, studiów i analiz dotyczących rozwoju kraju ze szczególnym uwzględnieniem wsi i małych miast, wydawanie własnych publikacji i czasopism.

Mimo że LTNK rozpoczynało swą działalność od podstaw, borykając się z wieloma trudnościami, dziś – po 27 latach działalności – jest najbardziej prężnym, poważnym, ogólnopolskim ruchem intelektualnym, grupującym ponad 1000 aktywnych członków, w tym ponad 100 profesorów różnych specjalności, polityków, przedstawicieli nauki historycznej, politologów, socjologów, ekologów, jak również pisarzy i twórców: malarzy, rzeźbiarzy, grafików, fotografów, plastyków. W ten sposób Towarzystwo integruje i skupia wokół siebie inteligencję ludową ze środowisk naukowych i twórczych w kraju i za granicą.

Od początku działalności Towarzystwa do 2008 roku Zarządowi Głównemu LTNK przewodniczył prof. dr hab. Józef Ryszard Szaflik, od 2008 roku jego prezesem jest dr Janusz Gmitruk – dyrektor Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Działalność LTNK skupia się w oddziałach regionalnych Towarzystwa: w Białej Podlaskiej, Częstochowie, Garwolinie, Grójcu, Kielcach, Krakowie, Krasnymstawie, Lublinie, Łowiczu, Radomiu, Siedlcach, Słupsku, Toruniu i Warszawie. W trakcie działalności nastąpiły zmiany w strukturze oddziałów, zaprzestano działalność oddziały w: Grójcu, Radomiu, Słupsku, Toruniu. W ich miejsce powstał oddział w Zamościu oraz Oddział Twórców LTNK w Warszawie o charakterze ogólnopolskim.

Chlubą i wizytówką Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego jest powstała w 1994 roku Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach. Minister Edukacji Narodowej podjął decyzję o wpisaniu tej uczelni do Rejestru Szkół Niepaństwowych pod nr 44. Założycielem Wszechnicy Świętokrzyskiej jest Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne. Od 1994 roku ich działalność wzajemnie uzupełnia się w misji niesienia kaganka oświaty dla młodego pokolenia Polaków. Pomyślność działalności i stabilność LTNK związana była z dynamicznym rozwojem tej uczelni.

Wszechnica to jedyna niepaństwowa wyższa uczelnia w Polsce o ludowym rodowodzie i charakterze. Jej dorobkiem jest świetna i nowoczesna baza dydaktyczna, dwa potężne obiekty i niezwykle sukcesy dydaktyczne, około 30 tys. wykształconych absolwentów, w tym duża grupa sportowców – olimpijczyków.

Wszechnica Świętokrzyska to zasługa prof. dr. hab. Mieczysława Adameczyka – współzałożyciela LTNK, rektora tej uczelni od chwili jej powstania w 1994 roku. Ów ludowiec, historyk i pedagog – był pomysłodawcą, twórcą i budowniczym tej niepaństwowej uczelni. Opracował koncepcję jej powstania, przygotował wstępne dokumenty, a później przystąpił do realizacji dzieła. Dzięki własnym projektom, osobistemu nadzorowi i wypracowanym środkom finansowym wybudował nowoczesne obiekty dydaktyczne, o łącznej powierzchni 7 tys. m², a później realizował program dydaktyczny wspólnie z profesjonalnym zespołem naukowym. Wszechnica Świętokrzyska stała się nie tylko nowoczesną uczelnią, która w XXI wieku realizuje rosnące wyzwania edukacyjne, ale również osiągnęła wysoki prestiż społeczny, dzięki któremu mimo niżu demograficznego uczelnia dobrze funkcjonuje.

Ogólnopolski zasięg i znaczenie miały kluby dyskusyjne LTNK. Klub Dyskusyjny „Ponad Podziałami” kierowany przez dr. Krzysztofa Lachowskiego odbył kilkanaście spotkań z udziałem najwybitniejszych polskich uczonych i polityków różnych orientacji politycznych, ideowych i światopoglądowych. Klub ten

był miejscem wymiany poglądów w ramach zagadnień społecznych, gospodarczych, politycznych i międzynarodowych.

Aktywnie działalność dyskusyjną prowadzi także Klub Ekorozwoju, kierowany aż do śmierci przez Lesława Michnowskiego, autora wydanej nakładem Towarzystwa i uznanej w środowisku naukowym książki pt. *Czy regres człowieczeństwa?* (Warszawa 1999). Na organizowanych przez dr. Eugeniusza Tomaszewskiego konferencjach naukowych Oddziału Warszawskiego LTNK podejmowano m.in. takie aktualne tematy, jak: „Rola demokracji i wolnego rynku w kształtowaniu władzy państwowej”, „Polska a Unia Europejska”, „Globalizacja a globalizm, modele wsi i rolnictwa w XXI wieku”, „Drogi i bezdroża prywatyzacji”, „Przemiany edukacyjne w Polsce a wyzwania XXI wieku”, „Efektywność ekonomiczna a efektywność społeczna”, „Przemiany naszej cywilizacji”.

Przy Towarzystwie działał Ludowy Ośrodek Badania Opinii (LOBO), prowadzący na zlecenie analizy preferencji społecznych i politycznych społeczeństwa. Działacze LTNK podejmują także organizację działalności kulturalno-artystycznej, czego przykładami są kapela w Krasnymstawie i zespół folklorystyczny w Łowiczu.

Jedną z podstawowych działalności Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego jest organizacja naukowych i popularnonaukowych konferencji, sympozjów i spotkań. Są one poświęcane przybliżaniu historii działalności i propagowaniu wartości doktryn ruchu ludowego (agraryzmu, neoagraryzmu, ekohumanizmu). Zarówno Zarząd Główny Towarzystwa, jak i jego oddziały terenowe wykazują w tym dużą aktywność. Niektóre z nich poświęcone były wybitnym postaciom w ruchu ludowym, jak: Wincenty Witos, Stanisław Mikołajczyk, Włodzimierz Tetmajer, strajkom chłopskim w latach 30., Batalionom Chłopskim, oświacie na wsi, martyrologii wsi w okresie II wojny światowej, samorządowi w III Rzeczypospolitej i innym ważnym tematami. Materiały z wielu tych konferencji i sympozjów zostały opublikowane.

W tej działalności LTNK podjęło stałą współpracę z Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Klubem Parlamentarnym Polskiego Stronnictwa Ludowego (gospodarzem konferencji organizowanych w Sejmie RP), Wszechnicą Świętokrzyską, a także ze środowiskiem akademickim, m.in. Wydziałem Politologii UMCS w Lublinie, Wydziałem Humanistycznym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Uniwersytetem Pedagogicznym im. KEN w Krakowie, Państwową Wyższą Szkołą Zawodową im. Szymona Szymonowica w Zamościu czy Szkołą Główną Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Na szczególne wyróżnienie w tej działalności zasługują oddziały LTNK w Lublinie, Krasnymstawie, Krakowie, Zamościu, Siedlcach i Garwolinie.

Jednym z najbardziej wymownych dowodów działalności Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego są jego wydawnictwa, których opublikowano ponad 220. Są to zarówno serie wydawnicze, jak i wybory źródeł, wspomnienia, prace zbiorowe, monografie, przyczynki oraz periodyki.

Poważny wkład w działalność wydawniczą Towarzystwa wniósł jego Oddział w Kielcach, publikując do tej pory 78 tytułów, w tym monografie, prace zbiorowe, wspomnienia i poezje.

Należyne miejsce w obiegu naukowym znalazł także wydawany przez Oddział w Krakowie „Rocznik Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego”. Równie poważnym przedsięwzięciem jest seria wydawnicza *Pamiętniki nowego pokolenia chłopów polskich* (15 tomów), publikowana wspólnie z Instytutem Gospodarstwa Społecznego Głównej Szkoły Handlowej w Warszawie i ZHRL, a także wydawana pod szyldem LTNK i Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego seria – *Kultura ludowa Mazowsza i Podlasia* (5 tomów).

Oddział LTNK w Garwolinie wydaje cyklicznie „Zeszyty Historyczne Ziemi Garwolińskiej”, których do tej pory opublikowano 22 numery.

Od roku 2009 LTNK – jako swój organ ideologiczny – wydaje rocznik pt. „Myśl Ludowa” poświęcony zarówno historii, jak i dniu dzisiejszemu oraz przyszłości wsi i ruchu ludowego. Do chwili obecnej ukazało się 10 jej numerów. „Myśl Ludowa” jako publikacja naukowa jest indeksowana: – na Liście czasopism Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w części B, – w bazie ICI Journal Master List prowadzonej przez Index Copernicus International oraz w bazie BazHum¹⁴.

***

Od roku 1998 Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne ściśle współpracuje nie tylko z Zakładem Historii Ruchu Ludowego, ale też z Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Z placówek tych powstało umowne konsorcjum naukowo-dydaktyczne, składające się z uczelni, zakładu naukowego, muzeum i towarzystwa. Współpraca ta w myśl ludowej zasady: „W jedności siła”, dała większe możliwości działania. Wkrótce stała się ona wręcz nieodzowna, ponieważ Zakładowi Historii Ruchu Ludowego groziła likwidacja. Od 2001 roku, w związku z trudną sytuacją finansową Polskiego Stronnictwa Ludowego, możliwości naukowo-badawcze i wydawnicze ZHRL zostały poważnie ograniczone. Zdecydowane wsparcie LTNK, Wszechnicy Świętokrzyskiej i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego uchroniło Zakład nie tylko od likwidacji, ale umożliwiło mu dalsze kontynuowanie działalności naukowej.

Wtedy to działacze LTNK mieli uzasadnione pretensje, iż Stronnictwo odwraca się i nie korzysta z wielkiej skarbnicy przeszłości ruchu ludowego. Członkowie Towarzystwa starali się temu zaradzić, wnosząc własne postulaty programowe na kolejne

---

¹⁴ 25 lat Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego, pod red. S. Durleja, J. Gmitruka, Kielce–Warszawa 2017, ss. 113+ilustr.; M. Adamczyk, J. Gmitruk, *Od Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi do Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego i Wszechnicy Świętokrzyskiej*, Warszawa–Kielce 2018, ss. 207.

kongresy PSL. Dopiero na XII Kongresie PSL 19 listopada 2016 roku Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne zostało zauważone i odznaczone Medalem Wincentego Witosa za zasługi dla ruchu ludowego. Przed XII Kongresem PSL Zarząd Główny LTNK przygotował specjalną publikację – *O jutro ruchu ludowego* – z opracowanymi przez jego działaczy tekstami o charakterze programowym¹⁵.

Największym przedsięwzięciem dokonany dzięki współpracy Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego oraz Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego było zainicjowanie i przeprowadzenie nowej formuły naukowej w dziedzinie historiografii polskiego ruchu ludowego – Kongresów Historyków Wsi i Ruchu Ludowego.

Od lat wraz z innymi wydarzeniami naukowymi, konferencjami, sesjami i seminariami naukowymi¹⁶ Kongresy Historyków Wsi i Ruchu Ludowego służą kreowaniu i koncentrowaniu badań nad dziejami polskiego ruchu ludowego oraz ruchów pokrewnych, podejmowanych w różnych ośrodkach naukowych. Nazwa Kongresy Historyków nie odzwierciedla w pełni charakteru tych wydarzeń naukowych, bowiem chociaż większość uczestników stanowią historycy, to nigdy nie brakowało politologów, ekonomistów, kulturoznawców itd.

Inspiracją do rozpoczęcia ich organizowania stały się obchody 100-lecia powstania polskiego politycznego ruchu ludowego. Poprzedziła je, przygotowana na 100. rocznicę Związku Stronnictwa Chłopskiego z 1893 roku, konferencja w Nowym Sączu.

Inicjatorami organizowania Kongresów Historyków Wsi i Ruchu Ludowego byli prof. dr hab. Józef Ryszard Szaflik i kierowane przez niego Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne oraz

¹⁵ *O jutro ruchu ludowego*, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa 2016.

¹⁶ A. Indraszczyk, *Działalność naukowa w 30-leciu Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30, 343–364.

dr Janusz Gmitruk, dyrektor Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Celem Kongresów miało być z jednej strony konsolidowanie środowiska naukowego, podejmującego badania nad ruchem ludowym i wsią, a z drugiej strony – propagowanie takiej tematyki badań w środowiskach akademickich. Z tego też powodu formułą Kongresów jest to, że odbywają się zawsze na uczelni wyższej, która jest współorganizatorem i gospodarzem kolejnego takiego naukowego wydarzenia.

Pierwszy z nich odbył się w dniach 1–3 czerwca 1995 roku w Rzeszowie. W obradach tej pionierskiej imprezy wzięło udział ponad 200 naukowców i zaproszonych gości z całej Polski. Wygłoszono 117 referatów i komunikatów, głos zabrało kilkadziesiąt dyskutantów. Pokłosem Kongresu – jednego z najważniejszych wydarzeń naukowych roku 1995 w kraju, zorganizowanego w stulecie powstania ruchu ludowego (to właśnie w Rzeszowie 28 lipca 1895 roku powstało Stronnictwo Ludowe) stało się pięciotomowe wydawnictwo: t. I – *Myśl polityczna ruchu ludowego*; t. II – *Działalność polityczna ruchu ludowego*; t. III – *Oblicze duchowe*; t. IV – *Kultura i oświata wsi*; t. V – *Chłopi a państwo* – zawierające około 150 artykułów i przyczynków oraz 1650 stron druku¹⁷.

Drugi z kolei kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego w Lublinie w dniach 8–10 września 2000 roku, miał podtytuł „Dzieje i przyszłość”, gdyż jego formuła została rozszerzona o zagadnienia ekonomii, politologii, socjologii, ekologii i ekorozwoju, prognozowania ekonomicznego i politycznego. Zajmowano się zatem nie tylko przeszłością, ale również zdiagnozowaniem obecnej sytuacji wsi i rolnictwa, a także wizjami przyszłości. Wiele uwagi poświęcono zagadnieniom środowiska naturalnego i płynących dla niego zagrożeń. Według list obecności w Kongresie wzięło udział 143 uczestników wygłaszających referaty i komunikaty

---

¹⁷S. Dąbrowski, *Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego. Materiał Sprawozdawczy*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 1995, nr 9, 189–197.

oraz 58 gości. I w tym przypadku – bez najmniejszych wątpliwości – było to jedno z głównych wydarzeń naukowych roku. Okazało się, że zainteresowanie dziejami i teraźniejszością wsi, chłopów, kulturą ludową czy rolnictwem nie maleje, a cieszyć musi fakt, iż problematykę tę podejmują młodzi pracownicy nauki. Efektem obrad II Kongresu są trzy obszernie tomy referatów: t. 1, *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*; t. 2, *Polska Ludowa (1944/45–1989)*; t. 3, *Przebudowa i przyszłość*, liczące łącznie 1837 stron.

III Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego, obradował 4–6 września w Pułtusku – jego pokłosiem jest dwutomowe wydawnictwo: *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 1: *Narodziny i rozwój*, t. 2: *W podzielonej Europie*, liczące łącznie 1443 strony.

IV Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego, obradował w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie – 1–3 września 2010 roku. Materiały pokongresowe – ok. 100 ark wyd. – ukazały się drukiem w roku 2012 w dwóch tomach o wspólnym tytule *Wieś i ruch ludowy w Polsce i Europie*, t. 1: *W kręgu historii i tradycji*; t. 2: *Idee, organizacje, środowisko*.

Ostatni V Kongres odbył się w dniach 2–3 września 2015 roku w Warszawie, w nowej siedzibie Instytutu Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego. Jego współorganizatorem był Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego oraz wspomniany już Instytut Dziennikarstwa Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW. Podczas V Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego ogłoszonych zostało ponad 100 referatów przez naukowców z Polski i Chorwacji. Z Polski reprezentowane były niemal wszystkie ważniejsze ośrodki naukowe i akademickie. Goście z Chorwacji reprezentowali Instytut Historii w Zagrzebiu i Uniwersytet w Zagrzebiu. To naukowe wydarzenie zaowocowało kolejną obszerną, dwutomową publikacją pod wspólnym tytułem:

Historia i tradycje ruchu ludowego, t: 1: *Ideologia, polityka i jej kreatorzy*; t. 2: *Oświata, prasa, sport, historia*, liczące łącznie 1148 strony

Dotychczasowe obrady Kongresów charakteryzowały się nie tylko licznością referentów, ale szerokim spektrum podejmowanej problematyki, czym odróżniały się od tradycyjnych konferencji naukowych, które zazwyczaj posiadały dość wąską, monograficzną tematykę. Takie też było i jest główne przesłanie Kongresów, by stwarzać warunki do bardzo szerokiej i pogłębionej dyskusji naukowej¹⁸.

Obecnie – kontynuując tradycje tych wydarzeń naukowych – Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego oraz Zakład Historii Ruchu Ludowego przygotowuje organizacyjnie kolejny VI Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego planowany na rok 2020.

Ponieważ w ostatnich latach wciąż wzrasta zainteresowanie historią najnowszą, w tym także ruchu ludowego – a zwłaszcza PSL (1945–1949) i ZSL – wśród historyków-badaczy z różnych ośrodków uniwersyteckich z kraju i zagranicy, a także pracowników pionu badawczego i śledczego Instytutu Pamięi Narodowej, pracownicy Zakładu Historii Ruchu Ludowego i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego prowadzą informację naukową oraz bibliologiczną, a także przeprowadzają liczne kwerendy tematyczne.

Zbiory archiwalne, biblioteczne oraz zasoby ikonograficzne tych placówek są bezpłatnie udostępniane zainteresowanym. Są wśród nich inne instytucje (muzea, wydawnictwa, IPN itp.),

---

¹⁸ K. Łukawski, *III Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego. Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Pultusk 4–6 września 2006 r.*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 35, 2008, 481–491; D. Pasiak-Wąsik, *III Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2006, nr 22, 273–275; J. Sanecka-Tyczyńska, *Sprawozdanie z IV Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, Warszawa 1–3 września 2010 r., „Myśl Ludowa” nr 3, 2011, s. 255–258; A. Indraszczyk, *Sprawozdanie z V Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2015, nr 31, 299–301.

a także osoby prywatne, studenci, piszący prace dyplomowe i magisterskie, doktoranci, pracownicy naukowcy państwowych i niepaństwowych uczelni z całego kraju i z zagranicy, także młodzież szkół ponad podstawowych zainteresowana tą problematyką ze względu na włączenie jej do programów nauczania, dziennikarze, politolodzy, działacze PSL oraz seniorzy ruchu ludowego, a także ostatnio coraz częściej ich potomkowie poszukujący informacji o przeszłości przedstawicieli swych rodzin.

Zbiory Zakładu i Muzeum wielokrotnie były wypożyczane i wykorzystywane do celów ilustracyjnych dla prasy i wydawnictw oraz wystawienniczych innych placówek muzealnych, Często pracownicy udzielają także konsultacji merytorycznych przy realizacji wystaw tematycznych dotyczących historii ruchu ludowego. Zbiory Zakładu i Muzeum służyły również jako materiały do wielu realizacji filmowych, nierzadko przygotowywanych z udziałem autorskim pracowników Zakładu i Muzeum przy opracowywaniu scenariuszy i w konsultacjach merytorycznych.

Pracownicy Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego oraz Zakład Historii Ruchu Ludowego, a także działacze Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego upowszechniają wiedzę o przeszłości ruchu ludowego, przygotowując różnego rodzaju publikacje oraz artykuły naukowe i popularnonaukowe. Biorą też czynny udział w życiu naukowym środowiska historyków najnowszych dziejów Polski. Współuczestniczą w organizowaniu oraz przygotowują własne referaty i komunikaty na seminaria, konferencje i sesje naukowe w różnych ośrodkach naukowych i uniwersyteckich. Tradycyjnie współpracują w tym zakresie z takimi placówkami naukowymi, jak: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach, Akademia Podlaska w Siedlcach, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku oraz Muzeum Niepodległości w Warszawie, Muzeum Wincentego Witosa w Wierchosławicach, Fundacja „Polsko-Niemieckie

Pojednanie”, Centralna Biblioteka Rolnicza w Warszawie, Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskich w Michniowie itd., a także podejmuje współpracę z nowymi środowiskami.

Wspólnie z Komisją Historyczną Związku Młodzieży Wiejskiej, Komisją Historyczną Zarządu Głównego Związku Ochotniczych Straży Pożarnych, Komisją Historyczną Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych, Ogólnopolskim Związkiem Żołnierzy Batalionów Chłopskich, Ludową Spółdzielnią Wydawniczą i in. – Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego oraz Zakład Historii Ruchu Ludowego organizują uroczystości i obchody rocznicowe, konferencje popularnonaukowe oraz inne przedsięwzięcia popularyzujące wśród społeczeństwa historię ruchu ludowego i organizacji młodzieży wiejskiej.

BIBLIOGRAFIA

- Dąbrowski S., *Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego. Materiał Sprawozdawczy*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 1995, nr 9.
- Dąbrowski S., *Pierwsze trzydziestolecie*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1992, nr 27.
- Dąbrowski S., *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego (pierwsze trzydziesto- pięciolecie 1959–1994)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1995, nr 29.
- Dąbrowski S., *Uwagi o genezie i działalności Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi – Związku Pracy Ludowej „Orka” 1936–1945*, [w:] *Dla dobra rządu chłopskich dusz, wiciarz – ludowiec – nauczyciel – uczony. Księga poświęcona pamięci prof. Józefa Ryszarda Szaflika*, pod red. nauk. M. Adamczyka, J. Gmitruka, A. Koseskiego, Warszawa – Kielce – Pułtusk 2010.
- Durlej S., *Powitania*, [w:] *25 lat Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego*, pod red. S. Durleja, J. Gmitruka, Kielce – Warszawa 2017.
- *25 lat Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego*, pod red. S. Durleja, J. Gmitruka, Kielce–Warszawa 2017.
- Fajkowski J., *Powstanie i początki działalności*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- Gmitruk J., *40 lat Zakładu Historii Ruchu Ludowego*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 31, Warszawa 2000.
- Gmitruk J., *Dorobek edytorski Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie 1984–2004*, Warszawa 2005.
- Gmitruk J., *Ludowy ruch wydawniczy – formy spółdzielczego i obywatelskiego działania (po 1945 r.)*, [w:] *Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność*, wstęp i red. T. Skoczek, Warszawa 2013.
- Gmitruk J., Mazurek J., Sikora K., *Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Historia – zbiory – ekspozycje*, Warszawa 2004.
- Gmitruk J., Pasiak-Wąsik D., *Rola Zakładu Historii Ruchu Ludowego w badaniach dziejów politycznego ruchu chłopskiego w Polsce*, [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2: *W podzielonej Europie*, komitet redakcyjny, Warszawa – Pułtusk 2007.

- Indraszczyk A., *Działalność naukowa w 30-leciu Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30.
- Indraszczyk A., *Sprawozdanie z V Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2015, nr 31.
- Iwanowska T., *Kolekcja sztandarów ruchu ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- Jachymek J., *Dorobek historiografii polskiego ruchu ludowego*, [w:] *Dorobek polityczny i organizacyjny ruchu ludowego. Materiały ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego w 110-lecie działalności politycznej ruchu ludowego 26 października 2005 r. w Warszawie*, Warszawa 2005.
- Jachymek J., *Dorobek polskiej historiografii ruchu ludowego*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 30, Warszawa 1997.
- Jachymek J., Szaflik J.R., *Historiografia ruchu ludowego*, [w:] *Chłopi. Naród. Państwo*, t. 1, Rzeszów 1996.
- Jędrzejewska M., *Informacja o bibliotece*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- Kaczanowski L., *Wydawnictwa*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- Koralewska E., *Muzealna działalność edukacyjno-oświatowa jako forma upowszechniania zbiorów MHPRL*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30.
- Kordowicz W., *Zakład Historii Ruchu Ludowego*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1960, nr 2.
- Kosińska I., *Działalność wystawiennicza*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- Lidzbarski M., *Historia Oddziału MHPRL w Piasecznie*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30.
- *Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne 1992–2004*, red. A. Kołodziejczyk, Warszawa 2004.
- Łukawski K., *III Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego. Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Pułtusk 4–6 września 2006 r.*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 35, 2008.

- Marcinkowska E., *Od „Żółtej Karczmy” do pałacu Blanka – o siedzibach Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- *O jutro ruchu ludowego*, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa 2016.
- Pasiak-Wąsik D., *Działalność wydawnicza Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30.
- Pasiak-Wąsik D., *III Kongres Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2006, nr 22.
- Sanecka-Tyczyńska J., *Sprawozdanie z IV Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, Warszawa 1–3 września 2010 r., „Myśl Ludowa” nr 3, 2011.
- Sikora K., *Wybrane kolekcje ze zbiorów MHPRL*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- Sikora K., *Wybrane kolekcje ze zbiorów MHPRL*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30.
- *Sprawozdanie z V Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, „Myśl Ludowa” nr 7, 2015.
- *Statut Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, Warszawa 1937*, [w:] *Dorobek polityczny i organizacyjny ruchu ludowego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego w 110-lecie działalności politycznego ruchu ludowego 26 października 2005 r. w Warszawie*, red. J. Gmitruk, Warszawa 2005.
- Wichmanowski M., *Sprawozdanie z II Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego Dzieje i Przyszłość*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2001, nr 17.
- Więzikowa A., *Działalność Zakładu Historii Ruchu Ludowego*, [w:] *Studia z dziejów ruchu ludowego*, Warszawa 1969.
- Zamojska I., *Historia Oddziału MHPRL w Sandomierzu*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”. Wydanie specjalne, 2000, nr 15.
- Zamojska I., *Historia Oddziału MHPRL w Sandomierzu*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30.

BIOGRAM

dr Janusz Gmitruk – historyk. Od 1989 r. dyrektor Zakładu Historii Ruchu Ludowego i od 1997 Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. W 1992 r. współorganizator, następnie członek Prezydium i wiceprzewodniczący Zarządu Głównego Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego, a od czerwca 2008 r. jego prezes. W latach 1996–2013 adiunkt w Instytucie Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej (od 2010 r. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny) w Siedlcach. W latach 2006–2008 kierownik Zakładu Politologii w Wyższej Szkole Biznesu i Administracji w Łukowie. Badacz i popularyzator najnowszych dziejów Polski, historii ruchu ludowego, wsi i chłopów. Autor wielu monografii, wydawnictw źródłowych oraz artykułów naukowych i popularnonaukowych. Organizator wystaw oraz sesji naukowych. Współorganizator ogólnopolskich badań nad dziejami ruchu ludowego, w tym pięciu Kongresów Historyków Wsi i Ruchu Ludowego: w Rzeszowie (1995), II w Lublinie (2000), III w Pułtusku (2006), IV i V w Warszawie (2010, 2015), których efektem są wielotomowe publikacje. Redaktor naczelny „Roczników Dziejów Ruchu Ludowego” oraz przewodniczący kolegium redakcyjnego „Rocznika Historycznego MHPRL” i innych pism naukowych. Wiceprzewodniczący Zarządu Głównego Stowarzyszenia Historyków Wojskowości.

MGR MONIKA SALAMON-MIŁOBOSZEWSKA

Muzeum Romantyzmu w Opinogórze

**MUZEUM JAKO „TRZECIE MIEJSCE”.
DOŚWIADCZENIA MUZEUM ROMANTYZMU W OPINOGÓRZE**

**MUSEUM AS THE „THIRD PLACE”.
EXPERIENCES OF MUSEUM OF ROMANTICISM IN OPINOGÓRA**

Słowa kluczowe:

Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, „trzecie miejsce”, Krasieńscy, Opinogóra, Ray Oldenburg

Streszczenie:

Muzeum Romantyzmu w Opinogórze jest instytucją z długą tradycją, istnieje od 1961 roku. Obecne działania podjęte przez pracowników Muzeum mają sprawić, że Muzeum stanie się obecne w przestrzeni publicznej jako tzw. „trzecie miejsce”, poza domem i pracą, według teorii, której autorem jest Ray Oldenburg. Dążymy do tego, abyśmy stali się „domem daleko od domu”. Założeniem Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, które miało posłużyć m.in. realizacji koncepcji „trzeciego miejsca”, było przywrócenie w przestrzeni

obiektów historycznie tu istniejących, które na skutek wielu niesprzyjających wydarzeń i kolei losu przestały funkcjonować. Dzisiaj wpisują się one w nowe funkcje i wymagania współczesnego odbiorcy.

Keywords:

Museum of Romanticism in Opinogóra, third place, the Krasiński, Opinogóra, Ray Oldenburg

Summary:

Museum of Romanticism in Opinogóra is an institution with a long tradition, dating back to 1961. We hope that the current activities performed by the Museum's employees will lead to a situation where the Museum becomes present in public space as the „third place”, in addition to the workplace and home, according to the theory by Ray Oldenburg. Our goal is to become „a home away from home”. The mission of the Museum of Romanticism in Opinogóra, which was supposed to implement the concept of a „third place”, was to restore the historical buildings which as a result of many unfavourable events ceased to function. Today they fulfil new functions and meet the requirements of the modern recipient.

Muzeum Romantyzmu w Opinogórze to instytucja z długą tradycją, istnieje od 1961 r. Zostało otwarte 20 maja 1961 r., dokładnie w 150. rocznicę nadania dóbr opinogórskich przez Napoleona Bonapartego gen. Wincentemu Krasińskiemu – dowódcy I Pułku Szwoleżerów-Lansjerów Gwardii Cesarskiej¹. Opinogóra stanowiła wiejską posiadłość rodziny Krasińskich. To tu przyjeżdżano na letnie miesiące, tu młody Zygmunt Krasiński oddawał się swojej wielkiej pasji – polowaniom. Tu generał Wincenty stworzył ordynację, liczącą w szczytowym jej okresie ponad 8 500 hektarów. Tu w końcu, w podziemiach ufundowanego przez Krasińskich kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, spoczywają Zygmunt Krasiński i jego najbliżsi. Dzięki temu dziś Opinogóra jest nazywana „Mazowieckim Wawelem”. Obecnie Muzeum Romantyzmu w Opinogórze zajmuje ponad dwudziestodwuhektarowy teren, będący częścią dawnego założenia pałacowo-parkowego i pod względem powierzchni stanowi największe muzeum biograficzne w Polsce².

Ród Krasińskich, pieczętujący się herbem Ślepowron, związał swoją historię z Opinogórą w wieku XVII. Pierwszym Krasińskim, który otrzymał w 1659 r. Opinogórę jako dożywotnią darowiznę królewską i mógł tytułować się starostą opinogórskim był Jan Kazimierz Krasiński (1607–1669), podskarbi wielki koronny i wojewoda płocki. W czasach rozkwitu opinogórskiego majątku – w XIX w. – rezydencję Krasińskich tworzyły trzy obiekty: neogotycki pałacyk z I połowy XIX w., neogotycka oficyna dworska z tego samego okresu oraz rozległy drewniany dwór z przełomu XVII i XVIII w. Obiekty te, położone na dwóch wzgórzach, otoczone były parkiem krajobrazowym w stylu angielskim. Główna brama wjazdowa do zespołu pałacowo-parkowego znajdowała się

¹ A. Łyszkowska, *Muzeum Romantyzmu w Opinogórze*, „Osobowości i sukcesy” 2019, nr 14, s. 80.

² M. Rodacka, *Specyfika i walory muzeów biograficznych w Polsce*, „Turystyka i hotelarstwo” 2003, nr 4, s. 41.

od strony kościoła, który usytuowany był poza parkiem, na trzecim wzgórzu. Muzeum powołane zostało z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Ziemi Ciechanowskiej w celu gromadzenia, przechowywania i eksponowania dóbr kultury w zakresie romantyzmu europejskiego i polskiego, historii rodziny Krasińskich, ze szczególnym uwzględnieniem poety Zygmunta Krasińskiego, a także epoki napoleońskiej oraz wychodźstwa polskiego.

Atutem tego miejsca jest wielka historia, z którą spotykamy się spacerując alejkami zabytkowego, romantycznego parku o unikatowym w skali kraju położeniu na trzech pagórkach i neogotyckimi budowlami: pałacykiem i oficyną dworską. Nie są znane dokładne lata powstania tych budowli. Pierwsza wzmianka o obiektach pochodzi z listu Zygmunta Krasińskiego z września 1828 r. Na pewno w 1843 r. prace budowlane były już ukończone, gdyż w sierpniu tego roku odbyło się huczne wesele Zygmunta i Elizy z Branickich, a pałacyk był jednym z prezentów ślubnych. Zachwycona żona wieszcza nazywała go wówczas „małym klejnotem”. Pałacyk pełnił funkcję romantycznego pawilonu ogrodowego. W okresach letnich zamieniał się w dom mieszkalny dla gości. Podczas I wojny światowej uległ dużym zniszczeniom. Odbudowy dokonano na przełomie lat 50. i 60. XX w. Początkowo był jedynym budynkiem, który tworzył Muzeum. Dziś możemy w nim oglądać ekspozycję prezentującą życie i twórczość Zygmunta Krasińskiego. Od września 1990 r., także w oficynie dworskiej prezentowane są ekspozycje muzealne – poświęcone historii rodu Krasińskich, ordynacji opinogórskiej, epoce napoleońskiej oraz wystawy czasowe³. A wszystko to w pięknej oprawie parku muzealnego, o którym pisze Małgorzata Rodacka: „Ducha epoki oddaje, otaczający Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, krajobrazowy park angielski z elementami architektury ogrodowej, stawami i starym drzewostanem”⁴.

---

³ A. Łyszkowska, op. cit., s. 81.

⁴ M. Rodacka, *Specyfika i walory...*, op. cit., s. 41.

Przez kilkanaście ostatnich lat Muzeum przeszło wielkie zmiany zgodnie z nowoczesnymi metodami zarządzania, głównie dzięki pomysłowości Dyrektora Muzeum Romantyzmu w Opinogórze Pana Romana Kochanowicza i szczególnemu zaangażowaniu Marszałka Województwa Mazowieckiego Pana Adama Struzika w rozwój instytucji kultury.

Strategię Rozwoju Muzeum Romantyzmu w Opinogórze do 2020 roku, zgodną z przyjętą przez Sejmik Województwa Mazowieckiego *Strategią Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015–2020*, zbudowano w silnej relacji do otoczenia Muzeum i zachodzących w nim zjawisk społeczno-kulturowych. Przy tworzeniu Strategii pamiętano o tym, by kultura włączała każdego. Należy dodać, że Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, już od lat 70. dociera ze swoją ofertą nie tylko do osób z najbliższego regionu, ale z całej Polski, a także z zagranicy⁵. Muzeum w najbliższych latach ma nie tylko opowiadać historię, ale także tę historię aktywnie tworzyć, włączając w ten proces każdego – i Klientów w różnym wieku, różnych możliwości, i Pracowników⁶. W toku prac nad aktualną Strategią została określona wizja, która brzmi: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze miejscem w pełni oddającym idee romantyzmu, kompletnym – szanującym dziedzictwo i otwartym na współczesne potrzeby.

Podczas prac nad Strategią określono także misję, pozostającą w zgodności z zadaniami statutowymi, która brzmi następująco: gromadzimy, przechowujemy, dokumentujemy i eksponujemy dobra kultury w zakresie romantyzmu, włączając w te działania każdego.... Dla nas Muzeum to zakorzenie – centrum wiedzy o romantyzmie, którą przekazujemy na wiele sposobów, tj. m.in. poprzez:

⁵ J. Wilga, *Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Funkcje i zasięg przestrzenny*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1986, nr 2, s. 76.

⁶ *Strategia Rozwoju Muzeum Romantyzmu w Opinogórze na lata 2018–2020*.

1. pracę naukową i badawczą polegającą na prowadzeniu badań nad romantyzmem polskim i europejskim, nad epoką napoleońską, rodem Krasińskich, w szczególności poety Zygmunta Krasińskiego, a także założeniami parkowymi i ogrodowymi w kraju i Europie;
2. wydawnictwa, cykliczne publikacje, tj. „*Amor patriae nostra lex*. Zeszyty Muzeum Romantyzmu”; magazyn informacyjny „Muzealne Rozmaitości” wydawany dwa razy w roku, a ponadto albumy, przewodniki, katalogi do wystaw, zbiorów, publikacje pokonferencyjne;
3. działalność wystawienniczą, czyli wystawy stałe, wystawy czasowe sztuki oraz biograficzne, w których partnerami są muzea, a także kolekcjonerzy prywatni krajowi i europejscy udzielający wsparcia w zakresie organizacji tych wystaw, wystawy planszowe przeznaczone do wypożyczenia przez placówki oświatowe oraz wystawy plenerowe;
4. nowoczesną i kreatywną edukację. Nowa oferta edukacyjna Muzeum Romantyzmu w Opinogórze opiera się na założeniu edukacji poprzez swobodne i regularne włączanie dzieci, młodzieży w przestrzeń muzealną. Dążymy do stworzenia przestrzeni przyjaznej odbiorcy, do której pragną przybywać, ale także wracać. Naczelnym założeniem zmodyfikowanego planu zajęć edukacyjnych jest wykorzystanie potencjału całego Zespołu Pałacowo-Parkowego do działań edukacyjnych, które mają pobudzić wyobraźnię poprzez włączanie odbiorcy w przestrzeń muzealną. Zajęcia dla dzieci i młodzieży mają na celu wsparcie opiekunów w twórczym procesie kształtowania odbiorców oferty muzealnej. Bloki zajęć budowane są tak, aby umożliwiały młodym umiejscowić romantyzm. Czynimy to w formie spotkań z muzyką i sztuką epoki romantyzmu (Rodzina Niedziela), w tym koncertów muzyki poważnej, spotkań z teatrem, aktywnego zwiedzania obiektów, kolekcji i zbiorów muzealnych, warsztatów kreatywnych kierowanych

do różnych grup dzieci i młodzieży; lekcji muzealnych o tematyce związanej z romantyzmem; jednodniowych pobytów edukacyjnych, wakacji i ferii zimowych, konkursów edukacyjnych, plastycznych, fortepianowych, recytatorskich, urodzin, Dnia Dzieci, Wagarów w Muzeum. Jest to nowoczesna forma aktywnego zwiedzania umożliwiająca zdobycie wiedzy o epoce romantyzmu;

5. gromadzenie zbiorów bibliotecznych dotyczących romantyzmu wraz z digitalizacją zbiorów;
6. muzykę i poezję, czyli cykliczne koncerty muzyki i poezji (przede wszystkim koncerty niedzielne), których tematem przewodnim jest twórczość romantyczna, bądź odwołania do tej twórczości w epokach późniejszych;
7. scenę jednego aktora – monodramy, które są nowością w naszej ofercie, będącą odpowiedzią na głosy odbiorców, zwolenników takiego rodzaju przekazu utworów, głównie romantycznych.

Dzięki powyższym działaniom z placówki rozpoznawalnej na Mazowszu, ale nieposiadającej zbyt silnej marki, mającej 5 działów i zatrudniającej w 2006 r. 19 osób, którą odwiedzało rocznie prawie 17 000 osób, Muzeum stało się instytucją o silnej marce, rozpoznawalnej nie tylko w Polsce, którą odwiedziło w 2017 r. ponad 37 000 turystów. Zaś rok później frekwencja na wystawach muzealnych wyniosła już 105 000 osób.

Obecna struktura organizacyjna obejmuje 13 działów (Dział Historii, Dział Sztuki, Dział Biblioteka i Archiwum, Dział Naukowo-Wydawniczy, Dział Edukacji, Dział Obsługi Turystycznej i Promocji, Dział Administracji, Dział Działalności Gospodarczej, Dział Techniczny, Dział Park i Zwierzyniec, Dział Finansowo-Księgowy, Wewnętrzna Służbę Ochrony) oraz nowo powołany do życia w tym roku Dział Konserwacji, które to Działy znajdują się pod zwierzchnictwem Dyrektora Muzeum/

Zastępcy Dyrektora ds. Administracyjno-Gospodarczych/
Zastępcy Dyrektora ds. Zbiorów i Ekspozycji albo też
Głównego Księgowego. Łącznie zatrudnionych jest ponad
60 pracowników, wykwalifikowanych do realizacji zadań
poszczególnych działów.

Opisane powyżej działania mają sprawić, że Muzeum sta-
nie się obecne w przestrzeni publicznej jako tzw. „trzecie miej-
sce” poza domem i pracą. Dążymy do tego, abyśmy stali się
„domem daleko od domu”, czyli miejscem wyjątkowo do domu
podobnym w aspekcie psychicznego komfortu i oparcia, które
będzie dostępne, gdzie na neutralnym gruncie spotykać się
będą stali bywalcy w różnym wieku, wykazujący się wewnętrzną
potrzebą bycia w tym właśnie miejscu, a ich główną aktyw-
nością będzie rozmowa. Twórca wspomnianej koncepcji Ray
Oldenburg pisze:

„Trzecie miejsce” to miejsce odpoczynku – nie tylko od pracy,
lecz także od wykonywanych na co dzień rutynowych czynności.
Jest neutralną przestrzenią, w której spędzamy wolny czas, spo-
tykamy przyjaciół, odpoczywamy po pracy zawodowej, pracach
domowych, nabieramy oddechu przy filiżance kawy (herbaty), ob-
serwujemy i pokazujemy się innym. „Trzecie miejsca” wzmacniają
w nas poczucie przynależności do otoczenia oraz więzi z innymi
– znanymi lub potencjalnie bliskimi nam osobami. Są to miejsca,
w których tętni życie lokalnej społeczności, gdzie rodzą się nowe
pomysły, utrwalają się lub ewoluują ważne w danym środowisku
wartości⁷.

Założeniem Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, które mia-
ło posłużyć m.in. realizacji koncepcji „trzeciego miejsca”, było
przywrócenie w przestrzeni obiektów historycznie tu istnieją-
cych, które na skutek wielu niesprzyjających wydarzeń i kolei
losu przestały funkcjonować. Realizacji tego celu służy również

---

⁷ R. Oldenburg, *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. New York: Paragon House, 1989.

zrewaloryzowany park, który jest miejscem licznych spotkań i zajęć edukacyjnych.

Wykonanie tego projektu nie byłoby możliwe, gdyby nie środki unijne w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2007–2013 oraz na lata 2014–2020, a także wsparcie Samorządu Województwa Mazowieckiego. Samorząd Województwa Mazowieckiego zainwestował w rozwój Muzeum kwotę 23.783.137,92 zł, natomiast ze środków Unii Europejskiej sfinansowano wydatki w wysokości 20.923.135,93 zł.

Dzisiaj nowo powstałe budynki wpisują się w wymagania współczesnego odbiorcy. Dzięki tym obiektom Muzeum zgodnie ze swoim Statutem może prowadzić dodatkowo aktywność inną niż ta, do której zostało powołane. Mogliśmy rozszerzyć naszą działalność statutową o wynajem składników majątkowych, organizowanie imprez kulturalnych, sesji, konferencji i szkoleń, koncertów, spektakli, lekcji i warsztatów muzealnych, działalność instruktazowo-metodyczną, prowadzenie na terenie muzeum własnej gastronomii.

W ten właśnie sposób sfinansowano realizację następujących projektów:

Projekt 1.

Budowa – rewitalizacja Dworu z funkcją muzealną wraz z ogrodzeniem terenu Zespołu Pałacowo-Parkowego Muzeum Romantyzmu w Opinogórze – I etap, w ramach tworzenia Mazowieckiego Ośrodka Romantyzmu Polskiego w Opinogórze. Inwestycja zrealizowana w latach 2006–2008 ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego. Realizacja projektu była wynikiem decyzji o rozbudowie zespołu muzealnego w Opinogórze podjętej w 2004 r. Wówczas to postanowiono w miejscu dawnego, rozebranego na początku XX w. dworu Krasińskich, który pełnił funkcję siedziby rodowej, postawić

nowy budynek, nawiązując do zamysłu wnuka poety Zygmunta Krasińskiego – Adama. Wybrano do realizacji zachowany projekt prof. J. Gałęzowskiego z 1908 r., dostosowując wnętrza do potrzeb muzeum – miały się tu znaleźć pomieszczenia administracyjne, sale ekspozycyjne i zaplecza magazynowe. 11 września 2008 r. – sto lat od ogłoszenia wyników konkursu architektonicznego – Dwór Krasińskich został oddany do użytkowania⁸. Od tego momentu mieści się tu Galeria malarstwa polskiego XIX w. im. Januarego Suchodolskiego oraz wystawy czasowe – obecnie „*Polonia Restituta. Polskie drogi do niepodległości*”.

Projekt 2.

Adaptacja drewnianego domku ogrodnika dla potrzeb gastronomii – stworzenie „Gościńca Ogrodnika” oraz prace wykończeniowe i instalacyjne związane z oddaniem do użytkowania budynku. Inwestycja zrealizowana w latach 2009–2010 ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Budynek jest odtworzeniem zlokalizowanego w tym miejscu w XIX w. mieszkania kolejnych ogrodników pracujących u Krasińskich – obecnie znajduje się tu muzealna gospoda, która prowadzi działalność wpisaną do Statutu Muzeum Romantyzmu w Opinogórze⁹.

Projekt 3.

Budowa Oranżerii z funkcją konferencyjno-kulturalną na terenie Zabytkowego Zespołu Pałacowo-Parkowego Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Inwestycja zrealizowana w latach 2008–2009 ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Założono odbudowę Oranżerii w zakresie odnoszącym się do jej historycznej funkcji (szklarnie), z przeznaczeniem centralnej

---

⁸ <http://muzeumromantyzmu.pl/inwestycje-swm/> [dostęp 27.09.2019].

⁹ Ibidem.

części obiektu na działalność koncertowo-teatralną i konferencyjno-szkoleniową, zachodniego pawilonu na oranżerię i wschodniego pawilonu na pomieszczenia z funkcją wystawienniczą z holem wejściowym na dolnej kondygnacji. W pierwszym etapie powstał budynek centralny Oranżerii¹⁰.

Projekt 4.

Zwiększenie dostępności do kultury – stworzenie Międzynarodowego Ośrodka Edukacji i Dziedzictwa Kulturowego w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze – etap I: zaplecze edukacyjne, folwarczne i park krajobrazowy, Priorytet VI – Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji, Działanie 6.1 – Kultura. Inwestycja została zakończona w 2012 roku.

Realizację projektu możemy podzielić na dwa zasadnicze elementy. Pierwszy – to kompleksowa rewaloryzacja zabytkowego zespołu parkowego wraz z niezbędnymi pracami instalacyjnymi. Drugi – to budowa zespołu czterech budynków: segmentu socjalno-garażowego, wozowni, obsługi komunikacji konnej i budynku dydaktycznego oraz zespołu zabudowań ekspozycji przyrodniczej – cztery duże metalowe woliery i zimowisko dla ptaków.

W dniu dzisiejszym zabudowania te są zagospodarowane zgodnie z przeznaczeniem, odbywają się tu liczne zajęcia edukacyjne w salach i na placach zabaw, mieszkają tu nowi mieszkańcy – konie i ptaki, a po parku uczą się chodzić na wolności, urodzone u nas i wyhodowane, pawie.

18 listopada 2018 r. na terenie folwarku Muzeum Romantyzmu w Opinogórze została otwarta ekspozycja w powozowni. Na wystawie stałej prezentujemy dwanaście odnowionych, zabytkowych powozów, z kolekcji Wojciecha Wałachowskiego i SGGW

---

¹⁰ *Studium wykonalności dla zadania: „Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie – aranżacja ekspozycji w Oranżerii Muzeum Romantyzmu w Opinogórze z zastosowaniem technologii audiowizualnych”, Opinogóra 2016.*

w Warszawie. Są to m.in.: powóz „Milord”, karetka „Coupe”, pojazd „vis a vis”, brek myśliwski, brek koszowy, bryczka „węgierska”, dwie furki, w tym jedna podlaska wraz z uprzężą, chomątem, a także dwie pary sań i dwie bryczki¹¹.

Projekt 5.

Zwiększenie atrakcyjności turystycznej Północnego Mazowsza – Budowa Oranżerii z funkcją konferencyjno-kulturalną na terenie Zabytkowego Zespołu Pałacowo – Parkowego w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze – II etap. Priorytet VI – Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji, Działanie 6.2 Turystyka. Obiekt oddano do użytku jesienią 2014 r.

Był to drugi etap budowy Oranżerii. Realizacja projektu wraz z jego centralną częścią z jednej strony umożliwiła prowadzenie ambitnej oferty kulturalnej – zarówno rozszerzenie zakresu oferty dotychczas realizowanej (działania wystawiennicze i organizacja koncertów), jak i wprowadzenie nowych ofert (organizacja spektakli teatralnych, odczytów, konferencji)¹².

Projekt 6.

Zwiększenie atrakcyjności turystycznej północnego Mazowsza – rozwój kompleksowej oferty turystycznej – III etap. Priorytet VI – Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji, Działanie 6.2 Turystyka. Projekt zrealizowano w 2014 r.

Głównym celem projektu było stworzenie nowego szlaku turystycznego „Śladami Krasińskich na północnym Mazowszu” ze szczególnym uwzględnieniem kościołów fundacji Krasińskich. Powstała m.in. strona internetowa ze zintegrowaną informacją o ofercie turystycznej. Ponadto, w Muzeum Romantyzmu

---

¹¹ <http://muzeumromantyzmu.pl/powozownia-ekspozycja/> [dostęp 27.09. 2019].

¹² *Studium wykonalności dla zadania: „Poprawa dostępności do zasobów...”, op. cit.*

w Opinogórze oraz w pobliżu zabytkowych kościołów ufundowanych przez członków rodu Krasieńskich w Opinogórze, Pałukach i Krasnym ustawione zostały infokioski prezentujące informacje o atrakcjach turystycznych regionu. Kolejnym elementem projektu było przygotowanie filmów i ich udostępnienie. Dodatkowo, w Muzeum oraz w pobliżu ww. kościołów, ustawione zostały mapy z zaznaczonymi atrakcjami turystycznymi. W ramach pozyskanych środków możliwe było także opracowanie i druk przewodników zawierających mapę turystyczną powiatu ciechanowskiego i okolic oraz opis najatrakcyjniejszych obiektów turystycznych. Ważnym elementem była budowa ścieżki przyrodniczej w muzealnym parku prezentującej zabytkowe obiekty przyrodnicze. Ponadto, przy wejściu do muzeum, został wybudowany parking przeznaczony dla autokarów, samochodów osobowych oraz rowerów¹³.

Projekt 7.

Zwiększenie dostępności do kultury – rozwój oferty kulturalnej Muzeum Romantyzmu w Opinogórze – etap V, Priorytet VI – Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji, Działanie 6.1 – Kultura. Inwestycję zrealizowano w 2015 r.

Projekt podzielono na dwa zasadnicze zadania. Pierwsze to remont elewacji zabytkowego neogotyckiego pałacyku. Do tego zadania włączone zostały także prace konserwatorskie przy zabytkowych meblach kamiennych oraz pomniku z piaskowca upamiętniającym śmierć księcia mazowieckiego Bolesława IV. Ponadto wymieniono system zabezpieczeń przeciwpożarowych w pałacyku i oficynie. Drugie zadanie projektu to działania mające na celu ułatwienie zwiedzania zespołu pałacowo-parkowego. W jego skład wchodziło oznakowanie obiektów

---

¹³ <http://muzeumromantyzmu.pl/inwestycje-unijne/> [dostęp 27.09.2019].

zabytkowych poprzez ustawienie tablic z informacją o ich historii i aktualnych ekspozycjach; wdrożenie przewodników elektronicznych, na których zostały nagrane opisy umożliwiające samodzielne zwiedzanie ekspozycji stałych oraz wydanie informatora stanowiącego przewodnik po obiektach zlokalizowanych na terenie Muzeum.

Projekt 8.

Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie – aranżacja ekspozycji w Oranżerii Muzeum Romantyzmu w Opinogórze z zastosowaniem technologii audiowizualnych. Oś Priorytetowa V „Gospodarka przyjazna środowisku” Działanie 5.3 „Dziedzictwo kulturowe”. Inwestycja zakończona w kwietniu 2018 r.

Przestrzeń istniejąca w wybudowanym obiekcie oranżerii z holem/foyer wejściowym na dolnej kondygnacji, tj. na poziomie terenu od południa w centralnym pawilonie, pozwoliła na stworzenie interaktywnej oferty w związku z zaobserwowanym społecznym zapotrzebowaniem na sposób wykorzystywania wolnego czasu w gronie rodziny lub też w ramach prowadzonych lekcji muzealnych. Preferowane dziś są miejsca, w których obecność nie sprowadza się tylko do biernego odbioru ekspozycji, ale dają szansę na aktywne uczestnictwo w procesie współtworzenia. To właśnie dawna oranżeria była miejscem odpoczynku, spotkań, pogawędek w sprzyjającym klimacie stworzonym przez różnorodną roślinność tam się znajdującą. By przywrócić jej historyczny klimat, został stworzony ogród wertykalny – autonomiczna ściana wykonana z metalowych modułów z doniczkami i rozprowadzoną instalacją wodną, a w jej sąsiedztwie ustawiono drzewa cytrusowe, co daje choć po części namiastkę dawnej oranżerii. Stworzono interaktywną salę edukacyjną z magicznym dywanem, który pozwala na prowadzenie zajęć edukacyjnych dzięki pakietowi dedykowanych aplikacji dostosowanych

do wieku odbiorcy (np. wirtualne odkopywanie zabytków archeologicznych)¹⁴.

W celu kompletności oferty zainstalowano również makiety interaktywne do zabaw z wodą, umieszczono obiekty wystawienne i informacyjne montowane na ścianach (makiety, zdjęcia, opisy, gablotki) oraz obiekty wystawiennicze i informacyjne montowane na stałe w posadzce (makiety, gablotki, punkty informacyjne).

Projekt zakładał podzielenie przestrzeni na cztery oddzielne ekspozycje, podejmujące różne aspekty budynku oranżerii: jego historię i przeznaczenie, architekturę i rozwiązania techniczne, oraz prace archeologiczne dotyczące obiektu. Sala otwierająca zwiedzanie ekspozycji ma za zadanie wprowadzić turystę w przestrzeń historycznej oranżerii, przełożoną na język współczesnej architektury. Za pomocą dźwięku, obrazu oraz atmosfery pomieszczenie umożliwi poznanie, czym był i czemu służył budynek. Znajduje się w tej części makieta „historyczna”, przedstawiająca połowę budynku oranżerii, której zadaniem jest pokazanie integracji architektury z otaczającą ją i znajdującą się wewnątrz zielenią. Odbicie makiety w lustrach pozwala zobaczyć całość obiektu, tworząc jednocześnie efekt powiększenia pomieszczenia i nadaniu mu centralnego charakteru. Jedna ze ścian mieści w sobie stanowiska edukacyjne audio i wideo, dostępne dla zwiedzających poprzez wizjery. Przedstawiają one historyczne fotografie założenia parkowego, filmy informacyjne i muzykę. W jednej z sal zaprezentowane jest połączenie techniki z architekturą. Jest to przestrzeń eksponująca strukturę i rozwiązania techniczne zastosowane w oranżerii. W istniejący układ z cegieł pozyskanych na stanowisku archeologicznym, zostały wkomponowane elementy wyjaśniające sposób funkcjonowania budynku. Konstrukcja obiektu przedstawiona została za pomocą makiety montowanej na ścianie. Przedstawiona jest jako przekrój przez kluczowe elementy struktury wraz z opisem tekstowym i dźwiękowym. Jest w tej strefie również makieta interaktywna, przedstawiająca kanały grzewcze i system rozprowadzania ciepła po obiekcie. Makieta ma być rodzajem interaktywnej zabawy, w której przekładając odpowiednie elementy, użytkownik ma na celu doprowadzenie „ogrzewania” do wyznaczonego celu. Tematem

¹⁴ *Studium wykonalności dla zadania: „Poprawa dostępności do zasobów kultury...”, op. cit.*

wiodącym trzeciej strefy jest archeologia na terenie zespołu pałacowo-parkowego w Opinogórze. W sali przedstawione zostały prace przeprowadzone podczas badań nad budynkiem oranżerii. Jest tu również ekspozycja prezentująca elementy używane w XIX-wiecznej oranżerii¹⁵.

Projekt 9.

Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych – renowacja krypt grobowych w kościele i zabytkowych nagrobków na cmentarzu w Opinogórze. Oś Priorytetowa V „Gospodarka przyjazna środowisku” Działanie 5.3 „Dziedzictwo kulturowe”. Inwestycja zakończona w kwietniu 2019 r.

Nadmienić w tym miejscu należy, iż jest to projekt inny niż wszystkie projekty, mający wymiar – oprócz materialnego – także duchowy. Dlatego zostanie opisany bardziej szczegółowo niż poprzednie.

Dzięki realizacji poprzednich projektów przywrócono obiekty, które tu kiedyś istniały zaś dzięki realizacji tego projektu ziścił się plan Krasińskich, którego z różnych przyczyn nie udało się wcześniej zrealizować. Mowa tu o bardzo ważnej inicjatywie wnuka poety Zygmunta – Adama Krasińskiego, „który już niejednokrotnie składał dowody, jak umie cenić i szanować pamięć swego nieśmiertelnego dziada, zapragnął teraz widocznym sposobem uczcić jego niespożyte zasługi i wykuć w marmurze tę uduchowioną postać, która, jak gwiazda płomienna świeci na horyzoncie naszej poezji”¹⁶. Sarkofag miał stanąć w kościele opinogórskim w związku ze zbliżającą się w 1912 r. setną rocznicą urodzin wieszca. Z propozycją wykonania projektu tego dzieła Adam Krasiński zwrócił się do znanego polskiego rzeźbiarza Stanisława Romana Lewandowskiego. Projekt uzyskał aprobatę wnuka

---

¹⁵ <http://muzeumromantyzmu.pl/oranzeria-ekspozycja/> [dostęp 27.09. 2019].

¹⁶ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 27, Poznań 1884, s. 109.

poety. Sarkofag miał być wykonany z kolorowego marmuru i być umieszczony w zabytkowym kościele w Opinogórze, gdzie w nawie bocznej znajduje się już wykuty w białym marmurze sarkofag matki Zygmunta Marii Urszuli z Radziwiłłów Krasińskiej, żony generała Wincentego hr. Krasińskiego wykonany przez włoskiego rzeźbiarza Luigiego Pampaloniego w 1841 r. W podstawie nagrobka znalazła się: półleżąca postać poety, płaskorzeźba rycerza, płaskorzeźba oracza. Ostateczny termin wykonania nagrobka został wyznaczony na sierpień 1908 r., jednak z powodu choroby i śmierci wnuka Adama Krasińskiego nie udało się go zrealizować¹⁷. Niestety ze względu na zmiany, które nastąpiły w organizacji miejsca w kościele, na skutek upływu czasu, nagrobek Zygmunta nie mógł być już umieszczony nieopodal sarkofagu jego matki.

Idealnym miejscem na uczczenie pamięci poety i umieszczenie w nim tego nagrobka były krypty grobowe rodziny Krasińskich w opinogórskim kościele. Pierwsza spoczęła w nich w 1822 r. matka Zygmunta Maria Urszula z Radziwiłłów Krasińska. Jak możemy przeczytać w bogatej epistolografii Zygmunta Krasińskiego, gdy wieszcz przyjeżdżał do Opinogóry trumna była zawieszona na łańcuchach: „kaplica i w niej grób matki mojej, w grobie trumna jej zawieszona jak lampa na łańcuchach w sklepieniu lochu wpojonych...”¹⁸.

W kolejnych latach w kryptach składano ciała ordynatów opinogórskich i osób z rodziny Krasińskich. Spoczywają tu oprócz Marii Urszuli z Radziwiłłów Krasińskiej: Zygmunt Krasiński, jego ojciec – Wincenty, dziadkowie – Jan i Antonina, synowie – Władysław i Zygmunt, wnukowie – Adam i Zofia, przyjaciółka Amelia Załuska, Krasińscy z linii oboźnickiej, na którą po wygaśnięciu linii opinogórskiej przeszła ordynacja. W tej części

¹⁷ M. Bral, *Pomnik nagrobny Zygmunta Krasińskiego*, „Spotkania z zabytkami” 2012, nr 11–12, s. 8–10.

¹⁸ Z. Krasiński do D. Potockiej, *Opinogóra, 18–21 sierpnia 1843 r.*, [w:] Zygmunt Krasiński. *Listy do Delfiny Potockiej*, oprac. i wstęp Z. Sudolski, t. 2, Warszawa 1975, s. 20.

jest pusta nisza, w której miał spocząć ostatni ordynat Edward Krasieński (zginął w Dachau). Złożono tu także serce Mikołaja Bronikowskiego oraz szwoleżera Franciszka Girardota, a także prochy rodziców Piotra Krasieńskiego, który obecnie (gdyby istniała taka możliwość) byłby ordynatem.

Pod koniec XIX w. na „pielgrzymkę” do grobu poety wybrał się rezydujący jako gubernator w pobliskim Szulmierzu Stefan Żeromski. Pisarz w *Dziennikach* tak relacjonował swoją wycieczkę do Opinogóry w dniu 22 sierpnia 1887 r.:

22. VIII (poniedziałek). Byłem dziś w Opinogórze. (...) Lecz opuszczam i kościół... Odźwierna prowadzi nas ku zewnętrznej stronie prezbiterium. Są tam ciężkie drzwi z wykutym na nich herbem. Otwarła je. Przeszliśmy jeden sklep pusty, drugi pusty i wreszcie stanęliśmy wobec zamkniętych drzwi. Gdy je otworzyła babina – weszliśmy do wiecznej sypialni smutnego ducha poezji polskiej. Stoi tam na drewnianych podstawach sześć drewnianych trumien. Pośrodku stoi wielka dębowa, zwykłego formatu – to trumna Wincentego. Obok tej – czarna, suknem obita, otoczona srebrną lamą, mająca kształt zwykłej podłużnej skrzyni, ściętej cokolwiek w głowach. Pośrodku płaskiego wieka przybita mosiężna tablica i dużymi literami wyryto na niej: „Zygmunt Krasieński †1859”. Nic więcej. Obok dużej trumny małego ojca – mała trumienka czarna wielkiego syna. Wiesz, że on tu leży, i dziwno ci, że to ten sam dumny, nieprześlągany wielki – w tej małej czarnej trumience. Głowa się usuwa na piersi, toczą się łyzy po twarzy. Wobec tego prochu czujesz się tak nikczemnym i małym, tak dziwny wstyd uderza cię w twarz!... Ten „syn szlachecki” – wiecznie jednaki: śpi teraz z tym samym słowem na trumnie, jakie miał za życia na ustach: Duma bez pokory – to próżność; pokora bez dumy – to podłość. Jesteś w tym podziemiu Polakiem, czcicielem wielkiego prochu....¹⁹.

Krypty w opinogórskim kościele to nie tylko miejsce pochówków. Na przeciwległej ścianie do katakumb wiszą trzy płyty wykonane z brązu przez Julesa Franceschiego w 1877 r.,

¹⁹ S. Makowski, *Mazowieckim szlakiem Żeromskiego i Krasieńskiego*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1975, nr 10, s. 134–135; S. Żeromski, *Dzienniki*, oprac. J. Kądziela, Warszawa 1980.

przedstawiające sceny z utworów Zygmunta Krasińskiego: *Psalmu dobrej woli*, *Irydiona* i *Nie-Boskiej komedii*. Na początku XX w., po modernizacji krypt przez wnuka poety Adama Krasińskiego, trumny umieszczano już w niszach zabudowanych marmurowymi płytami. Ostatnie pochówki miały miejsce pod koniec XX w. i na początku XXI w. – urny z prochami rodziców potomka rodu Krasińskich, osoby, która obecnie (gdyby istniała taka możliwość) byłaby ordynatem – Piotra Krasińskiego.

Niestety obecnie krypty w podziemiach opinogórskiego kościoła, ze względu na swój stan zachowania, wymagały modernizacji. Muzeum to oczywiście dostrzegало i szukało środków finansowych, aby móc tego dokonać, a jednocześnie wykuć w marmurze cenotaf poety według projektu sprzed 100 lat autorstwa wspomnianego już rzeźbiarza Stanisława Romana Lewandowskiego. Chcieliśmy również przy tej okazji poddać konserwacji wybrane nagrobki na opinogórskim cmentarzu osób związanych z Zygmuntem i dworem Krasińskich. Tak też się stało, a warto dodać, że wśród autorów nagrobków są artyści takiej miary jak Józef Czerwiński czy Roman S. Lubowiecki²⁰.

Prace konserwatorsko-remontowe na cmentarzu miały charakter pełny, wykonane były w każdym przypadku według spójnej metodyki i technologii przy użyciu materiałów o zbliżonej jakości i parametrach. Ich celem było wyeliminowanie przyczyn i skutków niszczenia oraz degradacji nagrobków. Działaniom tym zostały poddane następujące nagrobki:

- pomnik ks. Alojzego Ludwika Chiariniego, nauczyciela Zygmunta Krasińskiego, ufundowany przez gen. Wincentego Krasińskiego, najprawdopodobniej w 1832 r.;
- pomnik Franciszka barona Girardota, lekarza pułku szwoleżerów, który zmarł w styczniu 1831 r.;

²⁰ W. J. Górczyk, *Cmentarz parafialny w Opinogórze i kaplica grobowa hrabiów Krasińskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2017, nr 65, s. 39.

- nagrobek Heleny z Hemmersów baronowej de la Haye, przyjaciółki matki Zygmunta i opiekunki małoletniego wieszcza, zmarłej w 1829 r.;
- nagrobek Katarzyny z Foglerów Rozpędowskiej, niani Zygmunta Krasińskiego, wykonany w 1839 r. na zamówienie Wincentego Krasińskiego;
- nagrobek pułkownika Tadeusza Wyleżyńskiego, adiutanta gen. Wincentego Krasińskiego, zmarłego w 1844 r.;
- nagrobek Mikołaja Gretee, francuskiego kuchmistrza na dworze Krasińskich, z 1851 r.
- nagrobek Krzeczkwoskich (Rozalii z Iwanowskich i jej syna Aleksandra) z 1875 r. Pomnik ufundował Aleksander Krzeczkowski, doktor medycyny, swojej matce Rozalii, a potem sam w nim spoczął;
- nagrobek Stanisława Dunin-Wąsowicza, adiutanta ojca poety, ufundowany w 1849 r. przez Wincentego Krasińskiego;
- nagrobek Stanisława Krynickiego, wieloletniego zarządcy dóbr Krasińskich, wystawiony w 1889 r. przez Adama Krasińskiego;
- nagrobek ks. Wiktora Mościckiego, proboszcza opinogórskiego, zmarłego w 1922 r.
- nagrobek Karola Jeżewskiego, wójta gminy opinogórskiej, powstały w 1860 r.;
- nagrobek Jana Kazimierza Trockiego, masztalera Krasińskich, zmarłego w 1912 r.;
- nagrobek Jana Nowickiego, nadleśniczego ordynacji Krasińskich, zmarłego w 1928 r.

W ramach projektu zostały również podjęte w 2018 r. działania związane z konserwacją i modernizacją podziemi kościoła w Opinogórze. Wykonano odwodnienie, balustradę przy schodach, poddano renowacji tynki, posadzki, drzwi, a także schody zejściowe oraz naprawiono mocowania istniejących okien. Dokonano modernizacji instalacji elektrycznej. Obiekt

doposażono w odpowiednie rozwiązania techniczne zwiększające bezpieczeństwo zabytków. Poddano konserwacji płyty upamiętniające Zygmunta, Adama i Edwarda Krasińskich oraz płyty wykonane z brązu, które ilustrują sceny z utworów Zygmunta Krasińskiego. Działania konserwatorskie dotyczyły również jedenastu marmurowych płyt inskrypcyjnych przykrywających nisze grobowe rodziny Krasińskich oraz czterech metalowych płyt inskrypcyjnych.

Podziemia składają się z pięciu pomieszczeń, z czego cztery były dotychczas udostępniane zwiedzającym. W pomieszczeniu numer 5, będącym wcześniej magazynkiem, powstała sala, w której jest wykorzystywany sprzęt multimedialny. Przygotowana prezentacja przedstawia historię kościoła, podziemi grobowych i cmentarza. Zostały tu ustawione cztery drewniane ławki. Przed salą ustawiono infokioski. Wykonano ułatwienia dla niepełnosprawnych oraz przystosowanie zwiedzania podziemi do potrzeb osób niepełnosprawnych (schodołaz). W ramach projektu wykonano także, ze sztucznego kamienia imitującego marmur, kopie popiersi przedstawiających członków rodziny Zygmunta Krasińskiego, które zostały umiejscowione nieopodal nagrobka poety: Marii z Radziwiłłów Krasińskiej, Adama Krasińskiego, Wincentego Krasińskiego, Antoniny z Czackich Krasińskiej, Edwarda Krasińskiego (ta część projektu została zrealizowana w 2019 r.).

W celu przywrócenia historycznej komunikacji między zespołem pałacowo-parkowym a kościołem i cmentarzem został wykonany fragment ogrodzenia z bramką. Wykonana została także informacja wizualna, a trasa zwiedzania została oznaczona.

Zrealizowano oczywiście główne założenie projektu – wykuto w białym marmurze pochodzącym z Carrary nagrobek wieszczki Zygmunta Krasińskiego, ta część projektu została zrealizowana także w 2019 r. To najważniejszy element tego przedsięwzięcia, będący hołdem oddanym poecie. To właśnie ten inny niż przy pozostałych aspekt projektu – duchowy, płynący z potrzeby

uczczenia, spoczywającego z dala od pozostałych, trzeciego wieszca epoki romantyzmu²¹.

I to tyle na razie. Ale to z pewnością nie koniec. Mamy w planach jeszcze skonkretyzowane dwa projekty dotyczące termomodernizacji budynku oficyny oraz rządcówki i stworzenia tam doskonałych warunków dla funkcjonowania dostępnej dla wszystkich Biblioteki Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Naszym zamierzeniem jest również powołanie Matecznika Mazowsza, którego celem będzie popularyzowanie i dokumentowanie działalności zarejestrowanych na Mazowszu stowarzyszeń naukowych i naukowo-społecznych, a także projekt polegający na wybudowaniu Międzynarodowego Ośrodka Edukacji i Dziedzictwa Kulturowego: Zaplecze Konferencyjno-Noclegowe, związany z wykorzystaniem wód termalnych, których istnienie na tych terenach udokumentowano. Wszystkie te inwestycje mamy nadzieję wpiszą się w koncepcję tworzonego przez nas, a wspomnianego już, „trzeciego miejsca”.

Pragniemy, aby było to miejsce interesujących spotkań dla każdego, niezależnie od wieku, światopoglądu, zainteresowań i możliwości. Chcemy w sprzyjających warunkach prowadzić dialog o historii i o sprawach współczesnych, będąc otwartym na formę i kształt spotkań dyktowanych przez aktualne potrzeby społeczne. A warunki takie mamy – w otoczeniu niezwyklego zabytkowego parku, wśród eksponatów przypominających piękny, choć trudny, wiek XIX. Z kompletną ofertą, która zapewni atrakcje dla odbiorcy w każdym wieku i pozwoli na dłużej się u nas zatrzymać, kusząc także, rzadko spotykaną w takich instytucjach, własną ofertą gastronomiczną. Takie nasze działania powinny doprowadzić do sytuacji, że Muzeum stanie się obecne w przestrzeni publicznej nie tylko Opinogóry, Mazowsza, Polski, ale również Europy, a nawet idąc dalej – świata.

---

²¹ M. Salamon-Miłoboszevska, *Renowacja krypt grobowych w kościele i zabytkowych nagrobków na cmentarzu w Opinogórze*, „Spotkania z Zabytkami” 2019, nr 7–8, s. 48–51.

BIBLIOGRAFIA:

Dokumenty:

- *Strategia Rozwoju Muzeum Romantyzmu w Opinogórze na lata 2018–2020.*
- *Studium wykonalności projektu: „Zwiększenie atrakcyjności turystycznej północnego Mazowsza – Budowa Oranżerii z funkcją konferencyjno-kulturalną na terenie Zabytkowego Zespołu Pałacowo-Parkowego Muzeum Romantyzmu w Opinogórze – II etap”.* Opinogóra 2011.
- *Studium wykonalności dla zadania: „Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie – aranżacja ekspozycji w Oranżerii Muzeum Romantyzmu w Opinogórze z zastosowaniem technologii audiowizualnych”.* Opinogóra 2016.
- *Studium wykonalności projektu „Zwiększenie dostępności do kultury – rozwój oferty kulturalnej Muzeum Romantyzmu w Opinogórze – etap V.* Opinogóra 2014.
- *Studium Wykonalności dla projektu pn. „Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych – renowacja krypt grobowych w kościele i zabytkowych nagrobków na cmentarzu w Opinogórze” (stanowiący załącznik do wniosku o dofinansowanie projektu z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014–2020 konkursu nr RPMA.05.03.00-IP.01-14-012/16).*

Opracowania:

- Bral M., *Pomnik nagrobny Zygmunta Krasińskiego*, „Spotkania z zabytkami” 2012, nr 11–12, s. 8–10.
- Górczyk W.J., *Cmentarz parafialny w Opinogórze i kaplica grobowa hrabiów Krasińskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2017, nr 65, s. 39–53.
- Łyszkowska A., *Muzeum Romantyzmu w Opinogórze*, „Osobowości i sukcesy” 2019, nr 14, s. 80–83
- Makowski S., *Mazowieckim szlakiem Żeromskiego i Krasińskiego*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1975, nr 10, s. 134–135.

- Oldenburg R., *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. New York: Paragon House, 1989.
- Rodacka M., *Specyfika i walory muzeów biograficznych w Polsce*, „Turystyka i hotelarstwo” 2003, nr 4, s. 35–60.
- Salamon-Miłoboszevska M., *Renowacja krypt grobowych w kościele i zabytkowych nagrobków na cmentarzu w Opinogórze*, „Spotkania z Zabytkami” 2019, nr 7–8, s. 48–51.
- Wilga J., *Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Funkcje i zasięg przestrzenny*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1986, nr 2, s. 70–76.
- Z. Krasieński do D. Potockiej, *Opinogóra, 18–21 sierpnia 1843 r.*, [w:] *Zygmunt Krasieński. Listy do Delfiny Potockiej*, oprac. i wstęp Z. Sudolski, t. 2, Warszawa 1975, s. 20.
- Żeromski S., *Dzienniki*, oprac. J. Kądziała, Warszawa 1980.
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, t. 27, Poznań 1884, s. 109.

Strony internetowe:

- <http://muzeumromantyzmu.pl/powozownia-ekspozycja/> [dostęp 27.09.2019].
- <http://muzeumromantyzmu.pl/oranzeria-ekspozycja/> [dostęp 27.09.2019].
- <http://muzeumromantyzmu.pl/inwestycje-swm/> [dostęp 29.09.2019].
- <http://muzeumromantyzmu.pl/inwestycje-unijne/> [dostęp 29.09.2019].

BIOGRAM

Monika Salamon-Miłoboszevska – od 2017 roku Zastępcza Dyrektora Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Ukończyła prawo na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, a także studium muzeologiczne w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie oraz liczne studia podyplomowe, m.in. w zakresie zarządzania w kulturze w Wyższej Szkole Społeczno-Przyrodniczej im. Wincentego Pola w Lublinie.

MGR LEONARD SOBIERAJ

Dyrektor Muzeum Mazowieckiego w Płocku

CO NOWEGO W MUZEUM MAZOWIECKIM W PŁOCKU?

SKANSEN OSADNICTWA NADWIŚLAŃSKIEGO W WIĄCZEMINIE POLSKIM

ORAZ WYSTAWA STAŁA

„SZTUKA DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO ART DÉCO”

WHAT'S NEW IN THE MAZOVIAN MUSEUM IN PŁOCK?

THE VISTULA SETTLEMENT HERITAGE PARK IN WIĄCZEMIN POLSKI

AND A PERMANENT EXHIBITION

„ART DÉCO – THE ART OF THE INTERWAR PERIOD”

Słowa kluczowe:

skansen, art déco, muzeum, olendrzy, Płock, Wiączemin Polski, Wyszogród, rozbudowa

Streszczenie:

Muzeum Mazowieckie w Płocku słynie nie tylko z bogatej kolekcji secesji, posiada również zbiory o charakterze regionalnym, obrazujące 1000-letnią historię Płocka, które można oglądać na wystawie „X Wieków Płocka. Płock w przestrzeni kulturowej Mazowsza, Polski, Europy”. W wyremontowanym budynku Spichlerza mieszczą się wystawy: „Bolesław Biegas. Malarstwo i rzeźba”, „Sztuka Dalekiego Wschodu. Płockie skarby buddyjskiej Azji”, „Kultura

Mazowska w ludowej wizji świata”. Muzeum tworzą również: Muzeum Żydów Mazowieckich, Muzeum Wisły Środkowej i Ziemi Wyszogrodzkiej, a od 2018 roku Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Wiączeminie Polskim (Grand Prix XIII edycji Konkursu „Mazowieckie Zdarzenia Muzealne – Wierzba”). Obecnie trwa rewaloryzacja budynku, przy ul. Kolegialnej 6, przeznaczonego do eksponowania kolekcji art déco.

Keywords:

heritage park, art déco, museum, Olender, Płock, Wiączemin Polski, Wyszogród, extension

Summary:

The Mazovian Museum in Płock is famous not only for its rich Art Nouveau collection. It also has regional collections depicting the 1000 years of Płock's history, which can be appreciated as part of the exhibition titled „Ten Centuries of Płock. Płock in the Cultural Space of Mazovia, Poland and Europe”. The renovated granary building hosts the following exhibitions: „Bolesław Biegas. Paintings and Sculptures”, „Art of the Far East. Treasures of the Buddhist Asia in Płock”, „The Culture of Mazovia in the Folk Vision of the World”. The museum also comprises: Museum of Mazovian Jews, Museum of Central Vistula and Wyszogród Area, and since 2018 – the Vistula Settlement Heritage Park in Wiączemin Polski (Grand Prix of the 13th edition of the „Mazovian Museum Events – Willow” competition). Currently the building at ul. Kolegialna 6, dedicated to art déco, is being revitalised.

„Nowe” w muzeum jest pojęciem względnym. Proces tworzenia nowych kolekcji, uzupełniania istniejących, powstawania przestrzeni wystawienniczych i wystaw stałych musi być dobrze przemyślany, przystający do dotychczasowych „osiągnięć” muzeum. Nowe wyzwania muszą być dostosowane do możliwości placówki w kontekście potencjału kadry naukowej, zdolności organizacyjnych oraz pozyskiwania obiektów i środków finansowych. Spełnienie tych uwarunkowań trwa czasami wiele lat, ale może zaowocować realizacją konkretnych zamierzeń, także tych ambitnych. Tak było chociażby z kolekcją secesji w muzeum płockim. Ówczesny dyrektor, Marian Sołtysiak, prócz wymienionych wyżej, musiał rozwiązać jeszcze jeden problem – niechęć panującego w powojennej Polsce ustroju i jego działaczy do wszystkiego, co nierobotnicze i niechłopskie. Na szczęście udało się ją dosyć szybko pokonać i teraz Muzeum Mazowieckie w Płocku słynie ze zbiorów secesji.

Na przełomie XX i XXI wieku Muzeum Mazowieckie w Płocku stanęło w obliczu wielkiego zadania, jakim była zmiana siedziby, a w konsekwencji przeniesienie ekspozycji i zbiorów, liczących około 80 000 obiektów. Po przeprowadzce i otwarciu nowo zaaranżowanej wystawy wewnątrz mieszczkańskich z przełomu XIX i XX wieku, galerii malarstwa i rzeźby oraz rzemiosła artystycznego dyrekcja muzeum stanęła przed nowym wyzwaniem – co dalej? W którym kierunku ma podążać rozwój muzeum, czyli *de facto* jego poszczególnych działów. Dzięki wielkiemu sukcesowi wystawy stałej poświęconej *art nouveaux*, naszemu muzeum nadano przydomek „muzeum secesji” i ostatnie trzydzieści kilka lat XX wieku rozwój muzeum zdominowała budowa kolekcji secesji. A przecież 150 lat naszej wcześniejszej historii to muzeum regionalne, ze zbiorami przede wszystkim historycznymi i etnograficznymi.

Na początek, podjęto przeto decyzję wydaje się oczywistą. Należało odkurzyć bogate zbiory regionalne, historyczne, często poddać je renowacji, nieco uzupełnić i stworzyć wystawę, która w pełnej krasie ukaże 1000-letnią historię Płocka.

Prace nad scenariuszem wystawy trwały blisko pięć lat, a tworzyli go przede wszystkim pracownicy działu historii, archeologii i gabinetu numizmatycznego. I tak, w 2010 roku, powstała wystawa „X wieków Płocka. Płock w przestrzeni kulturowej Mazowsza, Polski, Europy”. Wystawa nagrodzona nominacją do Sybili przyznawanej przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, po prostu się Płockowi należała.

Od 2013 r. MMP zarządza budynkiem tzw. Małej Synagogi przy ul. Kwiatka 7, gdzie mieści się Muzeum Żydów Mazowieckich. Budynek został wyremontowany dzięki staraniom Stowarzyszenia „Synagoga Płocka”. Pozyskano środki unijne, które pozwoliły również na stworzenie nowoczesnej ekspozycji stałej, obrazującej historię osadnictwa żydowskiego na Mazowszu Północnym.

Rok 2015 zaowocował wyremontowaniem budynku spichlerza, który dotychczas (od roku 1992) służył jako magazyn zbiorów etnograficznych oraz posiadał dwie sale wystaw czasowych. Magazyn został w większej części przeniesiony, dzięki czemu mogły powstać trzy wystawy: „Bolesław Biegas. Malarstwo i rzeźba”, „Sztuka Dalekiego Wschodu. Płockie skarby buddyjskiej Azji”, „Kultura Mazowsza w ludowej wizji świata”.

W dalszej kolejności, po konsultacjach z pracownikami naukowymi Uniwersytetu Warszawskiego, dyrekcja muzeum podjęła decyzję, że działaniem wiodącym działu etnograficznego będzie wątek osadników olenderskich, którzy współzasiedlali dolinę Wisły w okolicach Płocka od połowy XIX w. do końca II wojny światowej. Temat mało rozpoznany, gdyż oficjalnie w płockim muzeum nikt się nim do tej pory, w szerszym zakresie, nie zajmował. Olendrzy, czyli wcześniej mieszkańcy Fryzji, Flandrii oraz Niemiec, od XVII wieku, z powodów konfliktów religijnych,

zaczęli opuszczać swoje rodzinne strony i znajdowali nową ojczyznę m.in. w ówczesnej Polsce, zasiedlając najpierw Żuławy, a w kolejnych wiekach podążali w górę rzeki Wisły i w XIX w. dotarli w rejon Płocka. Zajmowali się uprawą ziemi, hodowlą bydła, sadownictwem, wytwarzali suszone owoce. Posiedli wiedzę i umiejętności, dzisiaj można powiedzieć hydrotechniczne, pozwalające ujarzmić i minimalizować niszczący żywioł, jakim były wylewy rzek. Domostwa budowano na sztucznie usypanych przyzmach, zwanych terpami, co umożliwiało funkcjonowanie gospodarstw podczas powodzi.

Wszystko zaczęło się od obozów naukowo-badawczych, w których brali udział studenci wydziałów etnologii z terenu całej Polski. Badania wykazały, że stan zabudowań jest tragiczny, Większość zabudowy, najczęściej to architektura drewniana, była całkowicie zrujnowana. Pozostały ostatnie, najczęściej opuszczone domostwa, które również były zagrożone zniszczeniem. Stwierdzono również inne pozostałości po kulturze materialnej, m.in. sprzęty rolnicze i gospodarstwa domowego, ubiory oraz kultury niematerialnej: przepisy potraw, przetworów owocowych.

Podczas peregrynacji terenowych trafiono na zrujnowany kościół ewangelicki z 1935 roku, chylący się ku ruinie budynek starej szkoły oraz zdewastowany, zarośnięty cmentarz ewangelicki. Całość umiejscowiona na blisko 2,5 hektarowej działce, należącej do gminy ewangelickiej. I tak zrodził się pomysł stworzenia skansenu. Odkupiliśmy działkę i postanowiliśmy w pierwszym rzędzie ratować kościół. Skorzystaliśmy ze środków unijnych, które były w dyspozycji Lokalnej Grupy Działania „Aktywni Razem” z Łącka. Wkrótce kościół został wyremontowany i stał się zaczątkiem Skansenu Osadnictwa Nadwiślańskiego w Wiączeminiu Polskim. W międzyczasie wytypowaliśmy dwa gospodarstwa olenderskie, różniące się między sobą zabudową oraz budynek wykonany zgodnie z arkanami architektury polskiej. Powstał projekt całego skansenu.

Fot. 1. Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Więzeminie Polskim.

Fot. 2. Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Więzeminie Polskim – klasa.

Fot. 3. Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Wiączeminie Polskim.

Fot. 4. Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Wiączeminie Polskim.

Ponownie pozyskaliśmy finansowanie ze środków unijnych w wysokości ok. 3,3 mln zł oraz 4,2 mln zł od Samorządu Województwa Mazowieckiego. Sytuacja była jednak trudna. Na początku dysponowaliśmy walącym się budynkiem kościoła i szkoły, zdewastowanym, zarośniętym cmentarzem w środku szczyrego pola, bez bitej drogi dojazdowej, wodociągu i energii elektrycznej. Wydatnej pomocy udzieliły urzędy: Gminy Słubice, Wojewódzki Urząd Mazowiecki, Sanepid oraz przedsiębiorstwo Energa. W rekordowym czasie, około roku (wrzesień 2017 – październik 2018), powstał skansen, w skład którego weszły budynki kościoła, szkoły, budynek typu langhoff (mieszkanie, obora, stodoła), drugi budynek (mieszkanie, obora), stodoły, powidlarnio-suszarnia, łozinowe płoty, nasadzenia drzew owocowych, wierzb, przykładowych upraw rolnych. W budynkach mieszkalnych i stodole powstały ekspozycje muzealne. Obiekty na wystawę przekazała miejscowa społeczność, która na wieść o powstaniu skansenu wzbogaciła naszą olenderską ekspozycję (pozyskaną wcześniej dzięki obozom naukowym) o nowe obiekty, jak przede wszystkim sprzęty rolnicze, gospodarskie, meble, wyposażenie domów itp. Uroczyste otwarcie skansenu nastąpiło 14 października 2018 roku. Oprócz władz samorządowych, wojewódzkich i gminnych przybyło około 4000 gości, głównie z sąsiedztwa, co upewniło nas o trafności decyzji miejsca lokalizacji placówki. To, że miejscowa ludność natychmiast zaakceptowała i traktowała nowo powstałą placówkę jako swoją, tłumaczy fakt, iż zarówno kościół, jak i szkoła pełniły swoje funkcje w okresie kilkudziesięciu lat po II wojnie światowej i służyły okolicznym mieszkańcom – w kościele odbywały się msze św., a w szkole zajęcia w klasach 1–4.

Przez pierwszy rok funkcjonowania powstał program działania skansenu: Koncert Noworoczny, „otwarcie sezonu letniego”, święto Jana we współpracy z miejscowym Stowarzyszeniem Ziarno, „zamknięcie sezonu”, warsztaty edukacyjne, kiermasze, degustacja miejscowych rarytasów (np. siulte ohre, powidła z buraków),

koncerty profesjonalnych oraz amatorskich zespołów z okolicznych szkół, zespołów regionalnych, spotkania z ciekawymi ludźmi itp. O potrzebie powstania skansenu niech świadczy frekwencja sięgająca 18 000 zwiedzających w ciągu pierwszego roku działania. Cieszy fakt odwiedzania naszej filii przez turystów z całej Polski i z zagranicy, głównie Holendrów, Niemców. Są plany powstania szlaku olenderskiego. Chęć współpracy zgłosiła sąsiednia gmina i miasto Gąbin, które aportem wniesie w projekt rozbudowy skansenu kościół mennonicki w Wymyślu i szkołę w Nowym Troszynie. Wsparcie Samorządu Województwa pozwoli wyremontować te obiekty i będą one służyć turystom oraz społeczności lokalnej.

Za zrealizowanie projektu Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego otrzymaliśmy już kilka nagród:

1. wyróżnienie w kategorii Konserwacja i ochrona dziedzictwa kultury w 39. Konkursie na wydarzenie muzealne roku Sybilla 2018,
2. Grand Prix w XIII edycji konkursu „Mazowieckie Zdarzenia Muzealne – Wierzba”,
3. nominację w kategorii „W regionie” w XII edycji plebiscytu „Z Tumskiego Wzgórza” na najważniejsze wydarzenie roku 2018.

Od 26 stycznia 2018 r., po wcześniejszym akcesie Rady Miasta i Gminy Wyszogród, filią MMP zostało Muzeum Wisły i Ziemi Wyszogrodzkiej. Muzeum funkcjonuje w budynku należącym do Towarzystwa Naukowego Płockiego. W chwili obecnej posiada ok. 1 500 obiektów wyeksponowanych na ok. 200 m² powierzchni wystawienniczej. Ekspozycje zostały zgromadzone dzięki ofiarności obecnych i byłych mieszkańców Wyszogrodu i okolic, którzy przekazali pamiątki rodzinne, pamiątki z I i II wojny światowej, okresu PRL. Proces trwa nadal i niemal każdego tygodnia zbiór powiększa się o nowe cenne przekazy. Placówka może poszczycić

się zatem ciekawymi i cennymi muzealiami. Są to dokumenty, makiety, mapy, narzędzia polowe, modele jednostek pływających, broń dawna i inne militaria związane z działaniami wojsk na terenie dawnej Ziemi Wyszogrodzkiej. Planujemy odkupienie siedziby Muzeum oraz rozbudowę o część plenerową na nabrzeżu Wisły. W następnej perspektywie unijnej chcielibyśmy unowocześnić aranżację ekspozycji, stworzyć przestrzeń wystawienniczą na prezentację powiększonych wystaw stałych i czasowych.

W roku 2005, tuż po otwarciu wystawy stałej poświęconej secesji, w kamienicy przy ul. Tumskiej 8, przed dyrekcją muzeum stanął dylemat określenia kierunku rozwoju działu sztuki. Czy skoncentrować się na rozbudowie kolekcji secesji i, jak planowano wcześniej, priorytet rozwoju odnieść do neosecesji, czy wybrać inne rozwiązanie. Po wielu dyskusjach i konsultacjach, w których niepoślednią rolę odegrała wielka przyjaciółka plockiego muzeum, Pani prof. Irena Huml, dyrekcja muzeum zdecydowała

Fot. 5. Muzeum Wisły Środkowej i Ziemi Wyszogrodzkiej w Wyszogrodzie.

się na wybór stylu art déco jako priorytetu rozwoju kolekcji MMP na najbliższe lata. Zaczynaliśmy od kilku serwisów naczyń, kilkunastu wyrobów ze szkła huty „Niemen” i „Hortensja”, kilku obrazów i sztuk biżuterii.

Kolekcja art déco Muzeum Mazowieckiego w Płocku rozkwitła w ciągu ostatnich kilkunastu lat i stała się wizytówką instytucji obok secesji i zbiorów regionalnych.

Podstawę kolekcji, na którą składa się blisko 2 000 muzealiów, stanowią wysokiej klasy meble (ponad 100 obiektów) oraz wyroby z różnorodnych dziedzin rzemiosła artystycznego. Muzeum skupia się przede wszystkim na obiektach polskiego pochodzenia, nie stroniąc jednak od realizacji zachodnioeuropejskich i amerykańskich, które stanowią tło i doskonałe porównanie dla rodzimych osiągnięć artystycznych z okresu międzywojennego.

W dziedzinie meblarstwa wyjątkowe miejsce zajmują dwa komplety autorstwa inż. Edmunda Brzozowskiego, zaprojektowane do własnego mieszkania w Sosnowcu, wykonane przez katowicką firmę Ignacego Grünfelda, zakupione wraz z pełną dokumentacją projektową. Dużą wartość przedstawiają także dwa zestawy projektu Juliana Pietrzyka sygnowane przez krakowską Fabrykę Mebli Szczepana Łojka. Kolekcję ceramiki tworzy zbiór figur porcelanowych oraz naczyń dekoracyjnych i użytkowych z czołowych firm polskich: Ćmielów, Pacyków czy fabryka „Giesche” w Katowicach, a także zagranicznych, natomiast wśród autorów projektów możemy wymienić: Zofię Stryjeńską, Józefa Szewczyka, Bogdana Wendorfa, Bogumiła Marcinka. Na zbiory szkła składają się wyroby firm francuskich (w tym znana wytwórnia Ludwiga Mosera), czeskich i oczywiście polskich. Wśród tych ostatnich wyróżniają się przedmioty wykonane w hutach „Niemen” z Brzostówki pod Nowogrodkiem, „Hortensja” w Piotrkowie Trybunalskim oraz Zawiercie. Przedmioty metalowe to przede wszystkim dzieła firm warszawskich Józefa Frageta, Norblina i Spółki, Braci Łopieńskich, Braci Henneberg. Czołowe rodzime

wytwórnice prezentowane są także w kolekcji tkaniny artystycznej, jest to m.in.: warszawski „Ład”, krakowska pracownia Wandy Grottowej czy zakopiański „Kilim”. Znaczną część kolekcji stanowi zbiór mody – stroju i akcesoriów, a także biżuterii.

Kolekcję uzupełniają rzeźby oraz malarstwo z lat 20. i 30. XX wieku, w tym prace Magdaleny Gross, Zofii Stryjeńskiej, Rafała Malczewskiego, a także obraz (jeden z dwóch w zbiorach polskich muzeów) jednej z najbardziej cenionych artystek tego okresu, Tamary Łempickiej.

Część zbiorów eksponowana jest obecnie na stałych wystawach w dwóch salach kamienicy secesyjnej. Szansą na szerszą prezentację są zamiejscowe wystawy czasowe. I tak dotychczas płockie zbiory mieli szansę podziwiać odwiedzający muzea w Toruniu, Częstochowie, Słupsku, Łomży, Ostrołęce, Chełmie, Białej Podlaskiej, Jaworze, Radomsku, Piotrkowie Trybunalskim, Tomaszowie Mazowieckim, Kutnie i Człuchowie.

Muzeum nie tylko powiększa zbiór eksponatów, realizuje działalność wystawienniczą i promocyjną, ale również skupia specjalistów prowadzących badania nad stylem art déco, czego przykładem jest sesja naukowa „Polskie art déco” organizowana cyklicznie od 2006 roku. Do dnia dzisiejszego odbyło się siedem edycji tej konferencji, cieszącej się coraz większym zainteresowaniem. Efekty swych badań przedstawiają reprezentanci środowiska naukowego, w tym pracownicy i doktoranci Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, wykładowcy akademicy, członkowie Stowarzyszenia Historyków Sztuki, a także wielu muzealników specjalizujących się w sztuce lat międzywojennych.

Od samego początku, sesji patronują merytorycznie prof. Irena Huml (do 2015 roku) oraz prof. Anna Sieradzka, zaś wszystkim spotkaniom przewodniczył prof. Andrzej K. Olszewski. Stałym uczestnictwem konferencję wspiera również dr Anna Kostrzyńska-Miłosz z Instytutu Sztuki PAN.

Zwieńczeniem każdej sesji jest publikacja referentów i komunikatów wszystkich jej uczestników. Wydawnictwa, których dodatkowym walorem jest wysoki poziom edytorski, stanowią cenne źródło poszerzające stan badań nad stylem art déco w Polsce. Wydawane są przy wsparciu finansowym NIMOZ.

Równolegle podjęliśmy działania zmierzające do pozyskania działki budowlanej z zamiarem rozbudowania naszej siedziby o nowe skrzydło, z przeznaczeniem na ekspozycję art déco. Wybór padł na działki zlokalizowane przy ul. Kolegialnej 6. Temat był trudny do zrealizowania, gdyż właścicielami interesujących nas działek było kilkanaście osób. Część z nich już nie żyła, część była niepełnoletnia, a inni mieszkali w różnych regionach Polski. Po kilku latach żmudnych zabiegów, w tym spraw sądowych, udało się odkupić wszystkie części działek i nareszcie mogliśmy realnie myśleć o realizacji naszych, nie zawaham się stwierdzić, marzeń.

Realizacja ekspozycji nowego gmachu muzeum dokona się na dwóch piętrach kamienicy. Na parterze zainicjowany będzie klimat miejski nocą. Tu znajdą swoje miejsce m.in. witryny sklepowe z bogatą kolekcją mody i jej akcesoriami, sklep jubilerski (ze zbiorem biżuterii art déco), gabinet prezesa banku. Ekspozycję pierwszego piętra rozpocznie aranżacja mieszkania prezentująca w całej okazałości walory artystyczne wysokiej klasy mebli i rzemiosła artystycznego o proweniencji polskiej, tym samym przywodząc klimat i atmosferę domostw polskiej inteligencji z minionych lat 20. i 30. XX w. Dodatkowo zaaranżowana zostanie przestrzeń o charakterze galeryjnym, w której prezentowany będzie szeroko pojęty design – imponujące zbiory rzemiosła artystycznego i malarstwo (szkło polskich i cenionych hut Niemen, Zawiercie, Hortensja, Krosno, zagranicznych wytwórni: Lalique'a, Bacarrat, WMF, Bracia Daum, Moser), ceramika polska reprezentowana przez wyroby z Ćmielowa, Pacykowa, wytwórni śląskich, porcelana zagraniczna, którą reprezentują m.in. plastyka

Fot. 6. Kamienica przy ul. Kolegiальной 6.

figuralna i serwisy Rosenthal, Limoges, Tułowice (Tillowitz); kolekcja metalu z firm warszawskich, m.in. projekty Julii Keilowej, i europejskich.

Pierwszy etap rozbudowy Muzeum Mazowieckiego w Płocku przy ul. Kolegiальной 6 zakończył się 30 sierpnia 2019 roku. Zadanie obejmowało wyburzenie istniejących budynków w zabudowie pierzejowej, odtworzenie i rewaloryzację frontowego budynku zabytkowego wraz z odtworzeniem zabytkowej elewacji. Do użytkowania oddany został budynek o powierzchni użytkowej ok. 2520 m².

Po wielkiej przeprowadzce w 2005 roku muzeum płockie musiało na nowo zorganizować swoją działalność. Z dotychczasowej bazy pozostał jedynie budynek spichlerza, gdzie były zmagazynowane obiekty działu etnograficznego. Załączek nowej bazy muzeum stanowiła kamienica przy ul. Tumskiej 8, gdzie początkowo musiały znaleźć miejsce: cały dobytek muzeum, zbiory, ekspozycje

scesji, a także dyrekcja, kadra merytoryczna i administracyjna. Ta sytuacja trwała przez 5 lat.

Sukcesywnie przybywały nowe budynki. W 2010 r. nowo wybudowany budynek przy Tumskiej 8a, gdzie pomieściliśmy ekspozycję „X wieków Płocka. Płock w przestrzeni kulturowej Mazowsza, Polski, Europy”. Tutaj zostały przeniesione działy merytoryczne: archeologii, historii oraz dział księgowości i administracji. To znacznie poprawiło warunki pracy w muzeum.

W roku 2013 oddano do użytku Muzeum Żydów Mazowieckich (remont budynku Małej Synagogi i ekspozycja zrealizowana przez Stowarzyszenie „Synagoga Płocka”).

W latach 2013–2015 w kinie Przedwiośnie prezentowana była Galeria rzeźby i malarstwa Bolesława Biegasa oraz wystawa poświęcona Mirze Zimińskiej-Sygietyńskiej stworzona na bazie wyposażenia jej warszawskiego mieszkania.

2015 r. – remont Spichlerza i stworzenie wystaw poświęconych Sztuce Dalekiego Wschodu, kulturze ludowej Mazowsza oraz przeniesienie z kina Przedwiośnie Galerii rzeźby i malarstwa Bolesława Biegasa. Jej docelową prezentację zaplanowano w pomieszczeniach przy ul. Kolegialnej 6 (II etapu rozbudowy MMP).

Muzeum nie może rozwijać się bez zabezpieczonej przestrzeni magazynowej. W chwili obecnej funkcję tę w naszym muzeum pełnią pomieszczenia w budynkach przy ul. Jachowicza 30, Medyczna 24, Kino Przedwiośnie ul. Tumska 5A oraz w siedzibie Muzeum przy ul. Tumskiej 8.

II etap rozbudowy ul. Kolegialnej 6 to finał rozwoju bazy MMP, który planujemy na przełomie pierwszego i drugiego kwartału 2021 r. Tutaj ma się znaleźć Galeria Wielkich Płocczan, wielofunkcyjna sala konferencyjna, sala wystaw czasowych, sala edukacyjna, magazyny. To drugi prezent, obok ekspozycji art déco, muzealników płockich dla ich muzeum.

Wielki Jubileusz zakończy realizację strategicznych planów prorozwojowych dyrekcji muzeum. Umożliwi postawienie MMP

Fot. 7. Kamienica przy ul. Kolegialnej 6.

Fot. 8. Tamara Łempicka *Martwa natura*.

Fot. 9. Muzeum Mazowieckie w Płocku, kamienica secesyjna przy ul. Tumskiej 8.

Fot. 10. Muzeum Mazowieckie w Płocku, ekspozycja „X wieków Płocka...” przy ul. Tumskiej 8.

Fot. 11. Muzeum Żydów Mazowieckich w Płocku przy ul. J. Kwiatka 7.

wśród wyróżniających się muzeów polskich, prezentujących sztukę i zbiory regionalne. Możliwe jest to dzięki zaangażowaniu pracowników naszego muzeum i wsparciu finansowemu Samorządu Województwa Mazowieckiego i Unii Europejskiej.

Często powtarzam, iż naszym zadaniem jest szanowanie i pomnażanie dorobku poprzednich pokoleń muzealników muzeum plockiego. Dzieje się tak ze zbiorami regionalnymi, kolekcją i wystawą sztuki secesji, zbiorami etnograficznymi, judaikami. Wielką satysfakcję sprawia nam powstanie nowych kolekcji. Należy do nich styl art déco. Udało się nam najpierw zaplanować, a później zrealizować, od kilkudziesięciu obiektów do dzisiejszych blisko 2 000, z prestiżowymi jej przykładami, jak Tamara Łempicka, stworzenie przestrzeni ekspozycyjnej liczącej ok. 1000 m². Będzie to pierwsza stała wystawa poświęcona art déco w Polsce.

Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Wiącheminie Polskim to druga tego rodzaju placówka w Polsce. Zajęliśmy się badaniem

Fot. 12. „Spichlerz”, siedziba Działu Etnografii przy ul. Kazimierza Wielkiego 11b.

terenu od Płocka do Kazunia. Efektem naszych prac jest zgromadzenie kolekcji pamiątek po olendrach, liczącej już kilkaset obiektów oraz remont kościoła, szkoły, cmentarza i odtworzenie zabudowań. Przykłady pamiątek kultury olenderskiej nikną w oczach. To ostatnia chwila, by ocalić od zapomnienia ten 150-letni epizod w historii Mazowsza i zachować dla potomnych.

Ostatnie 15 lat funkcjonowania MMP to czas dynamicznej rozbudowy oraz rozwój nowych kolekcji. W przypadku naszego muzeum, będącego w przededniu 200-lecia powstania, to okres, który na pewno można nazwać „nowym”, a Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego oraz temat kolekcji art déco i przestrzeni wystawienniczej dla niej przygotowanej, to nasze najnowsze osiągnięcia.

W artykule korzystałem z opracowań pracowników merytorycznych Muzeum Mazowieckiego w Płocku.

BIOGRAM

Leonard Sobieraj – od 35 lat na różnych stanowiskach w placówkach kulturalnych i urzędach Mazowsza. Nauczyciel w Studium Kulturalno-Oświatowym w Ciechanowie. Założyciel i wieloletni kierownik Ludowego Zespołu Artystycznego Ciechanów. Wieloletni dyrektor Wojewódzkiego Domu Kultury w Ciechanowie. Pomysłodawca i realizator Międzynarodowych Spotkań Folklorystycznych „Kupalnockska”, organizator Festiwalu Teatralnego Dionizja i wielu innych inicjatyw kulturowych. Od 2000 r. Zastępca Dyrektora Mazowieckiego Centrum Kultury w Warszawie, od 2003 r. kierownik Wydziału Kultury Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego. Absolwent podyplomowego studium menedżerskiego na SGH i studium muzeologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Od 2004 r. dyrektor Muzeum Mazowieckiego w Płocku. Zorganizował jedną z największych przeprowadzek w historii muzealnictwa polskiego. Koordynował prace związane z powstaniem ekspozycji secesyjnej. Czuwa nad rozbudową siedziby i nad powiększaniem zbiorów. Odznaczony m.in. Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem „Pro Masovia” oraz brązowym medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”.

DR TADEUSZ SKOCZEK
Muzeum Niepodległości

NOWE TCHNIENIE.
REWITALIZACJA PAŁACU PRZEBENDOWSKICH/RADZIWIŁŁÓW

A BREATH OF FRESH AIR.
REVITALISING THE PRZEBENDOWSKI/RADZIWIŁŁ PALACE

Słowa kluczowe:

Pałac Przebendowskich/Radziwiłłów, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014–2020, modernizacja, wystawy, Centrum Myśli Niepodległościowej

Streszczenie:

Główna siedziba Muzeum Niepodległości – Pałac Przebendowskich/Radziwiłłów przechodzi kompleksową modernizację w ramach pozyskanych środków z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020. Inwestycja obejmuje rewitalizację otoczenia Pałacu, przebudowę i modernizację budynku, dostosowanie obiektu do potrzeb osób niepełnosprawnych, realizację nowych wystaw stałych i renowację starych ekspozycji. Nadrzędnym celem jest stworzenie nowego programu kulturowo-edukacyjnego, który będzie podbudową dla powstania w przyszłości Centrum Myśli Niepodległościowej.

Keywords:

Przebendowski/Radziwiłł Palace, Operational Programme Infrastructure and Environment 2014-2020, modernisation, exhibitions, Centre for Independence Thought

Summary:

The Przebendowski/Radziwiłł Palace, where the Museum of Independence is based, is undergoing comprehensive modernisation as part of the Operational Programme Infrastructure and Environment 2014–2020. The project includes revitalisation of the surroundings of the Palace, redevelopment and modernisation of the building, adjusting it to the needs of the disabled, as well as organisation of new permanent exhibitions and renovation of old ones. The primary goal is to develop a new cultural and educational programme which will provide a foundation for setting up the Centre for Independence Thought in the future.

Przedmiotem inwestycji było przeprowadzenie kompleksowego remontu z elementami konserwatorskimi, przebudowy i nadania nowoczesnych funkcjonalności zabytkowemu obiektowi Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów (siedziby głównej Muzeum Niepodległości w Warszawie) w celu wprowadzenia do niego atrakcyjnej oferty kulturalno-edukacyjnej (zawierającej m. in. cztery wystawy stałe), skierowanej do szerokich grup odbiorców, w tym osób niepełnosprawnych. Inwestycja była realizacją Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020, w ramach działania 8.1 „Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury” pod nazwą „Dostosowanie Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych, w tym dla osób niepełnosprawnych”.

REWITALIZACJA OTOCZENIA

W ramach inwestycji zrealizowano zachowawczy remont elewacji z przywróceniem kolorystyki ustalonej na podstawie badań stratygraficznych, a także oświetlenia obiektu i nasadzenia roślinności z obydwu stron Pałacu w celu poprawy jakości otoczenia. Wykonane zostały także prace w zakresie zagospodarowania terenu oraz nadania mu estetyki i funkcji kulturowej (turystyka kulturowa) i turystycznej (ławeczki, wygodne dojścia).

Niezwykle ważną częścią projektu rewitalizacji terenu było przywrócenie dawnego charakteru wejścia głównego oraz terenu ogrodowego (od strony kościoła ojców Kapucynów). Przed frontonem zainstalowano plenerową galerię zaprojektowaną przez artystę rzeźbiarza Gustawa Hadynę. Popiersia przedstawiają twórców Polski Niepodległej: Romana Dmowskiego, Ignacego Paderewskiego, Józefa Piłsudskiego, Wincentego Witosa. Dopelnieniem tej ekspozycji jest monument Orła Białego,

naszego godła narodowego, umieszczony przed laty nieopodal. W planach na przyszłość znajduje się pomysł rozwijania tej galerii rzeźb o inne postaci (w depozycie pozostaje popiersie Ignacego Daszyńskiego, również zaprojektowane przez Gustawa Hadynę). Wzorem jest plenerowa galeria przedstawiająca członków Rządu Narodowego z czasów Powstania Styczniowego, z pomnikiem Romualda Traugutta, zlokalizowana na dziedzińcu X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej.

Z drugiej strony budynku zrekonstruowano cykl rzeźb przedstawiający cztery pory roku. Oryginały znajdują się w zbiorach Muzeum Niepodległości. Wykute w białym kararyjskim marmurze postacie, w długich pofałdowanych szatach, są kopiami antycznych posągów przedstawiających personifikacje czterech pór roku. Nie wiadomo, kto jest ich autorem. Wiadomo za to, że powstały na polecenie Jana Zawiszy, który w 1863 r. kupił ten późnobarokowy pałac, wzniesiony półtora wieku wcześniej dla rodziny Przebendowskich. Rzeźby ozdobiły wychodzący na wschód taras ogrodowy pałacu. Wiosnę przedstawiono jako kobietę z wieńcem kwiatów na głowie i bukietem w prawej dłoni. Lato to niewiasta z kłosami zboża we włosach, trzymająca róg obfitości. Jesień jest kobietą niosącą owoce. Zimą zaś symbolizuje stary mężczyzna z brodą, kapturem naciągniętym na głowę i rękami skrzyżowanymi na piersiach. Rzeźby przetrwały na tarasie pałacowym do Powstania Warszawskiego, kiedy to właścicielem był książę Janusz Radziwiłł. Jego rezydencja znalazła się w ogniu walk i w znacznym stopniu została zniszczona. Posągi odnaleziono po wojnie podczas odgruzowywania budowli. Trzy z nich znalazły się – jako depozyt – w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, gdzie w 1992 r. przeszły konserwację. Połączono wtedy fragmenty odłupane jeszcze w czasie wojny. Te trzy rzeźby przekazała Muzeum Niepodległości Ewa Nekanda-Trepka, dyrektor Muzeum Warszawy. Czwarta personifikacja to dar osoby

prywatnej – Urszuli Grodzkiej. Ta ostatnia była uszkodzona, wymagała rekonstrukcji głowy i rąk. Prace rekonstrukcyjne zrealizowano pod nadzorem konserwatorskim.

CENTRUM MYŚLI NIEPODLEGŁOŚCIOWEJ

Całość działań inwestycyjnych obejmowała prace przygotowawcze, właściwe prace budowlane i modernizacyjne realizowane w obiekcie zabytkowym, zakupy inwestycyjne multimediiów i wyposażenia niezbędnego do realizacji działań edukacyjnych (w zakresie edukacji kulturowej), obowiązkowe działania informacyjne i promocyjne (raporty z poszczególnych etapów) oraz zadania związane z zarządzaniem i rozliczeniem projektu, a także nadzorami, które w przypadku budynku zabytkowego były niezbędne do przeprowadzenia.

Nadrzędne cele działań inwestycyjnych to dostosowanie obiektu do potrzeb osób niepełnosprawnych, nadanie niezbędnych nowoczesnych muzealnych funkcjonalności, ochrona zabytku przed degradacją. Głównym aspektem przebudowy Pałacu oraz stworzenia nowego programu kulturowego było odejście od incydentalnych, okazjonalnych zdarzeń, na rzecz ciągłego procesu obejmującego szerokie spektrum odbiorców. Plan rozwoju Muzeum zakłada, że jako Centrum Myśli Niepodległościowej ulokowane w Pałacu Przebendowskich wraz z podległymi Oddziałami (Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej oraz Muzeum Więzienia Pawiak) stworzy nowoczesną placówkę kultury o oddziaływaniu ponadregionalnym – z uwagi na podejmowaną tematykę – z rozbudowanym programem naukowym i edukacyjnym.

W tak zaplanowaną działalność wpisuje się Centrum Myśli Niepodległościowej, jako ośrodek edukacyjny i naukowy, ale przede wszystkim, jako miejsce dyskusji i wymiany myśli.

NOWE WYSTAWY STAŁE

W ramach pozyskanych środków zrealizowane zostały dwie nowe ekspozycje „Kresy i bezkresy w zbiorach Muzeum Niepodległości” i „Historia Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów” oraz zmodernizowana zostały dwie wystawy stałe „*Polonia Restituta. O Niepodległość i granicę*” oraz „Z Orłem Białym przez wieki”.

1. „KRESY I BEZKRESY W ZBIORACH MUZEUM NIEPODLEGŁOŚCI”

Wystawa jest prezentacją zbiorów Muzeum Niepodległości, ukierunkowaną na przypomnienie polskiego dziedzictwa kulturowego na dawnych Kresach Rzeczypospolitej. Zgodnie z zasobami pamiątek, które są w zbiorach muzeum, prezentacja tematyki wystawy będzie opierała się na przykładzie dwóch miast wojewódzkich i godnego uwagi mniejszego miasteczka, które szczyliło się pięknem krajobrazu, dorobkiem kultury, w tym architektury i polskimi tradycjami. Dziś miasta kresowe kojarzą się z niszczącymi domami, cmentarnymi pomnikami i polskim kościołem, w którym modli się garstka starzejących się Polaków. Na wystawie przypominamy ich obraz z lat świetności, wielokulturowy charakter i walory przyrodniczo-architektoniczne. Czasy II Rzeczypospolitej zakończyła wojna, która dla zamieszkałej tam ludności rozpoczęła represje stalinowskie, polegające na osadzaniu ludzi w więzieniach, obozach i wysyłaniu ich na Wschód.

Kuratorem projektu jest Krzysztof Bąkała.

2. „HISTORIA PAŁACU PRZEDENDOWSKICH/RADZIWIŁŁÓW”

Wystawa pomyślana jest jako synteza historii miejsca z bogatą ikonografią – jak na przykład ryciną M. E. Andriollego czy też obrazem E. Dwurnika znajdującym się w zbiorach Muzeum

Niepodległości oraz niezwykle interesującymi miejscowymi planami z różnych okresów czasu, pozyskanymi dla Muzeum w Gabinetcie Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Ważnym elementem wystawy jest prezentacja zatytułowana „Światło i mrok”. To przedstawienie, na nośniku elektronicznym, projektów plafonu Henryka Siemiradzkiego, znajdującego się kiedyś w szczycie hallu pałacowego. Jest w chwili obecnej jedyną możliwą formą pokazania tego znakomitego dzieła.

Jeden z właścicieli Pałacu Przebendowskich/ Radziwiłłów – Jan Kazimierz Zawisza – znawca antyku, archeolog, człowiek światły i szczodry – dokonał gruntownej przebudowy budynku. Na jego polecenie Henryk Siemiradzki – bardzo wzięty i popularny w tamtych latach artysta – namalował w westybulu ogromny plafon iluzjonistyczny „Światło i mrok”. Dzieło natychmiast stało się obiektem dyskusji dotyczących treści i umiejscowienia. Poza mieszkańcami pałacu obiekt był dostępny dla zwiedzających w niedziele i święta. Słynne dzieło uległo spaleniowi wraz ze znaczną częścią pałacu podczas Powstania Warszawskiego. Po wojnie odrestaurowano pałac, ale bez plafonu, na czym obiekt znacznie stracił.

Muzeum zaplanowało odtworzyć wspomniane dzieło, lecz nie w formie malarskiej, która byłaby niezmiernie kosztowna i długotrwała, jak również wymagałaby częstej konserwacji, lecz w formie elektronicznej. Kuratorem projektu jest Krzysztof Bąkała

REKONSTRUKCJA WYSTAW STAŁYCH

1. „POLONIA RESTITUTA. O NIEPODLEGŁOŚĆ I GRANICE”

Wystawa została gruntownie przebudowana pod względem aranżacji i dostosowana do wymogów nowoczesnej placówki muzealnej. Uatrakcyjniono narrację poprzez grę światłem, dodanie multimediiów, interaktywnych elementów oraz wydruków wielkoformatowych w oknach. Osiami narzucającymi

scenariusz każdej z dwóch sal są: słup ogłoszeniowy i mapa podłogowa. Każda sala podzielona jest opowieścią tematyczno-chronologiczną. Elementami łączącymi poszczególne tematy są multimedia oraz makiety przedstawiające żołnierzy w mundurach. Zróznicowanie środków przekazu (teksty, materiał ikonograficzny, zagadki interaktywne, multimedia, makiety wystawienne, słup ogłoszeniowy i mapa podłogowa) umożliwi dotarcie do widzów o zróżnicowanym poziomie wiedzy i zaangażowania w zwiedzanie. Będzie to także wyjście naprzeciw oczekiwaniom szkoły poprzez przybliżenie w nowatorskiej formie treści historycznych. Dwujęzyczność ekspozycji oraz uzupełnienie wystawy dwujęzycznym katalogiem umożliwi poszerzenie grona odbiorców o turystę zagranicznego.

Wystawa w czasie remontu eksponowana była w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, ciesząc się tam wielkim powodzeniem. Dlatego odnowiona i przeniesiona na powrót do Muzeum Niepodległości wzbogacona zostanie o ekspozyty z tej instytucji. Kuratorem wystawy jest Jan Engelgard.

2. „Z ORŁEM BIAŁYM PRZEZ WIEKI”

Podtytuł ekspozycji: „Godło i herb państwa polskiego w rozwoju historycznym” – wyjaśnia jej główne założenie ideowe.

Wystawa ukazuje historię Orła Białego od czasów legendarnych, po nam współczesne. Liczne modyfikacje i zmiany, jakich doświadczały nasze godło i herb, były niczym żywa historia państwa i narodu. W zależności od upodobań epoki Orzeł przybierał różne szaty stylowe. Ze względu na przemiany polityczne i ideowe dodawano lub odejmowano mu niektóre elementy. W herbie Rzeczypospolitej występował w towarzystwie innych znaków rodowych i państwowych, dokumentując żywe więzi Polski z Europą. Opowieść o Orle Białym i jego licznych metamorfozach jest w rzeczywistości piękną i barwną historią Polski. Na wystawie prezentujemy zdjęcia najpiękniejszych i najcenniejszych zabytków

przedstawiających znak Orła Białego, samodzielnie oraz w konfiguracji ze znakami heraldycznymi innych państw i dynastii. Są to artefakty przechowywane w zbiorach ponad pięćdziesięciu instytucji polskich i zagranicznych, a więc pieczęcie, monety, ryciny, miniatury, obrazy, arras, medale, plakaty, a także wiele innych przedmiotów, na których widnieje godło Polski.

Jedną z bardziej interesujących atrakcji jest barwna reprodukcja obrazu Jana Matejki *Śmierć Przemysława w Rogoźnie* (1875), która do tej pory prezentowana była polskiej publiczności jedynie w czarno-białych podobiznach. Przedstawia ona artystyczną wizję ostatniej walki króla Przemysła II, który jako pierwszy użył znaku Orła Białego w funkcji godła Królestwa Polskiego (1295).

Wystawę wzbogacają także zbiory własne Muzeum Niepodległości, na których prezentowany jest Orzeł Biały: sztandary, medale, orzelki wojskowe, biżuteria patriotyczną i pamiątki osobiste darczyńców.

Całość dzieli się na dziewiętnaście części, w sposób chronologiczny ukazujących rozwój znaku orła – pod względem funkcji, jaką pełnił, szaty stylowej odzwierciedlającej gusta epoki, wartości ideowych przekazywanych za pomocą jego wizerunku. Opowieści o naszym godle towarzyszy zwięzłe ujęcie historii innych znaków państwa: hymnu *Mazurka Dąbrowskiego* oraz barw narodowych.

Wystawa przeznaczona jest dla szerokiego grona zainteresowanych. Zawsze aktualny i fascynujący temat naszych znaków tożsamości narodowej nie powinien pozostać obojętny zarówno dla dorosłych, jak i młodzieży szkolnej.

Znak Orła Białego jest obecny zarówno w podniosłych momentach uroczystości, jak i w zupełnie powszednich sytuacjach. Ten znak ma – jak już wspomniano długą historię, która splata się z dziejami naszego państwa i narodu. Na wystawie przedstawiamy tę fascynującą historię, wzbogacając ją o kontekst ludzi, miejsc i wydarzeń.

Wystawa stała „Z Orłem Białym przez wieki” będzie jedną z najważniejszych ekspozycji prezentowanych w Muzeum Niepodległości. W czasie remontu siedziby głównej Muzeum Niepodległości eksponowana była w salach Narodowego Banku Polskiego w Krakowie i Katowicach, ciesząc się wielkim zainteresowaniem i dużą frekwencją. Kuratorem wystawy jest Łukasz Żywek.

PODSUMOWANIE

Projekt „Dostosowanie Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych w tym dla osób niepełnosprawnych” pozwolił nadać zabytkowej zabudowie Pałacu Przebendowskich szereg funkcjonalności, jakie powinna posiadać nowoczesna instytucja muzealna. W wyniku inwestycji budynek jest w pełni dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych, a ich potrzeby zostaną także uwzględnione w przyszłości w ramach planowanego do wdrożenia, bardzo bogatego i ambitnego programu kulturalno-edukacyjnego, skupionego wokół tematów „Ponad granicami” i „Wychowanie do niepodległości”. Poszerzone zostanie spektrum odbiorców poprzez uczestnictwo w ogólnopolskich i międzynarodowych programach promujących dziedzictwo kulturowe, organizacje pobytu zorganizowanych grup, turystykę kulturową.

Zrealizowana inwestycja, poprzez remont i modernizację zabytkowej, barokowej siedziby Muzeum i nadanie mu nowoczesnych funkcjonalności, niezbędnych dla instytucji kultury we współczesnych czasach, pozwoli zapewne na znaczny rozwój działalności programowej Muzeum Niepodległości i wprowadzenie do budynku bardzo atrakcyjnej i ambitnej oferty kulturalno-edukacyjnej (zawierającej m. in. cztery nowe wystawy stałe i cykl wystaw czasowych oraz rozbudowany program z zakresu edukacji kulturowej), skierowanej do szerokich grup odbiorców,

w tym osób niepełnosprawnych. W wyniku realizacji inwestycji do zabytkowego obiektu Pałacu wprowadzone zostaną nowe funkcje kulturowe i edukacyjne, dotąd w nim niedostępne, zwłaszcza w kontekście osób niepełnosprawnych

Projekt umożliwi włączenie w pełen obieg kultury zabytkowego obiektu, pochodzącego z XVIII wieku, który dzięki odnowionej przestrzeni i atrakcyjnej wystawie o jego historii stanie się ważnym punktem na kulturalnej mapie Warszawy. Muzeum Niepodległości (w przyszłości być może Centrum Myśli Niepodległościowej) znajduje się na terenie oznaczonym jako Pomnik Historii. W Zarządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 roku w sprawie uznania za pomnik historii terenu historycznego zespołu miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem czytamy:

„Celem ochrony pomnika historii (...) jest zachowanie – ze względu na zachowane walory historyczne, artystyczne i autentyczność historycznego układu urbanistycznego oraz wartości niematerialne, jako ośrodka władzy politycznej i administracyjnej Kraju od XVI wieku – bogactwa rozwiązań architektonicznych, sztuki ogrodowej, rzeźby i rzemiosła artystycznego” („Monitor Polski”, nr 50, poz. 423).

Nasz projekt wpisuje się dokładnie w realizację postanowienia Prezydenta Lecha Wałęsy. Być może będzie niebawem możliwość uzupełnienia tego projektu i realizacja zamierzeń, stworzenie Centrum Myśli Niepodległościowej.

Fot. 1. Podczas prac rewitalizacyjnych wykorzystany został szeroki potencjał specjalistycznego sprzętu, niewidocznego dla przechodniów. Zdjęcie warto zapamiętania. Koparka użyta przy odgruzowaniu piwnic. Nadwyżki gruntu przetrucano na taśmociąg, pod którego drugi koniec, od strony parkingu, podjeżdżały wywrotki.

Fot. 2. Zdjęcie obrazujące prace przy wykonywaniu wylewki posadzek. Podjeżdżające betoniarki wylewają zaprawę do specjalistycznego podajnika, za pośrednictwem, którego materiał przekazywany jest do wnętrza budynku. Należy podkreślić, iż pomimo bardzo trudnej – przy tym ogromnym całościowym zakresie prac – lokalizacji obiektu, wszystkie prace przebiegały w niezwykle schludny i nie zakłócający dla otoczenia sposób.

Fot. 3. Jeden z pracowników firmy „Furmanek” podczas prac odgruzowujących piwnice. Wbrew pozorom praca misterna i pełna obaw z uwagi na możliwość natknięcia się na różnego rodzaju „niespodzianki”.

Fot. 4. Nie trzeba też przekonywać, iż niemniej trudną w realizacji była operacja wymiany stropów. Na zdjęciu stalowe legary zastosowane przy odbudowie pałacu, na przełomie lat 40. i 50., dwudziestego wieku.

Fot. 5. Coraz wyraźniej ukazuje się zarys historycznego podpiwniczenia pałacu. Swą aurą zaczyna emanować „tchnienie historii”.

Fot. 6. Widok elewacji frontowej Pałacu po rewitalizacji.

Fot. 7. Pałac od strony dawnego ogrodu.

Fot. 8. Sala konferencyjno-widowiskowa znalazła swą nową lokalizację w zasypanych dotąd piwnicach.

Fot. 9. Hol pałacowy. Posadzka, kolumny i sztukaterie w nowym blasku.

Fot. 10. Jednym z najbardziej nowatorskich przedsięwzięć jest usytuowanie w budynku windy, która umożliwi osobom mniej sprawnym ruchowo korzystanie zarówno z ekspozycji muzealnych znajdujących się na piętrze, jak też sal konferencyjnych oraz szatni znajdujących się na poziomie – 1.

Fot. 11. Wybudowane zostały nowe, przestronniejsze i bezpieczniejsze klatki schodowe.

BIBLIOGRAFIA:

- Bąkała K., *Lenin w fabryce guzików*, „Kurier Warszawski” 2015, nr 1(16), s. 24–27.
- Komar-Michalczyk K., *Barokowy pałac Przebendowskich*, „Spotkania z Zabytkami” 2005, nr 11, s. 30–31.
- „Monitor Polski” 1994, nr 50, poz. 423.
- Piegat P., *O pałacu, który stanął na drodze*, „Stolica” 2018, nr 11–12, s. 55–57.
- Piegat P., *Pałac na śródmiejskiej wyspie*, „Spotkania z Zabytkami” 2018, nr 11–12, s. 44–46.
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, „Dostosowanie Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych, w tym dla osób niepełnosprawnych”
- Saratowicz A., *Pałac Przebendowskich*, Warszawa 1990.
- *Z Orłem Białym przez wieki: symbol władców, państwa i narodu = Together with the White Eagle through the ages: a symbol of Rulers, the State, and the Nation*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2015.

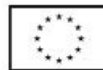
BIOGRAM

Dr Tadeusz Skoczek – dyrektor Muzeum Niepodległości w Warszawie, aktywny członek Stowarzyszenia Muzealników Polskich, przewodniczący Komisji Rewizyjnej SMP Oddział Mazowiecki, członek Głównej Komisji Rewizyjnej. Zasiada w Radach Muzeum Regionalnego w Siedlcach i Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Ponadto jest członkiem Rad w Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie oraz Muzeum Stanisława Fischera w Bochni. Sekretarz Rady w Centralnej Bibliotece Rolniczej, przewodniczący Rady Muzeum Instrumentów Ludowych w Szydłowcu. Członek licznych stowarzyszeń naukowych i regionalnych. Organizator cyklicznej Ogólnopolskiej Nagrody im. Władysława Orkana. Redaktor naczelny prestiżowego kwartalnika muzealnego „Niepodległość i Pamięć” i członek zespołów redakcyjnych licznych czasopism humanistycznych. Laureat wielu nagród i wyróżnień: dyplomu i „Medalu Pro Mazovia” (Bieżeń 2012), dyplomów uznania Marszałka Województwa Mazowieckiego.

Fundusze Europejskie
Infrastruktura i Środowisko

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

Dostosowanie Pałacu Przebendowskich / Radziwiłłów do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych w tym dla osób niepełnosprawnych.

**W ramach Osi Priorytetowej VIII: OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I ROZWÓJ ZASOBÓW KULTURY,
Działanie 8.1: OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I ROZWÓJ ZASOBÓW KULTURY-
Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020.**

BENEFICJENT: MUZEUM NIEPODLEGŁOŚCI

Mazowsze.
serce Polski

www.mapadotacji.gov.pl

**PROGRAM
REGIONALNY**
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Kompleksowa poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury obiektów Muzeum Niepodległości w Warszawie poprzez rewitalizację i modernizację oddziału – Cytadeli Warszawskiej – w szczególności X Pawilonu, XI Pawilonu, Bramy Bielańskiej i dziedzińca.

**W ramach Osi Priorytetowej VI: WYKORZYSTANIE WALORÓW NATURALNYCH I KULTUROWYCH DLA ROZWOJU TURYSTYKI I REKREACJI,
Działanie 6.1: KULTURA - Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2007-2013.**

BENEFICJENT: MUZEUM NIEPODLEGŁOŚCI

Mazowsze.
serce Polski

www.mapadotacji.gov.pl

**Fundusze
Europejskie**
Program Regionalny

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

Zwiększenie dostępności do kultury i zachowanie dziedzictwa narodowego poprzez poszerzenie oferty wystawienniczej oraz stworzenie Centralnego Magazynu Zbiorów Muzeum Niepodległości.

**W ramach Osi Priorytetowej V: GOSPODARKA PRZYJAZNA ŚRODOWISKU,
Działanie 5.3: DZIEDZICTWO KULTUROWE - Regionalnego Programu Operacyjnego
Województwa Mazowieckiego 2014-2020.**

BENEFICJENT: MUZEUM NIEPODLEGŁOŚCI

Mazowsze.
serce Polski

www.mapadotacji.gov.pl

Koordinacja redakcyjna

Krzysztof Bąkała

Redakcja językowa

Dorota Panowek

Redakcja techniczna

Marzena Milewska

Muzeum Niepodległości w Warszawie

al. Solidarności 62, 00-240 Warszawa,

tel. 22 826-90-91,

sekretariat@muzeumniepodleglosci.art.pl,

www.muzeumniepodleglosci.pl

ISBN 978-83-65439-84-0

Stowarzyszenie Dom Polski SARMACJA

ul. Wiosny Ludów 69, 02-495 Warszawa

sdp.sarmacja@o2.pl

www.promemoria.pl

ISBN 978-83-956361-0-3

Nakład 200 egz.

Patronat honorowy

Adam Struzik
Marszałek
Województwa
Mazowieckiego

Ewa Malinowska-Grupińska
– Przewodnicząca Rady
m. st. Warszawy

Organizatorzy

20. MAZOWSZE

Patronat medialny

Myśl Polska

STOLICA

POLSKA

naszemiasto

Partnerzy

Idiuna

Fundacja im.
Władysława Orkana

ZWIĄZEK
POWIATÓW
POLSKICH

Muzeum Niepodległości w Warszawie jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego